

האם ישרוד המערב עד 2084 ?

על בעיותיהן ועתידן של המשפחה, זכויות הקניין והמדינה

קובץ מאמרים

העורך: יהושע סוקול

רח' הנבל 13/1 קרני שומרון

rambam.rjews.net

מהדורה שנייה, מתוקנת ומורחבת

קרני שומרון

ערב פסח תשע"ו (2016)

תוכן העניינים

מבוא: המערב והמזרח – מלחמת הציוויליזציות.....	3
א. האסון שבפתח וכיצד למונעו	
תורה, חירות הפרט וחופש כלכלי.....	9
חברתית או דמוקרטית?.....	16
משבר מוסד המשפחה בחברה של היום.....	42
על הציוויליזציה.....	59
ב. פיתוח אישיות עצמאית	
על החינוך.....	62
גורם הכבוד בחינוך.....	64
להתגבר על חוסר אונים נרכש.....	70
ג. אנשים ופוליטיקה	
שטחים תמורת שלטון.....	80
אריאל שרון – סיפור פשוט ומשעמם.....	89
ד. הקבלות היסטוריות	
ישראל בעיני עולה מברית המועצות.....	95

מבוא: המערב והמזרח – מלחמת הציוויליזציות

מה משותף לרב-תרבותיות ולהתחממות כדור הארץ? הקובץ שלנו שם למטרה לספק תשובה לשאלה זו, לכאורה חסרת טעם.

מסים גבוהים שהולכים וגדלים, עידוד של טפילות חברתית והתערבות ממשלתית בענייני משפחה – כולם חוליות באותה שרשרת. חוליה נוספת היא רב-תרבותיות המנפחת על ידי התקשורת במובן היעדר מוחלט של ערכים מוחלטים – מה שמקל לבירורקרט לחלק כספו של משלם המסים בהעדר קריטריונים ברורים. התחממות כדור הארץ, בור גלובלי זה ללא תחתית לכספי ציבור, שהומצא על ידי בירורקרטים מטעם המדע תוך התעלמות מהגישה המדעית, היא חוליה נוספת באותה השרשרת.

ההבדל העיקרי בין עבודה זו לבין הסקירות הקודמות שנכתבו בנושא זה – הוא שאנחנו רואים את התהליכים השונים של חיי החברה בעת הזאת כביטויים של מגמה כוללת, מגמה המאיימת על עצם קיומה של החברה החופשית. עם זאת, אנו מאמינים, בניגוד לרוב קודמינו, כי מגמה זו היא בהחלט ניתנת להיפוך.

***

"... אם מסתכלים על העולם כולו, אין צל של ספק בכך שהוא נהיה מסודר יותר ומאוכלס יותר. כעת כל מקום נגיש, כל מקום נחקר, כל מקום נפתח למסחר. חוות נפלאות מילאו מקומם של מדברות, אדמה חרושה החליפה את היער, צאן ובקר הדפו את חייית השדה, קרקעות שוממות הפכו פוריות, סלעים הפכו לאדמה, ביצות ייובשו, מספר הערים היום עולה על מספר בקתות אומללות בזמנים שעברו, איים כבר לא מעוררים פחד וצוקים לא זורעים אימה: בכל מקום אנשים, בכל מקום קהילות מאורגנות, בכל מקום חיי אדם."

קשה להאמין כי הציטוט הנ"ל לקוח מעבודותיו של הפילוסוף טרטוליאנוס מאבות הכנסייה הנוצרית (המאה ה-3 לספירה)... למרות הדעה הנפוצה אך מוטעית, התקדמות מדעית וטכנולוגית ליוותה את האנושות תמיד ולא דווקא מתקופת המהפכה התעשייתית. בניינים רבי-קומות, תעלות השקיה, מצפן ומסעות סביב

העולם, אבק שריפה ודפוס – כל אלה דוגמאות מרשימות ברשימה ארוכה של הישגים מדעיים וטכנולוגיים בעלי משמעות אדירה, אשר קדמו למהפכה התעשייתית. עם זאת, אין להכחיש, כי למרות ההישגים האדירים האלה, רוב האנושות חיו במאה ה-16 בערך כמו שחיו בימיו של טרטוליאנוס (וגם כמו כמה אלפי שנים לפניו): תמותת התינוקות מעל 50%, תוחלת החיים אולי 40 שנה (אם כי פה ושם צצו תמיד מאריכי חיים), רעב תדיר וחוסר ביטחון מתמיד במה יוליד יום. פריון העבודה גדל מעט מעט, אך השלכותיו של גידול זה תמיד היו נאכלות על ידי הגידול באוכלוסייה ונבזזות ע"י השכנים אשר ידעו להרוס ולבוז טוב יותר מאשר לבנות ולחרוש. המצב החל להשתנות במאות ה-16-17. בהדרגה התחיל תהליך אותו אנו מכנים כיום "המהפכה התעשייתית" ולקראת סוף המאה ה-20 תמותת התינוקות ירדה עד 0.1% ותוחלת החיים עלתה עד 80 שנה. כל השינוי הזה היה מושגת על רעיון אחד, רעיון חופש הפרט והגנה על זכויותיו – כלומר, אין אתה רשאי לקחת מן האדם את אשר לו, גם אם יש לך אגרופים גדולים יותר (ובנוסף יחסין אצילים או אידיאולוגיה מתקדמת). הרעיון הפשוט הזה היה ידוע לאנושות מימי קדם – מתוך ספר הספרים. עם זאת, דווקא התפשטותו של רעיון זה בעולם המערבי – היא שגרמה למהפכה. וסין, שלימדה את המערב לייצר נייר, אבק שריפה וטילים, וכמו כן לימדה להכשיר פקידים הכשרה מקצועית – אותה סין שסירבה לקבל את הרעיון החופש, נשארה בפאתי ההיסטוריה (לכמה מאות שנים לפחות).

מקובל לראות את תולדות הציוויליזציה כתולדות התמודדות בין המזרח ובין המערב (המושגים "מזרח" ו-"מערב" הם סמליים בלבד: "מזרח" פירושו עבדות, אדם למען המערכת; "המערב" פירושו חופש, המערכת למען האדם). והנה תעלומה: דווקא כאשר המערב לבסוף הביס את המזרח טכנולוגית וכלכלית, כאשר הנשק חרוץ-הקנה והמטוסים לא השאירו לשודדים נוודים כל סיכוי – דווקא אז המזרח החל לחדור למערב באמצעות מוסדות דמוקרטיים. על סכנה זו הממששת ובאה כתבו כבר לפני יותר ממאה שנה הפילוסוף והסופר הצרפתי פרדריק בסטיאז (Bastiat), הכלכלן הבריטי הרברט ספנסר (Spencer) ועוד רבים אחרים. ובאמת, החופש המוחלט המוטף ע"י "הליברלים החדשים" אינו אלא צורה חדשה ומיוחדת במקצת של הרודנות. לדוגמה, חופש קשרי המין וההומוסקסואליות (ממשלות מעודדות זימה על ידי תשלום קצבאות ובאמצעות מדיניות המיסוי) משולב ברדיפה נוקשה של משפחות תקינות (ע"י תשומת לב מוגזמת לנושא האלימות במשפחה, ועידוד ההלשנה). ביוכל השנים האחרון, המזרח מצליח לדחוק את המערב מבחינה

גיאופוליטית – למשל, חזרה התופעה של שוד ימי אשר חוסלה כליל בתחילת המאה ה-19. אך כך או אחרת, העולם המשיך להתקדם. ככל הנראה, את יום 11 בספטמבר 2001 יש לראות כנקודת מפנה.

העולם השתנה לאחר 9/11. לדוגמה, אי אפשר להגיד היום מה תהיינה השלכות ארוכות הטווח של שגרה חדשה של עלייה למטוס, הכוללת חיפוש משפיל – כולל הפשטה חלקית (נציין במאמר מוסגר כי גם "הפתרון הסופי" התחיל מדרישות משפילות אך בהחלט נסבלות). עכשיו השאלה לגבי המערב היא: להיות או לא להיות?

חלק מהקוראים בוודאי חושבים כי המשפט האחרון דרמטי מדי. הם יזכרו בחיך את חיבורו של אוסוולד שפנגלר "שקיעת המערב" שפורסם בשנת 1918, כמו גם סקירות באשר לקיצו הקרוב של הקפיטליזם, שחלקם (ממוצא סובייטי) כתבו בעצמם במסגרת הקורס "קומוניזם מדעי". עם זאת, נרשה לעצמנו להזכירם כי חצי יובל שנים בלבד אחרי פרסום ספרו של שפנגלר, הציוויליזציה ביבשת אירופה ניצלה אך ורק בזכות ההתערבות מעבר לאוקיאנוס. באופן כללי, הרס של ציוויליזציות שנחשבו לבלתי מעוררות, על ידי עמים נחותים מהן לאין ערוך טכנולוגית, כלכלית ולכאורה גם צבאית, אינו חדש להיסטוריה. הנה מה שכתב גוסטב לה-בון, שנחשב לאבי הפסיכולוגיה החברתית, לפני יותר ממאה שנה:

"כאשר עם זה או אחר מגיע לרמה כזאת של תרבות ועוצמה, בה הוא כבר סמוך ובטוח כי אינו עוד נחשף להתקפותיהם של שכניו, הוא מתחיל ליהנות מהיתרונות של שלום וחיי תענוגות אשר הושגו על ידי העושר. בשלב זה הסגולות הצבאיות שלו מתנוונות, ציוויליזציה מיותרת יוצרת צרכים חדשים, והאנוכיות מאמירה. באין חזון מעבר להנאה החפוזה..., האורחים מטילים על המדינה לטפל בכל ענייני הציבור, ועד מהרה מאבדים את כל היתרונות אשר בעבר הביאו אותם לגדלות. אז שכניהם הברברים או ברברים למחצה, שצורכיהם מועטים וחזונום חזק מאוד, פולשים למדינה המתורבתת מדי, ובונים במקומה ציוויליזציה חדשה."

ומה בין כל זה לבינינו, היהודים? מהו תפקידה של מדינה זעירה זו בהריצת גורלו של העולם? ככל הנראה, די משמעותי. פעיל הציבור והפובליציסט משה פייגלין ציין בצדק כי:

"המלחמה הקטנה של הישראלים והפלסטינים מושכת, משום מה, תשומת לב בין-לאומית חסרת כל הגיון. חלק הארי של דיוני מועצת הביטחון של האו"ם עוסק באותה רצועת חוף צרה באגן המזרחי של הים התיכון. ערוצי התקשורת הבין לאומיים מחזיקים

כאן דרך קבע משרדים וצוותים שלמים. מחלקת המדינה של ארה"ב, הקונגרס והממשל האמריקני, כולם עסוקים ללא הרף במתרחש כאן. גם מדינות האחד האירופאי, רוסיה וכמובן המדינות המוסלמיות, כל אלו אינן יכולות להפסיק ולהתעסק במתרחש כאן. מספר ההרוגים במלחמות שבין ישראל לערבים אינו מהווה ולו פרומיל מן האכזרות שסבל המין האנושי במלחמות ובסכסוכים שונים מאז הקמתה. עד כמה שהדבר יישמע מוזר, מבחינה אובייקטיבית ישראל היא אחד המקומות היותר שקטים ובטוחים על גבי הגלובוס.

אז מה פשר ההתמקדות העולמית הזו, דווקא במתרחש בחלקה ... הקטנה הזו?
כאן בארץ ישראל מתחוללת מלחמה עולמית...¹

המלחמה הנלחמת כאן היא המלחמה בין המזרח לבין המערב, בין החופש לבין העבדות, בין החיים לבין המוות. אנחנו המהגרים, רחוקים מלהשלות את עצמנו כי המתכונים שיוצגו במאמרים הבאים, מתכונים פשוטים למדי ולא חדשים כלל, הם כשלעצמם מרפא לכל תחלואי התקופה. עם זאת, אנו כן סבורים כי בהחלט יש למתכונים אלו ערך רב. נתבונן בדבריו של ג'ון מיל (John Mill):

"לפי דעה אחת, ניהול המדינה נתפש כאמנות מעשית, ושאלותיה הן אך ורק אלה של אמצעים ומטרה. ... לברר את צורת השלטון הטובה ביותר, לשכנע אחרים שהיא אכן הטובה ביותר, ולאחר מכן להתעקש ולדבוק בה – זה בערך סדר הרעיונות במוחם של אלה שיאמצו עמדה זו של פילוסופיה פוליטית. הם מסתכלים על חוקת המדינה באותו מבט (בהבדל קטן של קנה מידה, אולי) כפי שהם היו מסתכלים על מחרשה או מכונת קיטור.

לעמדה זו מתנגדים הוגי דעות פוליטיות מסוג אחר, שהם רחוקים מלהמשיל את צורת השלטון למכונה עד כדי כך, שהם רואים את מוסדות השלטון כסוג של מוצר טבעי, מדעי המדינה כענף (כביכול) של ידיעת הטבע. לשיטתם, צורות הממשל אינן עניין של בחירה כלל. אנחנו חייבים לקחת אותם, על פי רוב, כפי שאנו מוצאים אותם. ... קשה להחליט איזו עמדה משתי [הקיצוניות] אלו, לוקה יותר בחוסר טעם..."²

¹ משה פייגלין, מלחמת עולם, תשס"א. בתוך: משה פייגלין, מלחמת החלומות, הוצאת מנהיגות יהודית תשס"ו, עמ' 357.

² Mill, John Stuart "Considerations on Representative Government" NY : Harper and Brothers Publishers, 1862 (Gutenberg EBook Project) pp. 3-4

בשנת 1969, כתב אנדריי אמלריק (Andrei Amalrik) מאמר נבואי שכותרתו "האם תשרוד ברית המועצות עד 1984?" בו הוא חזה את קריסת המערכת הרודנית הסובייטית.³ אנחנו לעומת זאת, על אף ניתוחינו את חולשותיה של החברה החופשית והסכנות המאיימות עליה, בטוחים ביכולת הקיום שלה. אמונתנו החד-משמעית בהפיכות המגמה הטוטליטארית המאיימת, נשענת בסופו של דבר על "הסתמכותנו האיתנה על הגנתה של ההשגחה העליונה" כמו אצל האבות המייסדים של ארצות הברית. אנו מאמינים כי בורא העולם ומנהיגו לא יאפשר להרוס את מה שנבנה על בסיס דברו (בניגוד, למשל, לאימפריה הרומית Pax Romano). אבל מניעים כלכליים בוודאי משפיעים על חיי הציבור, ואנו הולכים אחרי עצת חכמינו: "אתם עשו מצוותכם והוא יעשה את שלו!"⁴

יהושע סוקול

קרני שומרון, תשע"א (2011)

---

³ הופיע בעברית: אנדריי אמלריק, התקיים ברית-המועצות לשנת 1984? הוצאת הקיבוץ הארצי, 1971
⁴ תנחומא בראשית י"א. רש"י על הפסוק: וידע אדם עוד את אשתו וגו' (בראשית ד:כה)

א. האסון שבפתח וכיצד למונעו

תורה, חירות הפרט וחופש כלכלי

יהושע סוקול, משה יאנוסבקי

א. חופש כלכלי כמצוות התורה

לא פעם נשמעת הדעה כי התורה אינה קובעת איזה משטר כלכלי עדיף – קפיטליזם או סוציאליזם. יתר על כן, רבים סוברים לתומם כי הדרך הקפיטליסטית ("קפיטליזם חזירי" כלשונם) מנוגדת לתורה אשר מצווה אותנו לעזור לזולת. לדעתנו, מדובר כאן בעיוות גדול ומסוכן של התורה.

נתחיל מההגדרות. משמעות המילה "קפיטל" היא "הון". קפיטליזם – זו שיטה שלפיה הייצור, אספקת השירותים וחלוקת התוצר הלאומי מתבססים על הון פרטי, יוזמה אישית ושיקולי כדאיות עצמית של כל פרט ופרט ללא התערבות ממשלתית. תפקיד הממשלה מצומצם למשפט (הגנת חירות הפרט וקניינו, אכיפת קיום תנאי החוזים) ומלחמה (הגנה מפני אויבים חיצוניים).

משמעות המילה "סוציאום" היא "חברה". סוציאליזם – זהו שם כולל למכלול השקפות שביסודן העדפת תועלת הרבים על פני חופש הפרט. הסוציאליסטים דוגלים בהתערבות ממשלתית בכלכלה (במידה זו או אחרת) לצורך הגשמת מטרות חברתיות. שוויון בחלוקת התוצר הלאומי מוכרז על ידיהם כאחת המטרות המרכזיות. ניתן לומר כי קפיטליזם הוא למעשה שיטה הדוגלת בזכויות הקניין לרבות חופש העיסוק של הפרט, כפי שהתורה דוגלת בזכויות הקניין ובחופש הפרט. התורה הרי מזהירה: לא תגנוב! לא תחמוד! – כפי שהיא מזהירה: לא תרצח! העונשים אכן שונים ותואמים את העבירות: רוצח חייב מיתה, גולן משלם ומוסיף חומש, גנב משלם כפל או יותר – אך עצם העניין שווה בנפש ובמון. כפי שאין להרוג אדם שלא כדין, כך אין ליטול את ממונו שלא כדין.

סוציאליזם מבקש במוצהר את טובת הכלל ("מדינת רווחה") ודואג לכל פרט ופרט, אך *במהות* שיטת הסוציאליזם מקנה לשלטון סמכות להתערב בכל ענייני הפרט. מעניין לציין, כי משה ואהרון לא יכלו להתערב באופן חלוקת המן במדבר! בניגוד אליהם, שלטון סוציאליסטי גובה מס לפי ראות עיניו, מגביל את חופש העיסוק ע"י מתן או אי-מתן רישיונות ועוד ועוד – הכול לטובת הפרט והכלל, כמובן! למרבה האירוניה, סוציאליזם "נאור ומתקדם" בצורתו הרכה ביותר (סוציאל-דמוקרטיה

במערב) דומה להפליא למשטרי ימי הביניים בערים. שם, כידוע, היה חופש תנועה וחופש ביטוי יחסי. מאידך, חופש העיסוק הוגבל עד מאוד ע"י גילדות (איגודים מקצועיים מטעם השלטון) אשר קבעו בכל הקשור לכל המקצועות. לדוגמה, גילדת הסנדלרים הייתה קובעת מי יעסוק בסנדלרות, אילו סנדלים מותר לייצר ומאיזה עור, כמה סנדלים מותר לייצר לכל סנדלר ועוד. מי שניסה למכור סנדלים ללא רשות הגילדה, נענש קשות. בדומה לכך, במדינות המערב של זמננו רשימת ההגבלות על העיסוק הולכת ומתרחבת משנה לשנה. בין העיסוקים האסורים ללא רישיון מטעם המדינה נכללת אצלנו כיום גם הדרכת טיולים. דוגמה אחרת: תקנות האיחוד האירופי קובעות אפילו את גודל התפוחים שמותר לשווק! התברר, אגב, ש"תפוח סיני" (זן של תפוחים זעירים *Malus prunifolia* המשמש בעיקר להכנת ריבות) לא עומד כלל בדרישות התקנות הללו.¹ הכפייה הנאורה אינה מצטמצמת לתחום הכלכלה בלבד: חוק חינוך חובה, למשל, מזכיר להפליא את החינוך הכפייתי לנצרות בימי הביניים. נציין כי בימי הביניים החשוכים טרם השכילו לחייב חינוך ממלכתי מגיל שלוש.

כל הנ"ל נאמר על סוציאל-דמוקרטיה, הצורה הרכה והאנושית ביותר של הסוציאליזם. מכאן ועד מחנות הריכוז יש כברת דרך, אך המסלול הוא מזרון חלקלק. הרי כאשר החברה מקבלת את סמכותו של השלטון להתערב כרצונו בענייני הפרט, כלים דמוקרטיים כגון בחירות ומערכת משפט אינם יעילים עוד (ע"ע גרמניה 1933). יש לציין אמנם כי כיום התרחיש המסתבר ביותר של קריסת הסוציאל-דמוקרטיה הוא איסלמיזציה.

דוגלי הסוציאליזם – אם אנחנו מתעלמים מהדמגוגים רודפי הבעה ומצמצמים את הדיון לאלה שבאמת ובתמים מבקשים את טובת הכלל – יוצאים מנקודת הנחה כי השלטון תמיד צודק, תמיד יודע הכול ותמיד כל-יכול. כי המחוקקים, פקידי הממשל והשופטים יודעים לדאוג לכולם טוב יותר מהאנשים עצמם. "סוציאליסטים מתיימרים לתפקידו של האלוהים", ציין באופן קולע הסופר הצרפתי פֶּדֶרִיק בֶּסְטִיאָה (Frederic Bastiat). לא רק לחלשים שבחברה מתיימר לדאוג השלטון, אלא אפילו לצרכיו הפרטיים של כל אדם: תקנת פנסיות-חובה היא דוגמה מובהקת לכך (הפרט כביכול אינו מסוגל לחשוב על עתידו). מדיניות הרווחה של היום אינה יעילה בעליל, מנציחה את העוני ע"י הרס תמריצים לצאת לעבוד, וגם "מגבירה את צערם של אלה אשר הכי ראויים לרחמים, וזאת כדי להמעיט בצערם של אלה אשר ראויים

---

¹ EU regulation No 543/2011

לרחמים הכי פחות", כפי שציין הֶרְבֵּרְט סְפֵנְסֵר² (ראה דיון נרחב במאמרנו הבא "חברתית או דמוקרטית?").

ההנחה בדבר יכולת-על וצדקת-על של השלטון משוללת כל בסיס עובדתי. כבר התנ"ך מלמד כי השלטון דווקא חוטא ומחטיא על ימין ועל שמאל, ויש לכך דוגמאות אין ספור גם בהיסטוריה הכללית. לא סתם מדגישה התורה כי כל שלטון, אפילו הוא מאת ה' בעליל, צריך להיות מוגבל הגבלות של ממש.

ומה אומרת התורה על מדיניות הרווחה? ראשית כול, יש להדגיש כי אין דין תורה מבדיל בין גנב עני מסכן לבין גנב עשיר או מקצועי, בין גזול עני לבין גזול עשיר וכו'. כפי שניסחו הז"ל: "אין מרחמין בדין" (משנה כתובות ט:ב). ולא רק על גנב או גזול אין מרחמים בדין, אלא על כל אדם. למשל: "כשייתבע המלווה הלוואתו – אף על פי שהוא עשיר, והלווה דחוק וטרוד במזונות – אין מרחמין בדין, אלא גובין לו חובו עד פרוטה אחרונה" (משנה תורה, הלכות מלווה ולווה א:ה). וכיוון שאין לרחם בדין, כל דין וחוק שלפיהם העשירים חייבים ממון לעניים מעצם העובדה שאלה עשירים ואלה עניים (שזה עיקרון מדיניות הרווחה הממשלתית), מנוגד לדין תורה.

אין להסיק מהעיקרון "אין מרחמים בדין" שאין לרחם כלל, חלילה. אדרבא, אין העולם מתקיים ללא רחמים וחסד. כמובן, התורה מצווה אותנו לעזור לזולת. אך רק הקב"ה הוא הדיין והוא בעל הרחמים, ואילו אנו, בני התמותה, חייבים להפריד רשויות. השלטון ממונה על הדין בלבד, ואילו החברה (אנשים פרטיים, ארגוני התנדבות, קהילות) עושה את החסד. היבט נוסף: אם כספי הצדקה נלקחים מאתנו בעל כורחנו ומחולקים עפ"י ראות עיניהם של פקידי הממשל – אפילו אם יש בזה משום מצווה (בהנחה מפוקפקת למדי כי הכסף אכן הולך לדבר מצווה), ודאי אין כאן מצווה של ממש.

יש גם לציין כי ככלל היהדות רואה בעושר ברכה מאת ה': ה' ברך את אברהם בכל (בראשית כד:א). אבן עזרא מבאר כאן במפורש: "בעושר ונכסים וכבוד, אורך ימים ובנים, וזאת כל חמדת האדם". דתות אחרות נוטות לראות בעושר קללה וחטא (עיין, למשל, במאמר יש"ו: "קל יותר לגמל לעבור דרך קוף של מחט, מאשר לאדם עשיר להיכנס למלכות השמים"³).

² Herbert Spencer. The Man Versus The State (1884)

³ Matthew 19:24; Mark 10:25; Luke 18:25

התורה מדגישה את ערך חירות הפרט ואינה רואה בעין יפה את מוסד העבדות. בני ישראל עבדי ה' הם ולא עבדים לעבדים (בבלי, בבא מציעא י.). על כך אין חולקין, אך רבים נוטים להפריד בין חופש הפרט לבין זכויות הקניין של אותו הפרט. ההפרדה הנ"ל אינה הגיונית ואינה מעשית. לא סתם נאמר: הגזול את חברו שווה פרוטה כאילו נוטל נשמתו ממנו (בבלי, בבא קמא קיט.). הכלכלן מילטון פרידמן (Milton Friedman) הסביר כך את הקשר בין חופש כלכלי לבין חירות הפרט: ראשית, שלילת קניינו וחופש עיסוקו של הפרט כשלעצמה מגבילה את חירותו להשתמש כרצונו בממונו ובזמנו. שנית, חופש כלכלי הינו הכרחי להשגת חופש פוליטי – אם אין לו לאדם אמצעים, כיצד יממש את זכויותיו לחופש הביטוי, חופש התנועה ועוד?⁴ ואכן לא ראינו בהיסטוריה דוגמאות להפרת זכויות הקניין ללא הפרת זכויות אחרות של הפרט.

התורה מטילה כמובן הגבלות רבות על האדם – זה בדיוק ההבדל בין חירות לבין "חופש נבוב חסר כל ערך" (כניסוחו של הפילוסוף קרל יֶסְפֶּרְס (Karl Jaspers)). ההבדל המהותי בין גישת התורה לבין גישת הסוציאליזם הוא: מי קובע לכתחילה? עפ"י גישת התורה, האדם הוא אדון לעצמו לעשות את רצונו ה'. רק אם הוא עובר עבירה, בית דין של מטה מתערב בדיעבד. עפ"י גישת הסוציאליזם, קובעים "גדולי הדור": חבר סטלין, המפלגה הקומוניסטית, שר התיירות, שר הרווחה או אפילו פקיד של ביטוח לאומי. זה או זה או זה – היכן חירות הפרט?

כפי שניסח מילטון פרידמן, התנגדות אידיאולוגית לכלכלה החופשית נובעת דווקא מיעילותה (של הכלכלה החופשית) בהשגת מטרותיה המוצהרות: היא מספקת לאנשים ביעילות רבה את מה שהם עצמם מבקשים, ולא את מה שקבוצה מסוימת סוברת שהיו צריכים לבקש. מקור ההתנגדות לשוק החופשי הוא בדרך כלל חוסר אמונה בחופש בכלל.⁵

---

⁴ Milton Friedman, "Capitalism and Freedom", 1962, Ch. 1: *Economic arrangements play a dual role in the promotion of a free society. On the one hand, freedom in economic arrangements is itself a component of freedom broadly understood, so economic freedom is an end in itself. In the second place, economic freedom is also an indispensable means toward the achievement of political freedom.*

מילטון פרידמן, "קפיטליזם וחירות", מאנגלית: מזל כהן, ירושלים: שלם, תשס"ב
⁵ Milton Friedman, *ibid.*: *Indeed, a major source of objection to a free economy is precisely that it does this task so well. It gives people what they want instead of what a particular group thinks they ought to want. Underlying most arguments against the free market is a lack of belief in freedom itself.*

לאור כל האמור לעיל ניתן לקבוע כי סוציאליזם אידיאולוגי הוא למעשה אמונה תתית המנוגדת לעיקרון חירות הפרט. לסוציאליסטים דתיים ניתן להפנות את מילותיו הנוקבות של אליהו הנביא: עד מתי אתם פוסחים על שתי הסעיפים?
הערה חשובה: אין להתווכח כי במסורת התלמודית יש לא מעט מקרים של הגבלת החופש הכלכלי, אך אין להתעלם מהרקע העובדתי ההיסטורי של ההגבלות הללו. לא סתם נמנעו במשך מאות בשנים לכתוב את התורה שבעל פה (כי את ההלכות קל לכתוב ואת כל פסיפס המציאות שבו נפסקו ההלכות – אי אפשר). כל ההגבלות הכלכליות הונהגו בתקופה שבה צמיחה כלכלית ותנאי חיים של העניים ביותר מעניי זמננו היו בגדר מותרות, חזון אחרית הימים (איזה עשיר? ... כל שיש לו בית הכסא סמוך לשולחנו [בבלי, שבת כה:]). מדובר בקהילות ישראל בתוך ים הגויים, קהילות משגשגות לעתים ונרדפות דרך קבע, אשר חייבות לעמוד על נפשן בדרך לא דרך. כדי לשרוד בתנאי הגלות, הקהילה הייתה צריכה להיות בעלת יכולת לפדות שבויים כשצריך, להטיל חרם כשצריך, להפקיע מחירים כשצריך ועוד. לעתים קרובות הקהילה הייתה צריכה לפעול כגוף מלוכד אחד – כמו יחידה צבאית. בנסיבות כאלה ההגבלות על חופש הפרט היו לעתים הגיוניות ומוצדקות, כמו שבצבא מוצדקת משמעת ברזל שאין לה אה ורע בחיים אזרחיים. ובכל זאת תמיד היו גדולי ישראל שהתנגדו להגבלת החופש הכלכלי. ראה לדוגמה בתלמוד בבלי, בבא בתרא פט ע"א: "מעמידין אגרדמין (פקח) למידות ואין מעמידין אגרדמין לשערים (מחירים)", ורב (האמורא) אף נכלא על סירובו לפקודת ריש גלותא לפקח על המחירים בשוק (ירושלמי, בבא בתרא פ"ה ה"ה): "רב מנייה ריש גלותא אנגרמוס והוה מחי על מכילתא ולא על שיעוראי – חבשיה ריש גלותא". על כל פנים, במדינת הלאום העצמאית שזכינו לה בחסדי ה' אין ליישם את עקרונות הכלכלה של קהילות נרדפות בגלות. וכי יעלה על הדעת ליישם הלכה למעשה את כל הוראותיו הרפואיות של הרמב"ם (שהיה ללא עוררין בין גדולי הרופאים בזמנו) כתחליף לרפואה המודרנית?

ב. הייתכן חופש הפרט ללא התורה?

האם ייתכן חופש הפרט לטווח ארוך ללא התורה? ההיגיון הפשוט אומר: כן בהחלט, ייתכן על בסיס "חווה חברתי" (המונח של ז'ן ז'ק רוסוֹ (J.J.Rousseau) שהרי

עלינותו המעשית של החופש מוכחת ע"י הניסיון ההיסטורי. יתר על כן, כל מדינות החופש הן מדינות שבהן הדת מופרדת לכאורה מהמדינה.

אך העיון בתולדות המערב אומר: לא ייתכן. החופש הכלכלי כפי שאנו מכירים אותו, הינו תופעה חדשה בקנה המידה ההיסטורי. פחות מ-500 שנה חלפו מאז המהפכה בהולנד, פחות מ-250 שנה מאז עצמאות ארה"ב. החופש התפשט במדינות הנוצריות, ודווקא בתקופת הרפורמציה שבה התחזקו ערכי המונותאיזם וההתעניינות במקורות היהודיים: אבות הדמוקרטיה הראשונות הושפעו ישירות מהתנ"ך, מהתלמוד ומהרמב"ם.⁶ כל הניסיונות להנחיל את הסדר המערבי באפריקה ובאסיה נכשלו. גם במערב עצמו בזמן ש"האלוהים מת" (ניסוחו הקולע של פְּרִיֶדְרִיךְ נִיֶטְשֶׁה Friedrich Nietzsche), אנו עדים להתפוררות מוסדות הדמוקרטיה ונסיגת החופש בכל מקום ואתר (ראה "חברתית או דמוקרטית?"). ואילו מתקפות-נגד של החירות מובלות דווקא ע"י מנהיגים בעלי עמדה דתית ברורה ומוצהרת, כמו רוֹנְלֵד רֵיֶגַן (Ronald Reagan) ומְרִגֶרֶט תְּאָצ'ר (Margaret Thatcher).

אם יעילותה של שיטת החופש מוכחת, מדוע אינה יכולה לנצח על סמך השכל הישר בלבד ללא התורה? הסיבה נעוצה כנראה בסוד בריאת האדם. הכלכלן לוֹדְוִיג פּוֹן מִיֶזֶס (Ludwig von Mises) מסביר כך: אדם אחד מני מיליון, אולי, מצליח להגשים את כל שאיפותיו, וכולם רואים מול עיניהם את אלה שהצליחו יותר מהם. כל אחד יודע כי יש אנשים כמוהו אשר הצליחו במקום שהוא נכשל. כל אחד יודע כי רבים מאלה שהוא מקנא בהם השיגו הכול בכוחות עצמם, והתחילו בדיוק במקום שבו הוא התחיל או אף נמוך ממנו. ומה שגרוע מזה – הוא יודע היטב שגם אחרים יודעים זאת. הוא רואה כיצד מתפעלים מאנשים שהגיעו רחוק בכוחות עצמם. מה שעושה את האדם למסכן, זה ההבנה הברורה כי גם הוא היה יכול להיות במקומם או לידם. ביטחוננו ושלוונו נפגמים כשהוא רואה אנשים שהיו חרוצים יותר, זריזים יותר או מוכשרים יותר. אדם כזה מחפש שעיר לעזאזל. לא, לא שהוא חרוץ פחות, זריז פחות או מוכשר פחות. לא! פשוט, לצערנו, חברתנו הקלוקלת לא יודעת להעריך אנשים כמו שצריך. היא מעודדת בני בליעל, רמאים ונצלנים שפלים. האיש ביש-

---

⁶ Petrus Cunaeus, "De Republica Hebraeorum", 1617 (Peter van der Cun, "The Hebrew Republic", Shalem Press, 2006). See also: Eric Nelson, "The Hebrew Republic: Jewish Sources and the Transformation of European Political Thought", Harvard University Press, 2010; Fania Oz-Salzberger, "The Jewish Roots of Western Freedom", *Azure* • SUMMER 5762 / 2002
http://azure.org.il/download/magazine/1339az13_oz-salzberger.pdf

המזל שלנו נכשל דווקא בגלל יושרו. הרי שיטת הקפיטליזם החזירי מעמידה את האדם לפני בחירה: יושר ועוני, או רשעה ועושר. ה"גיבור" שלנו בחר כמובן בדרך הראשונה.⁷ ואילו שיטת הסוציאליזם פוטרת אותו מהאחריות: אין אחריות לבורג קטן אעפ"י שהוא עשוי בשר ודם.

הקנאה, התאוה והכבוד מוציאים את האדם מן העולם (פרקי אבות ד, כ"א). כפי שאנחנו רואים כיום, לא רק את האדם אלא גם את הציוויליזציה כולה. זה טבעי, כך הקב"ה ברא את האדם. את הטבע הזה אנו מכנים "יצר הרע". נימוקים שכליים לטובת החופש לא כל כך הועילו בעבר, וכנראה לא יועילו גם בעתיד. נראה כי הדרך היחידה להתגבר על הטבע היא להישען במוצהר על תורת ה' אשר דוגלת בחופש הפרט.

---

⁷ Ludwig von Mises, "The Anti-Capitalistic Mentality", 1956, Ch.1 § 4.
<https://mises.org/library/anti-capitalistic-mentality>

חברתית או דמוקרטית?

משה יאנוסבקי, יהושע סוקול

על ראשית דרכה של הדמוקרטיה החוקתית ועל הישגיה, וכן על תמריצים סוציו-כלכליים אשר דוחקים דמוקרטיה של היום בכיוון של עריצות אוליגרכית

1. קצת היסטוריה

פעם ניסה פיליפ השני (Philip II) מלך ספרד, לשכנע את ההולנדים שהם חייבים לשלם לו מסים ללא כל סייג. הוא מצדו, כמו "המשיח אלוהים", לא יכול להיות חייב משהו למישהו. הרי הוטלה עליו משימה עליונה: הגנה על הדת הקתולית הקדושה – הגנה אפילו על חשבון חיייהם של נתיניו חסרי ההשכלה, האובדים בחשכה של אמונות טפלות ונושאי המוסר הפוריטאני. ירי תותחים של הספינות ההולנדיות בראשות ויליאם מאורנג' (William of Orange), הביא לתשומת לבו של המלך באופן מובהק כי נתיניו מפקפקים למדי באשר לזכותו זו. לאחר ניצחונם, ההולנדים לא השאירו אף מנזר קתולי אחד במדינה.

מלך אנגליה צ'רלס הראשון סטיוארט (Charles I Stuart) החליט למלא את אוצרו ללא הסכמתם של האזרחים הבריטיים. בשם חזון המונרכיה הנאורה, הוא הכניס את הקמצנים העשירים לכלא על עוון "פשעי מס" והחרים את רכושם. כאשר האזרחים קצרי הראייה מרדו, הוא החליט להגן על החוק תוך שימוש בכוח גם (החוק בפרשנותו כמובן, כזכות למימוש המשימה העליונה). צבאותיו הובסו, הוא נתפש וראשו נערף.

לאחר מכן, האופוזיציה המונרכיסטית-קתולית לעולם לא יוצגה בפרלמנט הבריטי.

ג'ורג' השלישי (George III) מלך אנגליה השלים עם המגבלות האלה, אבל סבר כי לפחות במושבות הוא לא צריך להתנהג כמו "שומר לילה" שכיר של המתישבים פשוטי העם. פשוטי העם ניפצו את תקוותיו של ג'ורג' השלישי ואחיו הבריטיים באופן הבוטה ביותר. הבריטים השיבו על דרישותיהם הפייסניות של המתישבים לתת להם ייצוג בפרלמנט של המטרופולין – על ידי משלחת צבאית מענישה. בנוסף, השלטונות הבריטיים החלו להסית את "האינדיאנים הפראיים האכזריים" נגד

המתיישבים, במקום להגן עליהם מפני "הפראים האצילים" האלה. אז האמריקנים, תוך שימוש בביטויים הברורים של הכרזת העצמאות, הודיעו לעולם על "הפיטורין" של שלטון שכזה.¹ המלך ג'ורג' קיבל מסר ברור ונאלץ להודות כי הטיעונים של צבא ושינגטון אכן כבדי משקל.

האמריקאים הנאמנים למלך נמלטו לקנדה ולעולם לא יוצגו בקונגרס ארה"ב. כך הונחו יסודותיהן של הדמוקרטיה החוקתיות הראשונות.²

2. דמוקרטיה חוקתית כחוק טבעי

למילה "דמוקרטיה" יש הגדרות רבות: לפחות 550 ידועות כיום.³ בדרך כלל רואים מאחרי המושג הזה זכות בחירה כללית ושוויונית, וכן הפרדת הרשויות למחוקקת, מבצעת ושופטת. אבל הגדרות פורמאליות לא יכולות לתפוש את המהות. למשל, לפי הדרישות הפורמאליות הנ"ל, אנגליה של המחצית השנייה של המאה ה-19 איננה דמוקרטיה (אעפ"י שהיא דמוקרטיה בעליל). מאידך לפי אותן הגדרות, רוסיה או ניגריה של היום הן מדינות דמוקרטיות. וכאשר אנחנו מדברים על דמוקרטיה, אנחנו חושבים על מכלול דברים כמו חופש, היעדר רעב ומגיפות, תוחלת חיים גבוהה (ועולה), וכמו כן האמון התמים כי מחר לא ישדדו אותנו ולא ישימו בכלא (אם לא בצענו עבירה).

דמוקרטיה כפי שהיא ידועה כיום – אינה אלא יישום מעשי של מושג שלטון החוק המבוסס על התפישה של "חוק טבעי". בתורת המשפט ישנן שתי גישות: חוק פוזיטיבי וחוק טבעי. על פי התפישה של חוק פוזיטיבי, ("החווה החברתי" במינוחו של J.J. Rousseau), החוק תקף (חוקתי) ומחייב צייתנות מעצם היותו חוק. לפי תפיסה זו, כל חוק שנחקק בהתאם להליך מסוים שנקבע מראש הינו חוקתי. דווקא הבנה זו היא הבסיס לגישה המודרנית של השמאל הליברלי: כל החלטה שנעשתה על

---

¹ Declaration of Independence:

<http://www.archives.gov/national-archives-experience/charters/declaration.html>

² דמוקרטיה עתיקות לא היו חוקתיות. למשל, מנהג ה"אוסטראקים" באתונה – גירוש אדם והחרמת רכושו על סמך תוצאות הצבעה בלבד – הוא רק דוגמה טיפוסית אחת המעידה על אי-חוקתיות של חברות אלה.

³ A. Schedler. What is Democratic Consolidation? / J. Democracy 9:2 (1998), 91-

ידי המחוקק "הנאור" או השופט היא חוקתית. יש לציין כי גישה זו הייתה מפותחת על ידי אויבי החירות לתולדותיהם – מ-אפלטון (Plato) ועד הסנגורים המודרניים של טוטליטריות מכל הסוגים (בהבדל היחיד שאלו מדברים על רודן או מפלגה טוטליטארית, ואלו על מחוקק או שופט – ראה פרק 6.1 להלן). אם אנחנו מבינים דמוקרטיה במובן הצר והפרוצדוראלי של המילה, אז אנו נאלצים להודות כי, למשל, חוק המאפשר לשני אנשים לאכול את השלישי כתוצאה מהצבעתם – יהיה כשר (חוקתי) לחלוטין.

בניגוד לגישה הקודמת, המושג של "חוק טבעי" (או שלטון החוק) מושתת על כך שאנשים (חברה או מחוקק) יכולים לחוקק את חוקיהם בהתאם לכללים מסוימים בלבד. כללים אלו ניתנו מלמעלה (או שהם חלק מהטבע האנושי והחברתי) ולא ניתן להפרם. אף על פי שאין אנו יודעים את הכללים האלה בדיוק, עלינו לחפש את הקרובים הטובים ביותר המבוססים על הניסיון ההיסטורי ועל השכל הישר (וגם על המסורת למי שמאמין בה – ראה להלן). תפישת "חוק טבעי" מכירה רק בחוק שלא פוגע בזכויות היסוד של הפרט – גם בשם טובת הציבור (כפי שמבין אותה המחוקק). ואם נחקק חוק הפוגע בזכויות אלה, יהיה הוא בלתי-חוקתי על אף הליך פורמאלי תקין. מעשים ששיעשו על סמך חוק שכזה יגררו אחריות פלילית מלאה של מבצעי מעשים אלו (ראה התקדים של משפט נירנברג). למשל, גירוש אזרחים לצורך פיתרון בעיות פוליטיות אלו או אחרות (כגון גירוש היהודים מגוש קטיף בשנת 2005) הוא דוגמה לחוק בלתי-חוקתי כזה.

שלטון החוק – פירושו כי לממשל אין זכויות, אלא רק חובות וכן סמכויות הדרושות כדי למלא את החובות האלה. מדינה כזו מחויבת לאכוף את החוקים המפורסמים מראש בלבד. חוקים אלו יהיו מבוססים על מוסר מוחלט, כולל קדימות זכויות הפרט וחירויות בסיסיות. הרשות (הממשל) מספקת שמירה על זכויות אלה ויישומן של הנורמות שהוזכרו לעיל בפועל. חשוב לציין, כי לפרט מותר כל מה שלא נאסר עליו, ואילו לממשל אסור כל מה שלא הותר לו.

נציין כי המושגים של חוק טבעי וחוק פוזיטיבי אינם קשורים, באופן כללי, עם דתיות או חילוניות של מאמיניהם. מחד, אלו ואלו תומכיו של חוק טבעי: מייסדי שלטון החוק במאות 17-18 היו אנשים דתיים (נוצרים) מאמינים⁴, ומאוחר יותר

John Locke 1632-1704, William Blackstone 1723-1780 ⁴

במאות 19-20 חסידיו של המושג הזה היו בעיקר אתאיסטים.⁵ מאידך, הגישה לפיה החלטת גוף דתי מסוים, הסנהדרין למשל, הינה בהכרח מאת ה' – היא במובהק גישה החוק הפוזיטיבי.

יש לציין כי הרעיון שחירויות הפרט מגבילות את כוחה של הממשלה מופיע לראשונה בתנ"ך. בכתבי הקודש יש הרבה סיפורים על מה שמתרחש כאשר המלכים חורגים מסמכותם. לדוגמה, רחבעם, יורשו של שלמה המלך, רצה להמשיך לגבות את המסים הגבוהים אשר נגבו במהלך בניית בית המקדש, גם שנים רבות לאחר סיום הבנייה. הוא נתקל בסירוב כה נחרץ של עשרת שבטים (מתוך 12) שלא העזו לכפות עליהם את רצונם. שנים רבות לאחר מכן, אחאב מלך הממלכה הצפונית חשק בשדה של נתינו, אך לא העז לגעת בו. וכאשר סוף סוף העז, נענש במיתתו הוא ובמות כל בניו על אף תשובתו. כך מקפיד ספר הספרים על זכויות הפרט.

3. הצלחת של דמוקרטיה משלמי המסים

השכל הישר אומר (ומחקרים השוואתיים מאשרים) כי הישגיהם החומריים של הדמוקרטיות הם תוצאה של הצלחתן בהגנת הפרט, חירותו ורכושו. המייסדים של המדינות החדשות אולי לא היו מודעים לרעיון הזה, וזה בהחלט לא מה שהניע אותם. אך בהיותם אנשים דתיים, הם אימצו מן המקרא את אמונתם האדוקה בזכות האדם לחיים, חירות וקניין.⁶ עצם הרעיון של חופש הפרט והאחריות האישית היה מושרש

---

⁵ John Mill, Herbert Spencer, Ludvig von Mises et al
⁶ כאן ניתן לשאול שאלה לגיטימית: איך אנשים דתיים אלו עם הערכתם הגבוהה לחירות האדם וכבודו יכלו להשלים עם העבדות ב"ב"א? התשובה היא שהעבדות לא הומצאה ואף לא הובאה לארה"ב על ידי האבות המייסדים, אלא כבר הייתה שם מוסד מבוסס היטב. כנראה חששו האבות המייסדים, כי הביטול המידי של העבדות לא הכנה – היה יוצר יותר בעיות, מאשר פותר. העובדה כי בעיית אינטגרציית העבדים לשעבר, גם עתה בעינה עומדת – 150 שנה לאחר ביטול העבדות ו-50 שנים לאחר אימוץ מדיניות האפליה המתקנת – ממחישה כי חששותיהם לא היו מופרכים. דרך אגב, למשחרר העבדים המהולל אברהם לינקולן הייתה דעה מסוימת באשר לאינטגרציית הנ"ל, דעה המפתיעה אולי במקצת את הקורא. הוא אמר, לדוגמה: "רק הפרדה בין הגזעים היא השיטה המושלמת למנוע התמוגגות. אלא כיוון שהפרדה מיידית אינה אפשרית, הדבר הטוב הבא הוא להפריד ביניהם היכן שהם עדיין לא ביחד."

Speech on the Dred Scott Decision, 1857

<http://TeachingAmericanHistory.org/library/index.asp?document=52>

באמונתם על הבנת רצונו של הבורא לתת לבריותיו חופש בחירה, שבלעדיו לא יכול להיות לא שכר מצווה ולא עונש על חטא.

האבות המייסדים של ארה"ב האמינו כי מדינה (ממשל) מוכרחת לספק לאזרחיה הגנה מבחוק, ביטחון מבית ומשפט. שלוש דרישות אלו תואמות את זכויות היסוד של האדם לחיים, חירות וקניין. כלומר, המדינה מגנה על אזרחיה מפני אלימות ורמייה גלויה. לא יותר – אך גם לא פחות.

דרישותיהם של האבות המייסדים באשר לטיב הפתרונות לבעיות אלו היו גבוהות מאוד. הם ניסחו עיקרון יסודי: להגביל את כוחה של המדינה ע"י תחרות פוליטית וחופש המידע. מערכת המבוססת על אחריות אישית ועל הגבלת כוח הממשלה הוכיחה את עצמה כיעילה מאוד. על פי הערתו העוקצנית של ווינסטון צ'רצ'יל, "דמוקרטיה היא צורת השלטון הגרועה ביותר, מלבד כל צורות השלטון האחרות שנוסו אי-פעם".⁷

דמוקרטיות חוקתיות היו ונשארו זמן רב (בארה"ב עד 1964) דמוקרטיות של משלם המסים. זכות ההצבעה הייתה קשורה ישירות לנשיאה בנטל הוצאות הציבור. בעידן הליברליזם המקורי, הקשר בין תשלום המסים לבין הזכות להיות מיוצג בבית הנבחרים – היה מובן מאילו. לדוגמה, אדם סמית (Adam Smith) הציע בזמנו לפתור את הסכסוך בין בריטניה לבין מושבותיה על ידי מתן להן (למושבות) מכסת ייצוג בבית הנבחרים הבריטי על בסיס השתתפותם בנטל המסים. התעקשות המטרופוליה לנתק את הקשר הזה הובילה למלחמת העצמאות ולייסוד ארה"ב. מאוחר יותר קשר זה היה גם בשורש רפורמות אלקטוראליות בבריטניה עצמה (1832 ו-1867).

חופש הביטוי בדמוקרטיות החוקתיות הובטח על ידי התנהלות תחרותית בשוק התקשורת. מי שהיה לו כסף היה יכול להוציא לאור עיתון. מי שלא היה לו כסף אך היו לו כישורים של עיתונאי – היה יכול לבחור לעצמו עיתון לפי השקפותיו ולהציע את שירותיו.

ההבדלים הטבעיים באינטרסים של קבוצות שונות של אנשים חופשיים ופעילותם האזרחית-פוליטית, הבטיחו תחרותיות מפלגתית אינטנסיבית ותחלופות פוליטיות מעת לעת כתוצאה מהבחירות. זלופות הכוח הפוליטי ואפשרות מעשית לשנות

7

... "democracy is the worst form of government except all those other forms that have been tried from time to time." W. Churchill, Speech in the House of Commons, 11 November 1947

מדיניות הממשלה ע"י הצבעה – יצרו תרבות פוליטית חדשה ואמצעים חדשים ליישוב מחלוקות וסכסוכים בלי שפיכות דמים ואף בלי אלימות, וגם ללא הפסדי ממון מהותיים. ריסון עצמי הנובע מאמות מידה מוסריות היה גורם להתנהלות לפיה "החופש שלך מסתיים היכן שהאף שלי מתחיל".⁸

כאשר הבוחר הבין היטב את הקשר בין כל הוצאות הממשלה לבין המסים שהוא משלם מכיסו, הוא נרתע מהוצאות משתוללות. למועמד פוליטי, הצגת הצעות חוק "יקרות" אשר נדחו בשל מאמציו – היתה הטקטיקה היעילה ביותר.⁹ אין זה מפתיע אפוא כי יציבות המחירים ואיזון תקציב המדינה (למעט תקופות של מלחמה) היו לנורמה. המוסר דתי והעקרונות המכובדים של שלטון החוק, הרתיעו את הרוב המכריע מלפעול לחלוקת רכושו של המיעוט העשיר. בדרך זו התמריצים לעבודה ולהשקעה השתמרו והתחזקו, וגרמו לשגשוג חסר-תקדים בתולדות האנושות. רק במדינות של דמוקרטיה חוקתית הצמיחה הכלכלית הפכה במאות האחרונות ליציבה, ורמת החיים הולכת וגדלה בהתמדה. לפני כן, כל התקדמות מהירה התרחשה אך ורק כתופעה זמנית ובמהירות הייתה "נאכלת" על ידי גידול באוכלוסייה או מלחמות עם שכנים מקנאים, וכתוצאה מכך כמעט כל המדינות והעמים במאה ה-16 חיו באותה רמה בערך כמו שחיו לפני אלף או אלפיים שנה.

קשה להניח שמנסחי מגילת העצמאות של ארה"ב חזו כי ההתגלמות של האידיאלים שלהם תוביל להשתלות לב, לתקשורת לוויין ולנחיתה על הירח. אבל כל אלו הינם תוצאה ישירה מזה שהמדינה הבטיחה לכל אזרחיה הגנה על חיים, חירות ורכוש – ולא התערבה בשום דבר אחר.

---

⁸ פתגם אמריקאי אשר הופיע כנראה כבר במאה ה-17: "Your freedom ends where my nose begins"

⁹ המצב הנוכחי הינו שונה בתכלית - ראה בפרקים הבאים. כאשר מועמד מציג לבחור רשימה של "שלל" חדש אשר הוא סחט מתקציב המדינה, הוא מפגין את "שירותו הנאמן" ומגביר את סיכוייו להיבחר מחדש. גירעונות התקציב, חוב לאומי נוסק ואינפלציה כרונית (טוב אם לא גבוהים מדי) הפכו כיום לנורמה.

4. ליברליזם חברתי נגד החוק והמוסר

הכול בשם האדם;

הכול לטובתו של האדם.

הסיסמה בברית המועצות

שלטון החוק הגן על זכויותיהם הטבעיות של האנשים, זכויות החיים, החירות והקניין, מניסיונות של אנשים אחרים ו/או המדינה עצמה לשלול זכויות אלה. אבל אחר כך בדמוקרטיה החוקתית הוותיקות הופיעו מגמות חדשות. מגמות אלו, הנוטות להחליף את המוסר העליון ואת החוק הטבעי בחוקים "משופרים" ע"י אדם (כמובן, רק לטובת החברה כולה וכל פרט ופרט) הובילו לעיוות החוק.

ליברלים באירופה של המאה ה-19 היו מוקסמים מן הרעיון של "הפרדה בין דת למדינה ובין בית ספר לכנסייה". ככל הנראה, בלהט הקרב עם הכנסייה, הליברלים פנו להילחם נגד הבורא. בארה"ב, שם הדת מלכתחילה לא הייתה קשורה למדינה ומנהיגים ודתיים הדגישו את ריחוקם מהפוליטיקה, היה המצב הפוך. טוקוויל (Tocqueville) ציין כבר בתחילת המאה ה-19 את הקשר בין הרדיפה של האמריקנים לחירות לבין דתיותם. באירופה אותה רדיפה אחרי חירות הייתה בדרך כלל מזוהה עם אתאיזם. טוקוויל הסביר הבדל זה בכך שהכנסייה האירופית הייתה מעורבת בפוליטיקה מלכתחילה. יש לציין כי בארצות הברית עד היום נצפה קשר בין מחויבות לחופש הפרט וזכויות הקניין, לבין הדתיות.

אם אין אלוהים, מי יקבע מהו צדק ומוסר? כפי שכבר הזכרנו, הרעיון של חוק טבעי לכאורה יכול להסתדר גם בלי אמונה דתית, אם החוק מתבסס על מאות השנים של הניסיון האנושי. אבל בפועל זה לא קרה. החוק הפוזיטיבי פתח במתקפת נגד על החוק הטבעי. "סוציאליסטים מתיימרים לתפקידו של האלוהים", ציין באופן קולע הסופר הצרפתי בסטיאה (Bastiat) כבר באמצע המאה ה-19. כאשר לפרופסורי כורסה ולנשיאים נבחרים נדמה כי הם יכולים להשתמש בכספו של האדם טוב יותר מבעליו, ולדאוג לצדק טוב יותר מהבורא, הם לא היססו להפר את הזכויות הקניין. את התמורה הזאת של רעיונות החירות לרעיון של "מדינה דואגת" גדולה אשר פותרת את הבעיות של כולם עבורם, כינה ספנסר (Spencer), אחד מהליברלים הקלאסיים האחרונים, "ריאקציה חדשה (New Toryism)".¹⁰ המוסר החדש אשר

¹⁰ המונח "Toryism" היה קשור במאה ה-19 עם מלוכנות, פטרנליזם ושמרנות קיצונית

הוצג על ידי הליברלים החדשים, הפך לתקין פוליטית, גמיש ויחסי. מוסר כזה קובע כי כן "מוסרי" להקריב את החיים, החירות והקניין למען ערכים "אוניברסאליים" כגון "תהליך השלום" או "הצדק החברתי". הקשר בין כאילו-מוסר זה החדש לבין רעיונות חלוקת הרכוש, משך את תשומת לבם של חוקרים וסופרים רבים. למשל, הכלכלן האמריקאי האייק (Hayek) הפריך את ניסיונותיהם של אנשי הרוח לנסח תקנים מוסריים חדשים בסתירה ישירה לתקנים אשר נבדקו ואומתו במרוצת הזמן, והכתבת הפולנית קולקובסקי (Kolakowska) ניתחה "תקינות פוליטית" כמוסר תותב שמאלני.

במאת השנים האחרונות, המדינה נוטה יותר ויותר להכתיב הכול לכולם. כלומר, המצב הפך להיות כזה שהרועים "הנאורים" מכלכלים את הקהל (העדר) שלהם במה שהם נטלו (על בסיס חוקי כמובן!) מן העשירים. כתוצאה מתהליך זה, אנשים פעילים מרגישים כי ערבויית כלשהן לגבי הרכוש שהם הרוויחו או יירוויחו – הופכות לקלושות יותר ויותר. בנוסף, יש להם אפשרות לקבל את מה שהם לא הרוויחו. לאחר זמן פיתוי כזה גורם לרצון - אחרי הכל, אנשים הם אנשים. אנשים פעילים הופכים לתלויים. מה שגרוע עוד יותר, חלק מהעשירים (שהעיתונות ממכנה אותם "מתקדמים" או "פטריוטים") הופכים להיות מעורבים באופן פעיל בחלוקת רכושם של אחרים בשל היחסים "הנכונים" שלהם עם הרשויות. בדרך זו קו ההפרדה שבין הכוח לבין העושר הופך להיות מטושטש. והטושטוש הזה הוא כמו מעגל קסמים – קל להיכנס אליו, אך קשה מאוד לצאת ממנו. כאשר העושר כבר אינו התוצאה של עבודה קשה והצלחה, כאשר העושר הופך לשם נרדף לקרבה לרשויות (או שחיתות) או כוח הזרוע, הכבוד החברתי לזכויות קניין הולך ומזדרדר. הולכות ומתגברות הדרישות של חלוקה מחדש של הרכוש, זה שנרכש בדרכים עקלקלות וגם זה שנרכש בדרכים ישרות והגונות. נהרסים תנאים בסיסיים לא רק של אווירה עסקית נוחה (וצמיחה כלכלית ארוכת טווח), אלא אפילו של חיי חברה סבירים. אכן, מעולם לא יכלו הנתמכים והתלויים להגן על המוסר. נציין כי בשפות רבות המילה "תועבה" הינה בעלת אותו שורש עם המילה "נחיתות" (כלומר, נחות מבחינה חברתית, תלוי) והמילה "אצילות" גם בעברית קשורה למוצא אצילי שהבטיח (בימי קדם) עצמאות.

***

לאור כל האמור לעיל אין זה פלא כי משטרים סוציאליסטיים טוטליטריים קרסו בסוף המאה ה-20. ולא רק מבחינה כלכלית (פרטים נוספים בנושא זה יידונו בפרק הבא). יישום עקבי של מודלים סוציאליסטיים טוטליטריים של הממשל הוביל לרמת ברבריות אשר נשכחה מזמן באירופה. לדוגמה, בזמן הרעב הגדול באוקראינה (1932-1933), עוברי אורח היו נתקלים באדישות בגופות וגם באלו ששכבו ללא הכרה מהרעב בעודם בחיים, ואילו המאבק נגד כנופיות קניבלים (!) הופקד בידי הצבא. בתקופות האכזריות של הרודנות של סטלין, הברבריות באה לידי ביטוי גם בהתפשטות ההלשנה – ולא רק בקרב עמיתים לעבודה, חברים לכיתה ושכנים, אלא אפילו בין בני משפחה.¹¹

אך גם בתקופות השקטות יחסית של תולדותיהם, משטרים סוציאליסטיים לא היו בשום פנים ואופן מופת לטוהר המידות. על זה כתב ווסלנסקי (Voslensky), מחבר התיאור הקלאסי של השיטה הסובייטית. לגבי הדור הראשון של "האדם החדש" שגדל בברית המועצות (בשנים הליברליות יחסית של "המדיניות הכלכלית החדשה") הוא ציין:

"מחקרים של סוציולוגים סובייטיים משנות ה-1920 הוצאו זה מכבר מספריות ברית המועצות. הם הוצאו לא בלי סיבה: ... המחקרים קבעו כי יש עלייה גוברת באטימות, אכזריות, אנוכיות וקרייריזם ציני. נטייה זו באה לידי הביטוי במיוחד בקרב האוכלוסייה הצעירה. כיון שכך, ברור כי אין זה "שאריות של קפיטליזם", אלא תופעה חדשה לחלוטין. מחקרים נוספים כבר נאסרו."

על תחושת האושר בברית המועצות מגוחך אפילו לדבר. התחושה הכללית הייתה כי "אנחנו חיים כמו כלבים".

גם באשר לסוגים אחרים של משטרים סוציאליסטיים, הטענות של תומכיהם כי סוציאליזם יותר אנושי, רוחני וצודק מקפיטליזם, הינן מופרכות. לדוגמה, בדברנו על הידרדרות של אישיות תחת השפעת הצורה המתונה ביותר של סוציאליזם, סוציאליזם של מערב אירופה, אנו יכולים להתייחס לטרגדיה האחרונה בנוברגיה. שם ירה למוות מחבל בודד ללא כל מעצור ב-68 בני אדם במחנה נוער. בהקשר של

---

¹¹ ישראלים עדיין זוכרים היטב כיצד הממשלה עודדה את האנשים להלשין איש על רעהו ב-1995-96, לאחר רצח רבין. המערכת הפוליטית בישראל יכולה להיקרא (אם כי עם כמה הסתייגויות) "סוציאליזם עם פני אנוש". בשנים 1992-95, הממשלה הזניחה באופן גס את רצונו של רוב העם, זכויות האזרח קופחו כמו שלא קופחו קודם מקום המדינה. תיאור מצוין של האירועים והאווירה של אותן השנים ניתן למצוא בספרו של משה פייגלין (במקום שאין אנשים. מנהיגות יהודית, 1999). המתח שפרץ בא לידי ביטוי גם במגיפה של הלשנות.

הניתוח שלנו, אנחנו לא מעוניינים במחבל עצמו: מניאק אידיאולוגי יכול להופיע בכל מדינה בכל עת. עבורנו, חשוב כי מאות (!) אנשים צעירים (בגיל של גיוס או טרום-גיוס) בכושר פיזי תקין התנהגו כמו ברווזים במטווח (שלא לומר – כצאן לטבח), במקום להגן על עצמם ועל חבריהם. אם היו מתנהגים אחרת, היה מספר ההרוגים קטן בהרבה, והרוצח לא היה נמלט חי מזירת הפשע.¹² נזכיר כי האנשים שהתאספו במחנה הנוער הזה (של מפלגת השלטון!) היו אנשים שהתיימרו להיות מנהיגים פוליטיים עתידיים. כיון שהמשימה העיקרית של מנהיגי המדינה היא להבטיח את הגנת האזרחים, אין זה סביר כי ישלון בוטה כזה להגן על עצמם מוסיף כבוד למנהיגי השמאל לעתיד.

***

"הליברליזם" השמאלני המודרני מוקיע את הקפיטליזם המצליח על היותו כביכול בלתי מוסרי מיסודו. השמאלניים מנסים להציג את היזמים המצליחים ביותר (כלומר, אלה המספקים את האינטרסים של הצרכן במידה הטובה ביותר) כמונופוליסטים, כמעט כגזלנים. הם חונקים את העסקים המוצלחים ביותר במגוון דרכים לא חוקיות או חוקיות למחצה. שוד חסר בושה זה מוצדק על ידם בעזרת דמוניזציה ליזמים "צמאי הרווח". משמעות הדבר הוא שכל החברה כולה (באמצעות המנגנון המדיני) רומסת את המוסר תוך שינוי הכללים במהלך המשחק.¹³

ב"עולם חדש נפלא" של השמאל הליברלי, לקפיטליזם שמור מקום מסוים וחשוב. יזמים, כלומר מארגני הייצור, צריכים לעבוד קשה. הם חייבים לשאת בנטל של מיסוי פרוגרסיבי (כלומר, לא מידתי, חסר פרופורציה ולמען האמת – לא צודק). כדי שלאף אחד לא יהיה ספק לגבי חוקיותו של מצב זה, יזמים חייבים לקבל את עמדת המצורע, באופן קבוע להתחרט על מעשיהם הלא-אנושיים. במילים אחרות, הם חייבים לקבל מעמד הדומה לזה של "בני חסות" (כופרים) בחברה האיסלמית. "בני החסות" כופים למס נוסף, יש להם מעמד חברתי נחות, ולעתים הם גם נטבחים בפרעות. אין זה ברור (בלשון המעטה) כי את האופציה הזו יהיה ניתן ליישם בפועל לגבי הקפיטליזם.

---

¹² לדוגמה, משתתפים לא חמושים של הגיגה משפחתית שגרתית בישראל (חדרה, 17 בינואר 2002) תקפו את המחבל החמוש ונטרלו אותו, תוך שימוש בכיסאות ופריטים אחרים בהישג יד.
¹³ בארץ ראה תקדים טרי למדי של פרישת ועדת ששינסקי, כאשר המדינה דרשה ממפתחי תשתיות הגז תמלוגים גבוהים בהרבה מאלו שהוסכמו מראש.

***

המשחק בשם "צדק חברתי" מפשיט את מושג הצדק מעצם מהותו. הרי המהות הזאת היא שוויון העשיר והעני בפני חוק ודין: "לא תישא פני דל ולא תהדר פני גדול, בצדק תשפוט עמיתך".¹⁴ במקום הצדק, "הנאורים" מקדמים את הרעיון כי עליהם ("הנאורים") רובצת אחריות מוסרית לחלק את רכושם של העשירים למען העניים, וזה כביכול סוג של פשרה בין האינטרסים של העשירים ושל העניים. אך למעשה עוד לפני יותר ממאה שנה ציין פרופ' ספנסר (Spencer) באופן קולע, כי בפועל מדיניות הרווחה "מגבירה צערם של אלה אשר הכי ראויים לרחמים – כדי להמעיט בצערם של אלה אשר ראויים לרחמים הכי פחות".¹⁵

השאלה של "צדק חברתי" והדאגה הממשלתית לאנשים קשורה קשר הדוק לשאלת מהותו של האדם. האם דומה האדם לבהמה מפוטמת, שאינה חושבת על כלום ודורשת טיפול מתמשך, אשר מביעה שביעות רצונה בנחירה מרוצה כאשר מוצאת מספיק (מבחינתה) סובין באבוס שלה? האם האדם מתחיל לבעוט, לנגוח ולנשוך כבהמה אם אין מספיק סובין, או (אפילו!) אם באבוסו של השכן יש יותר? או שהאדם נברא בצלמו וכדמותו של הבורא עצמו, הוא הוא הברייה המושלמת ביותר? וזה הוא האדם שניתנה לו מאת הבורא יכולת לשלוט ברגשותיו ולפתח את יכולותיו האישיות? וזה הוא האדם, שמציב משימות לעצמו ודואג לעתידו? וזה הוא האדם שמקבל החלטות ונושא באחריות על תוצאותיהן, עושה טעויות ומתקן אותן, מתמודד עם קשיי החיים ומוצא סיפוק גדול ביותר בהתגברו עליהם? למעשה, התומכים הכנים במדיניות הרווחה הממשלתית, עם כל המליצות היפות שלהם, מתבססים על הרעיון של אדם-בהמה. בעוד ש-"תומכיו של הקפיטליזם החזירי" (כפי שהם נקראים על ידי הלוחמים בעד טובת הכלל) ללא ביטויים רמים, רואים באדם ייצור אנושי.

***

הגישה כי המדינה לא צריכה להתערב בנושאים חברתיים לא אומרת שאף אחד לא צריך לעסוק בהם. כל ההתנגדות שלנו מתייחסת לחלוקת הרכוש בכוח ולא לחלוקה בכלל. ראשית כל, על לנו להזניח את ההיבטים החברתיים של פעילות מסחרית כשלעצמה ("חזירית"). הרי כל איש עסקים מצליח לא רק מעלה את האיכות הכוללת של החיים בחברה על ידי סיפוק צרכיה, אלא גם מספק פרנסה לאנשים רבים.

¹⁴ ויקרא י"ט, ט"ו

¹⁵ Spencer H. The Man Versus The State (1884)

במילים אחרות, הוא ממילא מחלק את תוצאות הצלחתו וגם עושה זאת בדרך הטובה ביותר: ע"י מתן פרנסה מכובדת במקום מתן נדבות. שנית, חלוקה מחדש מרצון ללא כוונת רווח, הינה מרכיב חיוני של חיים תרבותיים. כך היה תמיד, ובמיוחד בקרב העם היהודי. ילדים בוגרים תמכו בהוריהם הקשישים, שכנים אמידים עזרו לעניים ובריאים טיפלו בחולים. אותן קהילות יהודיות ששרדו פשיטות שודדים פדו את היהודים השבויים, אשר על פי רוב מעולם אף לא ראו אותם – לדוגמה, לאחר הפוגרומים של חמלניצקי (Khmelnitsky) ב-1648-1649 (פרעות ת"ח-ת"ט). בית החולים המרכזי לילדים "שניידר" נקרא על שם המשפחה שבנתה אותו בכספה, והעיר נתניה נקראת על שמו של נתן שטראוס, שבכספו רכשו בשנת 1928 קרקעות לבניית המושבה החדשה. לכן יש כל הסיבות הטובות להאמין כי עם הורדה משמעותית של נטל מסי המדינה, היקף העזרה ההדדית יגדל באופן משמעותי. החברה כולה רק תרוויח מזה.

5. איך מדינת רווחה גורמת להתרוששות החברה

דמוקרטיה פורמאלית (במובן החוק הפוזיטיבי), אשר אינה מוגבלת על ידי זכויות הקניין וע"י עדיפות זכויות אלו על רצונו של הרוב, נוטה באופן טבעי לחלוקה מחדש של רכושו של המיעוט העשיר על ידי רוב הרוב הקנאי (גם אם העושר הוא מושג יחסי). אדמס (Adams) הזהיר מפני הסכנה הזאת עוד בסוף המאה ה-18, תוך התבססותו על הניסיון ההיסטורי הנרחב שכבר היה קיים. בתנאי דמוקרטיה פורמאלית, לבוחר יש הזדמנות מעשית להצביע עבור שוד של אזרחים אחרים, כדי שהמדינה תבצע את "השוד החוקי" הזה ותביא לו את חלקו בשלל. לאדם פשוט קשה לעמוד בפיתוי זה. התוצאות ההיסטוריות ידועות. הנה דוגמה אופיינית מההיסטוריה של ארה"ב, שנלקחה מנאומו של הנשיא קלווין קולידג' ב 1924:

"כאשר שיעור המס השולי על רווחים [שנתיים] מעל \$300,000 [שערכם קרוב ל-\$4,000,000 בשנת 2010] היה רק 10% – ההכנסות מהמסים היו כמעט זהות לאלה כאשר השיעור היה 65%. אין מגוון מהעובדה כי מיסוי יתר גורם להיעלמותן של הכנסות גבוהות. ב-1916 היו 206 בעלי הכנסה של \$1,000,000 ויותר. אז הופעל המס השולי הגבוה... ב-1921 מספר זה הצטמצם ל-21"

המיסוי המופרז גרם לירידה של סדר גדול במספר המשקים האמידים תוך חמש שנים בלבד. ושימו לב – כל זה ללא תועלת לקופת המדינה! יש לזקוף לזכותה של ארה"ב כי המצב אז תוקן.

מצב שבו הרוב שודד את המיעוט (העשיר) לא יכול להימשך זמן רב, כפי שמומחש ע"י הדוגמה הנ"ל. תוך זמן קצר, באופן בלתי נמנע נוצר מצב שבו (על פי ניסוחו של בסטיאה) "כולם שודדים את כולם". כך מהד – מקבלת עידוד הטפילות, ומאידך נהרסים התמריצים לעבוד ביושר. כך מתנפצים לו לאדם התמריצים להתעשר ולתת להתעשר לאחרים (ראה סוף הסעיף הקודם). כולם נהיים עניים, החברה מתרוששת.

***

"הדאגה" של ממשלה לאזרחיה מעבר להגנה הפשוטה והטבעית מפני גניבה, הונאה וכדומה – מעולם לא הייתה יעילה. כבר בשנת 1776, אדם סמית תיעד בחיבורו המונומנטאלי "על עושר האומות" דוגמאות רבות לכך, שניסיון של שליטים נאורים להתערב בכלכלה על מנת להיטיב לנתיניהם השפיע בדרך כלל השפעה הפוכה. ידוע, למשל, כי הכרחת בעלי בתים להשכיר את דירותיהם במחיר קבוע, גורם למחסור בדיוור ולירידה באיכותו (אחד מהתיאורים המפורטים הראשונים של משבר כזה שנגרם באופן מלאכותי בשוק הדירות אנו מוצאים אצל הרברט ספנסר). המשבר הזה הינו טבעי: מי ירצה להשקיע בנדל"ן שלא על מנת לעשות רווח? ניסיונות להסדיר את המחיר של מוצרים חיוניים גורמים להיעלמותם מהשוק: מי ירצה לייצר מוצרים לא רווחיים? חמור מכך, באמתלה של הגנה על האינטרסים של הצרכנים, אנשי העסקים "הנכונים" לעתים קרובות מקבלים לא רק גישה להזמנות ממשלתיות, אלא גם הגנה ממשלתית מפני התחרות בשוק. הגנה כזו נעשית לעתים קרובות תחת הכותרת של מלחמה נגד מונופול: החברות היעילות ומצליחות ביותר (ועקב כך – החזקות ביותר בשוק) ממותגות כ-"מונופול". רבים כתבו על השימוש בדיני הגבלים עסקיים ליצירת מונופול ממשלתי (שימו לב כי על פי דעת כלכלנים רבים, מונופול שאינו קשור לממשלה לא יכול להיות יציב). בארץ, בשיטה זו נעשה שימוש במקרה הידוע של השתקת האופוזיציה: בג"ץ ביטל את החוק שהסדיר את "ערוץ 7". השופטים התייחסו, בין השאר, לדרישה של "תחרות בתנאים שווים". לפי ההיגיון שלהם (שאול מעמיתיהם בחו"ל), ליברליזציה של גישה לשוק היא "תחרות בלתי הוגנת". לדבריהם, ליברליזציה זו פוגעת בזכויות (!) של אותם גורמי

התקשורת שהתגברו כבר על המכשולים הקשים שהיו קיימים. נציין כי המכשולים הללו הפכו לגורמי התקשורת "הנכונים" (בשל קרבתם לשלטונות) לשערים פתוחים. התערבות ממשלתית בכלכלה גורמת לברירה "אנטי-טבעית", ברירה שלילית בעסקים: היצרנים היעילים ביותר שיודעים לעמוד על אינטרס הצרכן (ולא של הביורוקרט) נפסלים, ואילו אלה שיודעים איך "לגשת" אל גורמי השלטון הנכונים – מרוויחים.

כאשר מדברים על תוצאות המדיניות החברתית בדמוקרטיה הוותיקות, אי אפשר שלא להבחין במשבר העמוק וארוך הטווח בתחומים ציבוריים שונים, כגון קופות גמל, חינוך ובריאות ציבורית. במידה מסוימת הסיבות למשבר הזה אינן קשורות (או ליתר דיוק, לא קשורות ישירות) להתערבות המדינה. בין הסיבות האלה – האטה בצמיחה כלכלית והזדקנות האוכלוסייה. ובכל זאת, הסיבה העיקרית היא שליטה בירוקרטית, אשר אינה יכולה למעשה לשפר את איכות השירות לאזרח או אפילו לשמור על אותה רמה.

***

כשמסתכלים מקרוב על מערכת החינוך – רואים תופעה מעניינת נוספת: יותר מושקע בבעלי מוגבלויות ופיגורים למיניהם, פחות ופחות – במחוננים. מגמה זו מוסברת בקלות במונחים של האינטרסים של הביורוקרטים, המבקשים להרחיב את תחום השפעתם ובו בזמן לצמצם את אחריותם על תוצאות מעשיהם.¹⁶ ואכן, על המשאבים שהושקעו בילדים מחוננים, הפקידים יצטרכו לדווח ע"י פרסים בתחרויות בינלאומיות, תוצאות של מבחנים אובייקטיביים וכו'. אבל עבור כל ההון שהוצא על "בעלי כישרונות מיוחדים" יהיה ניתן לדווח ע"י אלבום תמונות עם חיוכים יפים – כי מה עוד ניתן לצפות מזה? אותו העניין, קרי האפשרות לחלק משאבים רבים ללא אחריות על התוצאות, גורם בתחום הרפואה להתפשטות נוהג אכזרי, חסר טעם וחסר רחמים. הכוונה להארכת סבלם של חולים חשוכי מרפא וקרוביהם, כאשר אנשים רבים במשך שנים ארוכות (!) מוחזקים במין מאוזוליאום מתועש, במצב תפקוד מערכות חלקי, בלי לשוב לדעת – קשה לקרוא למצב כזה "חיים".

---

¹⁶ בכלכלה, תיאור זה של מניעי התנהגות הביורוקרטים נקרא "מודל Niskanen" על שם הכלכלן האמריקני William Niskanen. נציין כי מודל זה בסך הכול מניח כי ביורוקרט הינו בן אדם, לא רשע אך גם לא מלאך או גיבור.

***

כאשר מדברים על הסיכויים של צורות "רכות" של הסוציאליזם המערבי, יש לשים לב לעניין הבא: פעילות עסקית הייתה קיימת מאז ומתמיד, אך רק במאות השנים האחרונות הקפיטליזם התחיל לשנות באופן מקסים את כדור הארץ. בנוסף לערבויות לביטחון אישי וזכויות הקניין, יש הסבר נוסף חשוב לפריחה זו של היזמות. ההסבר הזה – גמול של יוקרה וכבוד על עושר והצלחה. שהרי המצב בו עושר והצלחה עסקית מביאים יוקרה וכבוד – זוהי תופעה חדשה יחסית. בימים שעברו, הן הנצרות והן האיסלאם היו מציגים עושר והצלחה חומרית כמו "רווח מביש" וכמכשול בדרך לעושר רוחני, כמאמר יש"ו: "קל יותר לגמל לעבור דרך קוף של מחט, מאשר לאדם עשיר להיכנס למלכות השמיים".¹⁷ כמובן, אין הוכחה חותכת כי ערעור של יוקרת ההצלחה העסקית והעושר יחזיר את המצב אחורה, אך קשה לשלול אפשרות כזאת (וזה בלשון המעטה).

מי ששכח את הניסיון הסובייטי, שכח איך סוציאליזם אמיתי (קיצוני בהגיונו) משפיע על חייו של אדם רגיל ברחוב, יכול להביט על קובה, על צפון קוריאה או על זימבבואה הרעבה (אשר עוד לפני 25-20 שנים הייתה משגשגת בזכות עמלם של חוואים לבנים). אבל גם סוציאליזם "רך", כפי שהוצג לעיל, מערער את המדינות הדמוקרטיות – לאט, הדרגתית, אך בעקביות. בארצות הברית, מעצמת העולם, כבר 46 מיליון אנשים (כול אזרח שביעי!) מקבלים מהממשלה תלושי מזון. הכתובת כתובה על הקיר. למרבה הצער, ניסיון היסטורי נרחב זה אינו מונע מכל דור ודור לחזור ולדרוך שוב ושוב על אותה המגרפה.

6. ניוון של מוסדות דמוקרטיים

ובקרוב תוכנס אתה במקלות לדיר החזירים הישן שלך,

העם, שאינו מכבד את קודשיו.

זינאידה גיפיוס, משוררת רוסית, 1917

כפי שכבר צוין, במאות השנים האחרונות הולכת וגוברת המגמה להעביר אחריות וסמכויות מהפרט אל המדינה. מגמה זו מסכנת עד מאוד את זכויות היסוד של היחיד.

---

¹⁷ הברית החדשה (מתי 19:24, לוק 18:25, מארק 10:25).

אזרחים, אשר יותר ויותר מסתמכים על הממשלה בפתרון כל בעיותיהם הם, מסכנים את עצם החופש שלהם. הכלכלן האנגלי הנודע ג'ון מיל (John Mill) כתב באמצע המאה ה-19:

"אנשים אשר נוטים לספק מקלט לפושע יותר מלעצור אותו; אשר, כמו הודים, יישבעו שבועת שקר כדי לחפות על מי ששדד אותם, אך לא ייקחו סיכון לחשוף את עצמם לנקמנות על ידי מתן עדות נגדו; אשר, כשרואים איש אחד רוצח את רעהו ברחוב, יעברו לצד השני, כי זה עניינה של המשטרה לטפל בעניין, ועדיף שלא להתערב בעניין לא לך; אנשים אשר נגעלים מהוצאה להורג, אבל אינם המומים מרצח – כל אלה מחייבים כי הרשויות הציבוריות תהיינה בעלות סמכויות דיכוי חמורות בהרבה מאשר במקומות אחרים, שכן לתנאי ההכרחי הראשון של חיים תרבותיים אין עוד על מה להיות מושתת".¹⁸

מגמה זו מאיימת לא רק על זכויות היסוד של הפרט, אלא גם על עצם קיומה של הדמוקרטיה. אנחנו נשתמש בהגדרתה של הדמוקרטיה ע"י Przeworski ואחרים:¹⁹ דמוקרטיה היא שיטת ממשל המתאפיינת ע"י תחרות פוליטית יעילה, כאשר השלטון יכול להפסיד בבחירות, ועל כן, בשקט להפוך לאופוזיציה. ניתוח השוואתי מראה, כי כדי שמנגנון החלפת כוח השלטון יהיה יעיל, אין זה מספיק שלאזרחים תהיה זכות פורמאלית להשפיע על הרכב בית הנבחרים והממשלה ע"י הצבעה. בנוסף, חייבים לפחות עוד שני מוסדות מרכזיים:

1. מערכת משפט עצמאית שלא קשורה לשום ממשלה – לא כזאת אשר, למשל, מקפידה על כל כתם קטן בממשלת ימין אך מעלימה עין מעבירות בוטות של ממשלת שמאל.

2. גורמי תקשורת עצמאיים המתחרים איש ברעהו.

מגמת "המדינה הגדולה הדואגת" גורמת לניוון, הניכר יותר ויותר, של מוסדותיה המרכזיים הנ"ל של דמוקרטיה חוקתית.

---

18 Mill, John Stuart "Considerations on Representative Government" NY : Harper and Brothers Publishers, 1862 (Gutenberg EBook Project)

19 Przeworski A., Alvarez M.E., Cheibub J.A., Limongi F. "Democracy and Development. Political Institutions and Well-Being in the World 1950-2000" Cambridge University Press, 2000; pp. 15-18

6.1 ניוון של מערכת משפט עצמאית

כידוע, כל הדמוקרטיה החוקתיות בנויות על בסיס הפרדת הרשויות לשלוש: מחוקקת (הכנסת / בית הנבחרים), מבצעת (הממשלה) ושופטת (אין זו תורה מסיני אך, כפי שכבר הזכרנו, עבד לא רע). השופטים הם כביכול הן מעל הממשלה (כי יש להם רשות חוקית לחסום כל החלטה שלה) והן מעל המחוקק (כי הם מפרשים את החוקים הלכה למעשה, ויש להם גם רשות לבטל חוקים). עקב כך תפקיד השופטים מועד להתנשא עוד ועוד כאשר סמכויות המדינה מתרחבות. תהליכים כאלה ידועים בכל העולם, לא רק בישראל.

עקב כך אין זה פלא, כי כאשר המדינה מחליטה יותר ויותר עבור אזרחיה מה הם הצרכים שלהם, כאשר המדינה מכתובה לאזרחיה יותר ויותר מה עליהם לעשות, השופטים חווים פיתוי לא להיצמד לערכים המקובלים בחברה, אלא לפעול לפי רצונם. השופטים מתחילים אף לשאוף לחנך את העם מחדש. בפרט, כמו שציינה הכתבת הבריטית פיליפס (Melanie Phillips), "שופטים ... נוטים יותר ויותר לטובת זכויותיהם של הזשודים בטרוור, מהגרים בלתי חוקיים וסתם פושעים, נגד זכויותיהם של אנשים שומרי חוק".

יש לציין כי לא מעט הוגי דעות סברו בעבר (ואף סוברים כעת) בכנות ובתמים, כי שיטת הממשל המושלמת ביותר היא "מלוכה נאורה" (enlightened absolutism). רק שההיסטוריה מראה פעם אחרי פעם כי כל מלוכה נאורה מתדרדרת חיש מהר לרודנות סתם.

בארץ גישה דומה הושמעה בגאון ללא בושה על ידי השופט אהרן ברק בהיותו נשיא בית המשפט העליון. לדבריו, את החוק יש לפרש על פי הרעיונות של החלק הנאור באוכלוסייה. לפי גישה זו, אעפ"י שלכוונות המחוקק יש תפקיד בפרשנות, לשופט הרשות להבהיר את הטקסט בהתאם לצרכים ולמושגים של "הזמן הנוכחי", לפי שיקול דעתו. זאת אומרת, לשופט "הנאור" יש רשות לפרש את החוק באופן שרירותי לפי השקפת עולמו, אף בניגוד לכוונת המחוקק (שהוא לפי גישה זו מייצג את הרוב "הנבער"). משמעות הדבר הוא שיש מי שחייב לציית לחוקים, ויש אחרים – "הנאורים" – שמעל החוק, כי הם הם מפרשים את החוק לפי שיקול דעתם. גישתו

של ברק גררה ביקורת נוקבת מצד חוקרים ומשפטנים רבים, כולל חוקר המשפט ריצ'רד פוזנר (Richard Posner) והשופט רוברט בורק (Robert Bork).²⁰

***

בישראל, הצליחו השופטים באמצעות מערכת מינוי מסובכת (בפועל – מינוי עצמי) ליצור אוליגרכיה שלהם שלא מבוקרת כלל ע"י נבחרים העם (במדינות דמוקרטיות אחרות, המחוקק והממשלה משתתפים במינוי השופטים בדרכים שונות). חברי בית המשפט העליון, הממוקמים בחלק העליון של הפירמידה האוליגרכית, עצמאיים לחלוטין ואינם נותנים דין וחשבון לאיש. אך אין זה נכון לגבי שאר השופטים. מסתבר כי נוהל הדחת השופטים חשוב לא פחות מנוהל מינויים.

ברוב המדינות, הדחת שופט מתבצעת על ידי רוב מכריע בבית הנבחרים באמצעות הליך מורכב. תהליך כזה מבטיח לשופט הגנה ברמת הגנת נשיא ארה"ב בפני הדחתו. אבל בארץ, שופטי שלום ומחוזיים הם נטולי עצמאות יסודית, ויכולים להיזרק מכסאותיהם על ידי עמיתיהם הבכירים במאמץ מזערי. מנגנון זה פועל כדלקמן: על פי החוק, חקירה פלילית נגד שופט נפתחת על ידי היועץ המשפטי לממשלה. כל השאר תלוי בפועל בנשיא בית המשפט העליון באופן כמעט בלעדי. דהיינו, זה האחרון ממנה את חברי בית הדין המשמעתי שיחקרו את האשמות נגד השופט. נשיא ביהמ"ש העליון הוא גם מי שמכין את החומר באשר להדחה לקראת ההחלטה הסופית בוועדה לבחירות השופטים. משמעות הדבר הוא שכדי להדיח שופט, כל מה שנשיא ביהמ"ש העליון צריך לעשות זה לסכם את העניין עם היועץ המשפטי לממשלה. במציאות, בדרך כלל שיחה קצרה של נשיא בימ"ש העליון עם שופט מספקת, כדי שהשופט יחליט להתפטר.

לכן, מערכת המשפט כמערכת אוליגרכית הינה עצמאית, אך במערכת זו אין שופטים עצמאיים. בהתאם לכך, אין בית משפט עצמאי משום שהשופטים כפופים לא לחוק, אלא ישירות לנשיא בית המשפט העליון. לא קשה לנחש איך זה משפיע על שמירת החוק והצדק במדינתנו.

---

²⁰ רוברט בורק. השופט, החרב והארנק. תכלת 27, אביב תשס"ז 2007 <http://tchelet.org.il/article.php?id=355>
R. Posner, Enlightened Despot. *The New Republic*, April 23, 2007. <http://www.tnr.com/print/article/enlightened-despot>

6.2 ניוון של התקשורת העצמאית

דאגת המדינה לצרכיהם הרוחניים של אזרחיה מובילה ליצירה של אימפריה תקשורתית ממשלתית. המארחים והפרשנים שעובדים עבור ערוצי טלוויזיה ממשלתית אינם תלויים בהיצע והביקוש של השוק, או באינטרסים של המאזין או הצופה. הרי בכל מקרה כל הוצאותיהם תשולמנה על ידי משלמי המסים. האינטרס שלהם, כמו זה של כל פקיד, הוא לסחוט עוד כסף מהתקציב ובו בזמן להיפטר מכל אחריות (כולל אחריות פלילית בגין גילוי סודות מדינה). באשר לשדרנים הפרטיים – בתחומי המפתח כגון חדשות ופרשנות פוליטית, ככלל הם אינם מסוגלים להתחרות עם השדרנים הממשלתיים, גם אם שידוריהם אינם מדוכאים בכוח (כפי שאכן היה עם "ערוץ 7"). הסיבה לכך טמונה בעובדה כי לרוב הציבור ברוב המדינות הדמוקרטיות יש עניין מועט בלבד בפוליטיקה, ולכן פרסום מכסה את עלויות השידור הפוליטי רק בתקופות של עלייה דרסטית בעניין (כגון במהלך מערכות בחירות). לשדרן פרטי בלתי אפשרי כמעט לנצח מתחרה, שכל הוצאותיו משולמות על ידי משלמי המסים.

בהיותם לא מסוגלים להתחרות בערוצים הציבוריים בסיקור של פוליטיקה, ערוצים מסחריים בדרך כלל מציעים מופעים קלים, סרטים ומוסיקה, עמוסים בפרסומות. כך פועל שוק התקשורת של רוב מדינות המערב. בישראל, שבה העניין לפוליטיקה גבוה הרבה יותר מאשר ברוב המדינות הדמוקרטיות, על מנת לדכא את תחנת הרדיו "ערוץ 7" נאלצו להעמיד את מנהליה למשפט.

***

התהליכים המתוארים לעיל גורמים לשינוי הדרגתי של שיטת המשל מדמוקרטיה לאוליגרכית. המשפט והתקשורת – שתי זרועות שאינן נבחרות – כבר לא מאזנות אחת את השנייה, אלא כורתות ברית המאפשרת להן להגן על האוליגרכיה מפני הבוחר. בישראל, ברית היסטורית זו בין התקשורת לבין מערכת המשפט יכולה להכניע כל נבחר ציבור. כיוון שכך, מתמוגגים תמריצי אנשי הציבור לשרת את האינטרסים של הבוחר. כוח הבוחר מתאדה.

7. הידרדרות של החוסן המדיני

ההיגיון של חלוקת התקציב ומאבקי פקידים על התקציבים, מוליד מצב שבו המדינה מתחילה להימנע ממילוי תפקידה – הגנה על אזרחיה מפני האויבים מבית ומחוץ. כביכול פקידים צריכים להיות מעוניינים בהסלמה מתמדת של כל סכסוך, שהרי בעת מלחמת המדינה מוציאה ומחלקת מחדש הרבה יותר מאשר בימי שלום. במציאות המצב מסובך הרבה יותר. מלחמה רצינית תמיד מלווה באבידות רבות בנפש ובחומר. בנוסף, במלחמה רצינית על ענפי המערכת הממשלתית מוטלות משימות ברורות שיש לבצען במדויק. שלא לדבר על העובדה כי מלחמה רצינית תמיד כרוכה בסכנה של אבדן המדינה, כלומר אבדן הכל. כך שלמערכת הפקידים יש רתיעה ממלחמה רצינית. אבל כל עוד אין איום רציני למדינה או לביטחון האישי, או שזה נראה שאין איום כזה (למשל, כל עוד מניין ההרוגים בפיגועי הטרור קטן משמעותית ממספר קורבנות תאונות הרכים), המנגנון הביורוקרטי מעוניין באופן אובייקטיבי להשאיר את המצב כפי שהוא. דהיינו בין אם אנו אוהבים את זה או לא, לביורוקרט יש עניין אובייקטיבי לשמור את הטרור על אש קטנה ולא לדכאו (על כך שהמצב עלול לצאת מכלל שליטה, מעדיפים לא לחשוב). מעטים מתדרדרים עד כדי טרפוד ישיר של המאבק בטרור, קל וחומר בגידה (ראה מאמרו של פולמנט), אבל הרוב נוטה בתת-מודע לחפש תירוץ כדי להימנע מפתרון יעיל של הבעיה. והמוסר השמאלני הליברלי מספק תירוצים כאלה בשפע.

אם אין ערכים מוחלטים, למה שחייל יסכן את חייו? רעיון זה נוסח בין השאר על ידי פעילת השמאל סינדי שיהאן, אמו של חייל אמריקאי שנפל בעיראק, ומי שמדברת היום כביכול בשמו, אם כי ללא ייפוי כוחו: "המדינה הזאת [ארה"ב] לא שווה למות בעדה".

גם העיקרון "החלש תמיד צודק" הינו שימושי מאוד כדי לשמור את הסכסוך על אש קטנה כי זה קושר את ידיו של מי שרוצה להילחם בטרור. נזכיר כאן, כי העיקרון "החלש תמיד צודק" אינו אלא גלגולו של עקרון אימפריאליסטי עתיק-יומין: כל כובש זר היה מעביר שלטון בשטח הכבוש לידי קבוצה (שבת, משפחה) הכי חלשה כשלעצמה. ההיגיון פשוט: החלש אינו עצמאי ויהיה נאמן לאדוניו, כי אין לו על מי עוד להישען.

כתוצאה מכל זה נוצר רעיון חדש, מועיל עד מאוד לביורוקרט: ניצחון צבאי הינו בלתי אפשרי. כדי להצדיק את הרעיון הזה, אפשר בקלות להניח שחיי האזרח הם

ערך יחסי שניתן בקלות להקריבם בשם "מטרה נעלה" (למשל, שלום עולמי, התקדמות חברתית, ניצחון רב-התרבותיות והסובלנות וכו'). לא צריך להשמיד את האויב אלא יש לשאת ולתת עימו; מטרת המלחמה אינה ניצחון אלא שמירה על היקף הפגיעה באזרחים "בתוך גבולות סבירים" (המושג של מלחמה בטרור מודגש בדרך כלל בגרשיים בתקשורת האמריקנית השמאלנית). ברור שכאשר גישה כזו מתפשטת בכל החברה, הניצחון הופך לבלתי אפשרי.

לא רק פקידים אזרחיים התאהבו ברעיון של העדר האפשרות של ניצחון במלחמה, אלא גורמים צבאיים גם כן. אם ניצחון במלחמה אינו אפשרי, המבחן העיקרי לקצינים בטל. פקידים צבאיים, יחד עם עמיתיהם האזרחיים, נהנים מיתרונות "הסדר החדש" כגון תעסוקה לכל חיים, היחלשות השקיפות, והכי חשוב – מהירידה באחריות לתוצאה (למשל, מי נתן דין בפועל בעקבות כישלונות מלחמת לבנון השנייה?). המחשה של מצב זה ניתן לראות במעשה (שנשמע יותר כמו בדיחה) כפי שמוספר ע"י ריצ'רד פייפס, אשר כיהן בתפקיד בכיר בממשל רונלד רייגן. קצין אחד העביר הרצאה רשמית במפקדת חיל האוויר האמריקאי. מפקד חה"א קטע אותו ואמר: "תפסיק לכנות את ברית המועצות 'אויב'. זה היריב שלנו. אויבנו הוא חיל הים שלנו..."

תהליך זה מדרדר במהירות. כאשר מוות בעד ארצנו כבר לא נחשב למעשה גבורה, הריגת האויב מתחילה להיחשב כפשע של הפעלת כוח "מוגזם" או "לא מידתי" (excessive force). הצבא נאלץ יותר ויותר לאמץ שיטות משטרניות. מונחים כגון "הפללה" (incrimination) וגם "נזק אגבי" (collateral damage) הופכים למרכזיים. בהתאם לכך, מפסיקה הבירוקרטיה הצבאית לשבח עבור הניצחון ומתחילה להעניש עבורו – עד כדי העמדת המנצחים למשפט פלילי. שהרי על פי המוסר החדש ניצחון לא יכול להיות, מה שיכול להיות זה רק "שימוש בכוח לא מידתי". אבל באמת, מי שמנצח בכל מלחמה – או שיש לו "כוח לא מידתי" כללי (עליונות כללית), או שהוא מרכז את כוחותיו העודפים בנקודת מפתח. לפיכך, שימוש "בלתי מידתי" בכוח הוא הדרך היחידה הידועה להשגת הניצחון. ודווקא הדרך הזאת נחסמת ע"י השמאלנים. מאחרי מדיניות זו יש רעיון עמוק. נניח שקצין אחד בכוחות מוגבלים ביצע פעולה מצלחת נגד טרוריסטים. פעולה זו, בעיקר הישנותה, מטילה ספק ברעיון כה מועיל לבירוקרט: "לא ניתן למגר את הטרור בכוח צבאי." מה חשוב יותר לפקיד – רעיון מועיל או יעילות מבצעית? הקצין מונח לפני

בחירה – קריירה או ניצחון. קצינים רבים (הם סה"כ אנשים!) בוחרים בקריירה, אחרים נפלטים מהמערכת.

מאותה סיבה השלטונות גם משגיחים בקפדנות כדי להבטיח שאזרחים מן השורה לא ינקטו בהגנה עצמית מוצלחת – נביא כדוגמאות לכך העמדה לדין של האזרחים (כמו אילנה פודולסקי, מיכאל עזר, שי דרומי), אשר השתמשו בנשקם האישי כדי להגן על חייהם ורכושם, וכמו כן על החוק. רודפים אותם למרות העובדה כי בנסיבות של פיגועי טרור, הגנה עצמית יעילה הרבה יותר מצבא ומשטרה, על אף כוחם העדיף ומצויידותם בטכנולוגיות מתקדמות.²¹

ההשלכה החמורה ביותר והמסוכנת ביותר של מדיניות חדשה זו – ייאוש בקרב האזרחים ואובדן האמונה בצדקת מאבקם. פעיל הציבור והפובליציסט משה פייגלין היטיב לציין:²²

" [בסביבות שנת 1990] עברו כ-150,000 פועלים ערבים את מחסום ארז בכל בוקר, וחזרו בכל ערב. כיצד הצליח או צה"ל, לשמור על הגבול ועל בטחון אזרחי ישראל? התשובה מאוד פשוטה – באמצעות חבל. כן! במחסום ארז עמד מילואימניק משועמם עם רובה על הכתף, ולפעמים גם זה לא, ובידו הוא אחז בקצהו של חבל שהיה קשור לצד השני של הכביש. ברצותו שחרר וברצותו קיצר, וזה עבד.

היום יושבים על הגבול טנקי 'מרכבה', ובשמיים מסוקי אפצ'י, וזה לא עובד.

משה פייגלין מסכם בצדק:

" המילואימניק עם החבל לא היה חמוש בגדודי מרכבות ובמסוקי אפאצ'י. הוא היה חמוש בצדק. לפחות כך היה נדמה לצד השני. המלחמה בין היהודים לערבים בארץ הווי איננה סתם מלחמה על שטח מחיה. היא משהו הרבה יותר עמוק. ככול שהתקדמה האינתיפאדה התברר לערבים שליהודים אין צדק. ככול שקיבלו יותר כך הבינו שכל הישראליות הזאת שמולם אינה אלא בלון ריק. איך אמר הרוצח ההוא, דחלן? 'התברר לנו שאתם סתם מדינה...'"

²¹ נזכיר רק פיגוע אחד – הטבח בישיבת מרכז הרב (ירושלים 2008), בו המחבל נוטרל על ידי אזרחים חמושים ולא על ידי שוטרים בתפקיד.

²² משה פייגלין, למה הם מתאבדים, תשס"ב. בתוך: משה פייגלין, מלחמת החלומות, הוצאת מנהיגות יהודית תשס"ו, עמ' 530.

ובחלל התודעתי האזורי שלנו אין ריק. ככול שצד אחד מוותר על הצדק שלו כך מתמלא הצד השני בתחושת צדק משלו. אם במחלוקת רגילה יש לכל אחד הצדק שלו הרי שאצלנו עבר כל הצדק לצד השני. עכשיו הוא התגלגל אל השבטים הפרימיטיביים האלה. שבטים שהקוד התרבותי שלהם היה תמיד קוד של גול, וודאי לא של צדק, פתאום התגלגל לפתחם הצדק בטהרתו. עכשיו הם צדיקים, קדושים – שהידיים. זה בערך כמו ילד קטן שמקבל לידי מפתחות של משאית. מדובר כאן בזוהמה תרבותית שקיבלה לידיה פתאום כלי רב עוצמה: צדק ומוסר."

***

הדג מסריח מהראש, ולכן האחריות על חוסר היעילות במלחמה נגד הטרור רובצת קודם כל על חוגי השלטון (ראה גם סקירה היסטורית מעניינת של הנקין המוכיחה, כי כן ניתן למגר את הטרור באמצעים צבאיים אם יש רצון לכך²³). אבל לנקות את האזרח הפשוט מן האחריות גם לא יהיה נכון. בניגוד לתיאוריות על החולשה וחוסר היעילות הצבאית של הדמוקרטיה, הבוחר משלם המסים יצר את עצם המושג "אומץ רפובליקני". מאז ימיו של מרתון ביוון העתיקה ועד עצם היום הזה – יוונים, רומאים, פינים (Russo-Finnish War) ואמריקאים ניצחו את אויביהם ואפילו החזקים ביותר, החמושים והמאומנים היטב. הם שמרו על נאמנותם והיו נכונים להילחם אפילו במצבים הנואשים ביותר. וינסטון צ'רצ'יל ביטא היטב את המוטו של בוחרים-חיילים כאלה במלחמה:

"... אנו נילחם בחופים, ... נילחם בשדות וברחובות, נילחם בגבעות. לעולם לא ניכנע, וגם אם, ואני לא מאמין לרגע, האי הזה או חלק גדול ממנו יהיה משועבד וגווע מרעב, או האימפריה שלנו מעבר לים, חמושה ושמורה על ידי הצי הבריטי, תמשיך במאבק, עד שבשעה הטובה של האלוהים, העולם החדש, עם כל כוחו ועוצמתו, יבוא כדי להציל ולשחרר את הישן."²⁴

כאשר הממשלה עוסקת יותר מדי ב"שגשוג לכל", נוצר סוג חדש של בוחר. הבוחר הזה חושב כי יש לו כל הזכויות מכוח העובדה שהוא טרח להיוולד. הוא לא

²³ יגיל הנקין, כיצד מנצחים ב"מלחמות קטנות", תכלת 24, קיץ תשס"ו 2006
<http://tchelet.org.il/article.php?id=318>

²⁴ נאום בבית הנבחרים, 4 ביוני 1940

<http://www.winstonchurchill.org/learn/speeches/speeches-of-winston-churchill/1940-finest-hour/128-we-shall-fight-on-the-beaches>

מקשר את זכויותיו לחובותיו האזרחיות. בוחר-צרכן זה, ששכח על אחריותו האישית, מצפה שהמדינה תפתור לו כל בעיות היום-יום שלו, במקום לפתור אותן בעצמו. יש לו אשליה שיוכל לחלק עם חברים את הכסף אשר "נחסך" מהשמירה על הסדר והביטחון. הוא כבר לא מוכן להילחם בכל המחיר – ובזה מיד משתמשים אויבים מבית ומחוץ. שהרי כפי שציין קלאוזביץ, בחיבורו היסודי "על המלחמה", כל מלחמה מתנהלת בעיקר נגד אומץ לבו של האויב. תבוסתה של צרפת בשנת 1940 היא דוגמה מפחידה, איך דמוקרטיה מפונקת ושאננה נופלת כקורבן של טורף עז בעל צרכים מעטים ומוטיבציה גבוהה, למרות עליונותה הגורפת עליו לפי כל המדדים הכמותיים.

***

כאשר מדברים על המאבק בטרור בחברה של היום, אי אפשר להתעלם מהנושא של "מלחמה לא-סימטרית". אחרי הכול, זה נהיה מאוד נפוץ בעשורים האחרונים לדבר על הטרנספורמציה של המלחמה (ראה, למשל, את ספרו של וואן קרפלד²⁵). על פי תפיסה זו, מלחמות העבר היו סימטריות ומה שנקרא "טרניטאריות" (trinity), כלומר שבכל צד היו שלושה מוסדות נפרדים: הכוח הלוחם, האוכלוסייה הלא-לוחמת, והממשלה. עכשיו עם התפשטות "הלוחמה הזעירה" (guerrilla warfare), מלחמות מנוהלות לא ע"י ממשלות אלא ע"י ארגונים; הקווים בין הלוחמים לבין הלא-לוחמים נמחקו, אין חזית ואין עורף. קלאוזביץ המתאר את המלחמה הסימטרית (כלומר קונבנציונאלית), כביכול התיישן ללא תקנה.

אך האמת היא שטקטיקת הלוחמה הזעירה הייתה בשימוש מאז ומעולם, ועצם המושג נטבע בתקופת מלחמות נפוליאון בספרד לפני מעל 200 שנה ("guerrilla" זה "מלחמה זעירה" בספרדית). לא השתנו ארבעת המאפיינים הבסיסיים של המלחמה (שצוינו ע"י קלאוזביץ), כלומר: סיכון חיים גבוה, כפועל יוצא – מאמץ עילאי, חוסר ודאות קיצוני, וחשיבות מרבית של גורם המקריות (או במונחים שלנו – ההשגחה). לא נתיישן כלל העיקרון שנוסח על ידי קלאוזביץ: מטרת המלחמה היא לרסק את אומץ לבו של האויב. כפי שנוסח מאוחר יותר על ידי לה-בון, מנצח במלחמה מי שנחוש יותר מיריבו, ורק אם הצדדים נחושים במידה שווה, מנצח המאורגן יותר (ולפעמים פשוט בר-המזל). אי-הסימטריות של הלוחמה המודרנית היא לא משהו

Martin van Creveld, The Transformation of War (1991) ²⁵

חדש מיסודו, אלא שהאויב (הטרור) מנצל בצורה יעילה את נקודות החוזק שלו ואת נקודות התורפה שלנו. החולשה העיקרית שלנו, כפי שצוין לעיל, היא אי-הרצון של בעלי השלטון לנצח, חוסר ההחלטיות של עם, וחוסר הביטחון של החברה בצדקתה.

8. סיכום: מה לעשות?

בואו נחזור על שלוש הסיבות העיקריות (שפותחו בסעיפים 4-7) להתנגד בתוקף למדיניות הרווחה הממשלתית, המחלקת בכפייה רכושם של אנשים לטובת אחרים:

(1) חלוקה בכפייה אינה מוסרית משום שהיא סותרת את החוקים המגנים על הכבוד, השוויון בפני החוק, וזכויות הקניין (בין שחוקים אלה ניתנו ע"י הבורא בין שהם נגזרים מן הטבע). מדיניות כזו "מגבירה צערם של אלה אשר הכי ראויים לרחמים – כדי להמעיט בצערם של אלה אשר ראויים לרחמים הכי פחות" (ספנסר), היא מובילה לפיחות של ערכים מוסריים ולהידרדרות אישית.

(2) גם אם מדיניות הרווחה הממשלתית לא הייתה בלתי מוסרית, ההיסטוריה הוכיחה את חוסר יעילותה בהשגת מטרותיה המוצהרות – אם לראות את המטרות החברתיות מעבר לשוויון אמלל כפוי, המזכיר את שוויון חוות החיות (עם חיות "שוות יותר", כמובן). חלוקה מחדש מובילה למשברים חמורים ולבסוף להתרוששות החברה.

(3) גם אם מדיניות כזו הייתה יעילה, החברה המושחתת על ידיה אינה בת-קיום, היא מתדרדרת לעבר רודנות אוליגרכית והרס עצמי.

מדינת הרווחה המודרנית, יותר ויותר תובעת לשחק את תפקיד אדוננו. אבל המדינה איננה אדוננו אלא משרתנו ותו לא. ומשרת אשר נכשל במילוי תפקידו, מדבר בגסות וסוחט עוד ועוד כסף (שלא לדבר על תביעת אדנות!) יש לפטר. ואם נזכור את התקדימים ההיסטוריים (מתחילת מאמר זה), האזרח והבוחר, בדומה למתיישבים האמריקאים בשנת 1776, רשאי לשאול את עצמו: האין זה הזמן לקחת אחריות על עצמו ועל החברה כולה? האין זה הזמן "לשכור" לנו מדינה אחרת, במקום זאת שטוענת להשיג את טובת הכלל, אך לא ממלאת כהוגן את תפקידה הבסיסי?

מדינה אחרת, שבה מערכת המשפט תהיה בנויה לא לצורך הגנה על האינטרסים של קומץ משפטנים וקרוביהם, אלא לצורך הגנה על חייו, חירותו, כבודו ורכושו של האזרח. מדינה בה מינוי השופטים לא יופקד בידי תאגיד של משפטנים עצמם, כפי שהוא היום, אלא יהיה שקוף לנבחרי הציבור. מדינה בה הדחת שופט (עניין חשוב לא פחות מנהל מינוי) לא תהיה תוצאה של החלטת מספר מצומצם של עמיתיו הבכירים, אלא של הרוב בכנסת לאחר הליך מורכב וארוך, אשר (כפי שהניסיון מוכיח) יכול להגן על השופט הן מפני זעמו של ההמון והן מפני הנקמה של עמיתיו.

מדינה שבה אף אזרח לא יהיה חייב לשלם מכיסו עבור זמן אוויר של מי שאזרח זה אינו מסכים איתו. מדינה שבה המארח והפרשן לא רק יצטרכו להרוויח את הזכות להיות משודרים, אלא גם יצטרכו להגן על דעותיהם בדיון חופשי עם אלה שזמן האוויר שלהם שולמו על ידי מתנגדיהם, כל זה ללא אפשרות לקרוא למשטרה הצייתנית ולהשתיק כל ביקורת תוך האשמת המתנגדים ב-"הסתה" או "דברי שטנה". מדינה שבה זכות ההצבעה תהיה מחוברת ישירות לנשיאה בנטל ההוצאות הציבוריות. מדינה שבה למועמד פוליטי, הצגת הצעות חוק "יקרות" אשר נדחו בשל מאמציו – תהיה לטקטיקה היעילה ביותר, ולא הצגת רשימה של "שלל" אשר הוא סחט מכיסם של אחרים.

מדינה שבה כל מפלגה ומנהיג, שמצאו לעצמם משימה חשובה יותר מאשר הגנה על חייהם, חירותם, כבודם וקניינם של האזרחים, לא רק שלא יוכלו להתמודד לרשות, אלא אף לא ייחשבו כאופוזיציה לגיטימית.

משבר מוסד המשפחה בחברה של היום

משה יאנוסבקי, יהושע סוקול

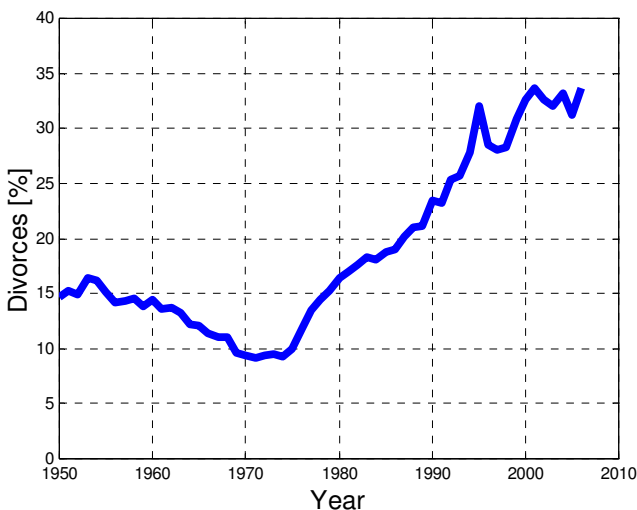
האידיאל של דביקות זוגית מופיע כבר בסיפור בריאת העולם. לעומת האידיאל הזה, דביקות הדדית לכל אורך חיי הזוג התאפשרה כתרחיש מצוי רק במאה האחרונה כשנתברכנו בהארכת תוחלת החיים. שמהבחינה הזאת אנו כאילו באחרית הימים. כאן אין להקל ראש אין להיות כפויי תודה כלפי בורא העולם.

לאורך רוב שנות ההיסטוריה, המשפחה היוותה במידה רבה תא הישרדות פרטית, כלי חיוני להמשך החיים המיידיים. המשפחה הייתה כורח המציאות וכל עניין האהבה היה משני בלבד. מעניין לציין כי התורה לא אומרת דבר על אהבה בין אברהם לשרה, יצחק אוהב את רבקה בדיעבד לאחר הנישואין, ורק אצל יעקב מופיעה אהבה בין בני הזוג לכתחילה.

יש מי שמנסה לפעול עפ"י קו ההכרח הנ"ל, אך אין להתווכח כי כיום המשפחה איבדה את משמעותה כתא הישרדות פיזית. עיקר השינוי נעשה בזכות התפתחות הטכנולוגיה והרחבת גבולות חופש הפרט, שגם אילו – ברכה מאת ה'. עם זאת, תא משפחתי נשאר חיוני להישרדות הציוויליזציה כפי שנדון בהמשך, אעפ"י שהחיוניות הזאת כבר אינה מיידית ואינה ברמת הפרט.

1. סימני המשבר והשלכותיו

בסוף שנות ה-1970, התברר כי המשפחה כמוסד חברתי עוברת משבר. משבר זה בא לידי ביטוי בשיעור גירושין גבוה במיוחד (עד מחצית ממספר הנישואין, ראה איור 1), בשיעור הולך וגדל של משפחות חד-הוריות ובשיעור ילודה נמוך, נמוך בהרבה אף מזה הנדרש לשמירת מספר התושבים. בנוסף, עולה גיל הנישואין הממוצע. המשבר בא לידי ביטוי גם בעובדה כי נישואין "קונבנציונאליים" ורשמיים מפנים את מקומם לטובת חיים משותפים, כמו גם בהופעתם של "נישואין גאים" כביכול. בנוסף, בין סימני המשבר – עלייה בפופולאריות של דעות פוליטיות הטוענות כי אין הבדל מהותי בין המינים (למרות שמין אחד, שהיה בעבר מדוכא, הוא "שווה יותר" ממשנהו).

איור 1. מספר הגירושין בישראל כאחוז מנישואין חדשים.
ניתן לראות מגמת עלייה מטרידה החל משנות ה-1970.

להיחלשותם של קשרי המשפחה ולירידה בפרייון יש מספר השלכות חברתיות, כלכליות ופוליטיות חשובות. מנקודת המבט החברתית-כלכלית, הירידה בפרייון (בעיקר במעמד הביניים) יוצרת לחץ בשוק העבודה ומחריפה את בעיית "הזדקנות" החברה, קרי הצורך לפרנס אנשים רבים יותר ויותר שאינם מסוגלים לעבוד. יש לציין גם כי עלייה בגיל ההורים למועד לידת ילדיהם גורמת לגידול במספר הילודים עם מומים מולדים (שרק חלקם מתגלים בשלב התפתחות העובר וניתנים ל"תיקון" על ידי הפסקת ההריון).

מבחינה פוליטית, תוצאה חשובה של המשבר המשפחתי היא היחלשותם של מוסדות דמוקרטיים אשר מגנים על זכויות הקניין והסדר החוקי. בחברה המבוססת על חוק וצדק ("שלטון החוק"), מתחילות להופיע מובלעות של תת-תרבות. בתת-תרבויות אלה, השלטון מתבסס על האלימות ("שלטון הכוח"). המנגנון של יצירת מובלעות אלו פשוט: הירידה בפרייון גורמת להזדקנות החברה, ההזדקנות יוצרת צורך למצוא כוח עבודה נוסף. כוח עבודה זה נמשך ממדינות להן יש עימות כולל (ולא רק פערים תרבותיים) עם החברה המערבית המודרנית המבוססת של שלטון החוק. פערים תרבותיים (אבל לא ציוויליזציוניים) היו גם אצל מהגרים איריים,

פולניים ויהודיים בארה"ב, למשל. עם זאת, המהגרים מאפריקה, אסיה ומדינות אחרות של "שלטון הכוח" לא רק שמתקשים להסתגל לתנאים של "שלטון החוק", אלא לעתים קרובות פשוט אינם רוצים לעשות זאת. הם שומרים על "התשתית הרכה" (soft infrastructure) שלהם המבוססת על המסורת של כוח כמושל וכשופט. כבר ידוע היטב כי מובלעות של "שלטון הכוח" מספקות תשתיות לגיוס מחבלים, הכשרתם ומימונם. חיים בתוך קהילות אלה מבוססים על אלימות, אשר לפעמים גם "נשפכת" החוצה.

2. על המוגבלויות של ניתוח כלכלי

ישימות הניתוח הכלכלי לבעיות המשפחה, שהיא תחום כה אישי ורגיש בחינוך, באופן טבעי מוטלת בספק. ספק זה מתפתח לעתים לאירוניה ואף לדחייה בבזז. עם זאת, יש להגיד כי יחס שולל לניתוח הכלכלי של בעיות המשפחה – חסר בסיס. כמובן, ניסיונו של כלכלן בעל אופי מרקסיסטי להסביר הכול ע"י מניעים כלכליים, הוא חסר טעם. כך גם הניסיון לייחס את כל הרב-גונויות של העולם למניעים מיניים או, למשל, לכללים משפטיים פורמאליים. אבל כפי שמישהו אמר פעם, העובדה שלא רק שבבי ברזל נצמדים למגנט אלא גם זבובים לדבש – אין משמעותה כי תופעת המגנטיות אינה קיימת. בהתחשב בבעיה המשפחתית ברמת המיקרו, קשה להכחיש שגורמים כלכליים – כגון בעיות כספיות, מגורים עם ההורים מטעמי חיסכון וכו' – שיחקו תפקיד משמעותי בהידרדרות של מספר לא מבוטל של משפחות. בדומה לכך, ברמת המאקרו: לא נדון האם הגורם הכלכלי הוא זה הקובע, אבל ללא ספק הוא משפיע. אחרי הכול, כלכלה היא מדע על תמריצים,¹ ו"אנשים מגיבים לתמריצים. כל השאר – פירושים"².

בהקשר זה ראוי לציין רעיון מעניין. כפי שצוין לעיל, אחד מסימני משבר מוסד המשפחה הוא העלייה בגיל הנישואין. אין זה סוד כי ככל שהאדם מתבגר, השפעת הגורמים הרגשיים והפיסולוגיים עליו נחלשת, ואילו השפעת הגורמים הרציונאליים

¹ פרופ' ישראל אומן, חתן פרס נובל

http://nobelprize.org/nobel_prizes/economics/laureates/2005/aumann-lecture.html
S.E. Landsburg, The Power of Incentives ²
<http://freedomkeys.com/pricecontrols2.htm>

(כלומר, כלכליים) מתחזקת. לפיכך, סביר להניח שעם התעמקות משבר המשפחה, חשיבותם של הגורמים הכלכליים דווקא עולה.

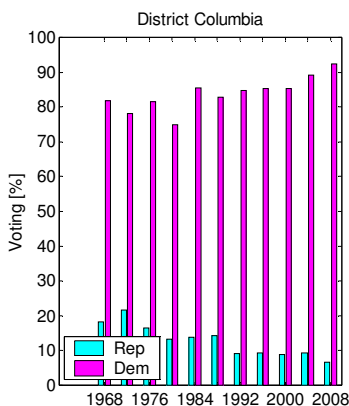
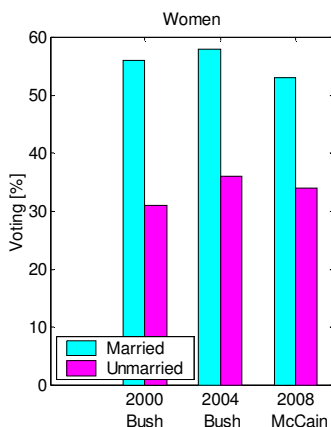
כפי שכבר ציינו, ניסיון לכפות על בעלי בתים מחיר השכרה קבוע גורם למצוקת דיור ולהידרדרות באיכותו. כמו כן, ניסיון להגביל מחירים של מוצרים חיוניים גורם להיעלמותם מהשוק. לכן, למרות המורכבות וכוח ההתמד (כלומר, היציבות) של מוסד המשפחה, יש סיבות טובות להאמין כי, למשל, ניסיון לכפות על הגברים תנאים מקפחים בנוגע לזכויותיהם (כבעלים וכאבות) יגרום באופן אובייקטיבי להפחתה בשיעורי הנישואין והילודה.

בהמשך אנו ננסה לתאר את "הניסוי" החברתי אשר בוצע ועוד מתבצע בתחום המשפחה, הניסוי שנכשל בתחום הכלכלה בכל רחבי העולם. ניסוי זה מבוסס על ההנחה, כי לרשות הממשל עומדים ידע וניסיון מיוחדים, וכיוון שכך – לו לממשל זכות מלאה להתערב בענייני האזרחים, במקרה זה – בענייני המשפחה. אנחנו ננסה להראות כי אסדרה (רגולציה, פיקוח ממשלתי) מוגזמת ביחסים משפחתיים שוחקת את האחריות האישית כבני זוג וכהורים, מחלישה את המוטיבציה להקים משפחה יציבה, כמו גם את המוטיבציה להוליד ילדים ולשאת באחריות המלאה לחינוכם.

3. מי מרוויח?

מחקרים סוציולוגיים אמריקאים נותנים מושג מי מצביע בעד האסדרה (רגולציה) המוגזמת, ומי – נגדה. בארצות הברית, המפלגה הרפובליקנית נוטה באופן מסורתי לקיצוצים בתקציב ולהגבלת סמכויות הממשלה, בעוד שהמפלגה הדמוקרטית שואפת להוצאות מרובות ולהתערבות ממשלתית פעילה יותר בחייהם הפרטיים של אזרחיה. השאיפה להוצאות "מנופחות" ולסמכויות ממשלתיות נרחבות, מהווה בסיס טבעי לאיחוד בין פקידי שלטון ופוליטיקאים שמאלנים. תוצאות הסקרים שנערכו בארצות הברית מספקות סיבות טובות להאמין, כי הרוב המכריע של אנשים נשואים שמבקרים בקביעות בכנסייה, יצביעו נגד מתן סמכויות מופרזות למדינה (כולל הסמכות להגן על הילדים מהפשעים המדומים של הוריהם). מצד שני, אישה בודדת חילונית כמעט בוודאות תצביע הפוך, כלומר לטובת סמכויות השלטון (במיוחד אם היא עובדת סוציאלית, שוטרת, חברת הסתדרות המורים, או פשוט שכנה בעלת חדות ראייה מוגזמת) – ראה תרשים באיור 2. הרוב המכריע של פקידי ממשלת

ארה"ב המתגוררים במחוז קולומביה יצביעו באותה הדרך כמו הגברת הנ"ל. נתון זה מראה בצד מי מנגנון הפקידות ובאיזה כיוון הוא נוטה לדחוף את החברה. לאף אחד מהקוראים אין ספק עבור מי מצביע בארץ הרוב המכריע של אזרחים נשואים דתיים. במדינה שבה העימות הפוליטי כל כך חריף, הפיתוי להשתמש במנגנון שירותי הרווחה (ובחוקים המגנים כביכול על הילד והאישה) נגד יהודים דתיים ימניים הוא חזק מאוד. בכל מקרה, קריאות תעמולה (כמובן דמגוגיות) להגן על נשים וילדים במשפחות דתיות מ-"אלימות והתעללות" ומ-"שימוש למטרות פוליטיות" נשמעות במדינתנו כל הזמן.

איור 2. משמאל: בחירות לנשיאות ארה"ב - תוצאות בקרב נשים. המועמד הרפובליקני (בוש ומקיין), שדיברו על הגבלת סמכויות הממשלה, זכו ברוב הקולות מנשים נשואות. מימין: תוצאות הצבעה בבחירות לסנאט של מחוז קולומביה, שבו רוב האזרחים עובדים כפקידי ממשלה. באופן לא מפתיע, הרוב המכריע בוחרים בהתמדה במפלגה הדמוקרטית, המזוהה באופן מסורתי עם הוצאות תקציביות גדולות והתערבות פעילה של הממשלה בחיים הפרטיים של אזרחיה.

כפי שצינו במאמר הקודם ("חברתית או דמוקרטית?") פקיד ששואף לצמיחה בקריירה שלו – יש לו עניין להגדיל את היקף המשאבים המחולקים תחת סמכותו. על מנת להשיג מטרה זו, יש צורך לאתגר את הממשלה באתגרים חדשים. אחד מהאתגרים החדשים האלה הוא "המלחמה" של המדינה להגן על נשים וילדים מפני כביכול אלימות במשפחה.

המאבק השמאלני נגד המשפחה והמוסר הוא במידה מסוימת קשור למגמה הכללית של העברת האחריות מהאדם אל הממשלה. מגמת ריכוז הכוח אצל הממשלה לא מסתדרת עם כל מגבלה, קל וחומר עם המוסר שהוא המגבלה החזקה והיציבה ביותר. מוסר המונחל והמתוחזק במשפחה הוא בעצמו בעיה רצינית לאנשי השמאל. "התקינות הפוליטית" שלהם, עם כל טענתה להיות המוסר החדש, לא יכולה להתחרות עם ערכי הנצח שהועברו על ידי המשפחה מדור לדור. בנוסף, תומכיה של "הממשלה הגדולה הדואגת" לא צריכים מתחרה מסוכן ויעיל. שהרי משפחה תקינה מקנה לילד כישורים חברתיים הרבה יותר טוב מאשר בית הספר המודרני. היא מספקת תחושה של תמיכה, שאינה קשורה בכל דרך לממשלה. כאשר אדם רגיל ממשפחה תקינה מתמודד עם משבר זה או אחר, אין הוא קורא לפסיכולוג מצוות התמיכה, אין הוא רץ אל עובדת סוציאלית או לפקידת סעד. הוא מקבל תמיכה (אבל אם יש צורך – גם "חפיפת ראש") מאלה שלגבי נאמנותם ומסירותם אין לו ספק. הוא מתגבר על כל משבר ושבו לעמוד על רגליו, ללא עזרתה "הנדיבה" של המדינה. לכן, ללא קשר להעדפותיהם האישיות של פקידי המדינה (רבים מהם ללא ספק הם אנשי משפחה טובים) – כקבוצה (או מעמד), הם באופן אוניקטיבי מעוניינים בהחלשת קשרי המשפחה.

באופן זה ניתן גם להסביר למה בכל סכסוך בין אישה לגבר, המדינה עומדת באופן אוטומטי כמעט לצד האישה (לעתים קרובות תוך רמיסת עקרון היסוד של חזקת החפות): האישה בדרך הטבע עצמאית פחות ותלויה יותר – אם לא בבעלה או משפחתה, אז במערכת הפקידים. הזכרנו כבר במאמרנו הקודם כי העיקרון "החלש תמיד צודק" אינו אלא גלגולו של עקרון אימפריאליסטי עתיק-יומין כאשר כל כובש זר היה מעביר שלטון בשטח הכבוש לידי קבוצה (שבת, משפחה) הכי חלשה כשלעצמה.

כמובן, יכול להיות גם מצב שבו משטר שמאלני-טוטליטארי יהיה מעוניין במשפחה חזקה ואוהבת. בחברה טוטליטארית, האהבה והדאגה הטבעית לבני הזוג ולילדים מנוצלות באופן ציני על ידי המשטר ככלי להפעלת לחץ. בבני משפחה משתמשים באופן שגרתי כבבני ערובה, בילדים משתמשים כדי לפקח יום-יומית על ההורים ועוד. אבל כל זה הוא רק הצעד הבא. כדי ליישם תרחיש זה, השמאל המודרני יהיה זקוק לרמה כזו של דיכוי ואימה, עד שהם עצמם מפחדים לחשוב (או לחלום?) על זה. שימו לב כי בברית המועצות, "הדאגה" הסטליניסטית למשפחה חזקה החליפה את ההפקרות המוחלטת של שנות ה-1920 (שאו היה אפשר להתחתן ולהתגרש

מספר פעמים באותו היום). לאור השימוש במשפחה ככלי לסחיטה ולפיקוח, אין זה מקרי כי "הדאגה" הזו החלה עם חיסול שאריות החופש של "המדיניות הכלכלית החדשה" ועם משפטי-הראווה הפומביים הראשונים – משפט שאכטי (Shakhty Trial) בשנת 1928 ומשפט המפלגה התעשייתית (Industrial Party Trial) בשנת 1930.

4. המשפחה המסורתית ויסודות המשטר החוקתי

כפי שצינו במאמר על הדמוקרטיה החוקתית, הרעיונות של זכויות היסוד לחיים, חירות וקניין, והן בדבר הגבלת כוח השלטון, באו מהתנ"ך. חשיבותם של העקרונות הנ"ל לתפקודה של החברה הדמוקרטית לא נראית כשנויה במחלוקת. אך באשר לציווי "לא תנאף" ולערכים המוסריים שניתנו בהר סיני, חשיבותם לתפקוד הדמוקרטיה יכולה להיות לא כל כך ברורה. עם זאת, המשפחה המסורתית המבוססת על הערכים המוסריים האלה, סיפקה בעבר וממשיכה לספק היום, לא רק כוח עבודה למשק, אלא גם טיפוח תחושת האמון (שעליה בסופו של דבר מושתתת כל פעילות כלכלית משגשגת) ברמת המיקרו. לדוגמה, רוב העסקים מתחילים כעסק משפחתי, ואפילו במדינות שנפגעו קשות מהמשבר במשפחה (כגון רוסיה), נוהג רישום הנכס על שמה של האישה הוא ידוע ונפוץ. במובן זה, המשפחה תומכת בסטנדרטים הבסיסיים של המוסר ושל מיומנויות אישיות וכלכליות בסיסיות, ומעבירה אותם לדור הבא. בעשותה כן, היא משפיעה על העולם החיצוני ברמת המקרו – למשל, המשפחה מאפשרת קבלה של חקיקה כאשר זו עולה בקנה אחד עם העקרונות הבסיסיים של המוסר והשכל. לפיכך, היא המשפחה שיוצרת את יסודות החברה המבוססת על החוק והמוסר ("שלטון החוק"), מעודדת שיתוף פעולה, תומכת בכלכלת השוק, וכתוצאה מכך, גורמת לצמיחה כלכלית.

המשפחה כברית מרצון של אנשים חופשיים (כלומר של אנשים עצמאיים ואחראים) היא תופעה היסטורית טרייה יחסית, ועד המאות האחרונות הייתה נדירה למדי (זכרו למשל את מנהג "זכות הלילה הראשון"). כדי להופיע ולהתקיים, מוסד המשפחה היה צריך אותם תנאים (פחות או יותר) כמו גם פעילות כלכלית חופשית.

דהיינו, אחריות אזרחית, הגנה על חייהם, חירותם, כבודם וקניינם של האנשים, ובנוסף כמובן אי-התערבות חיצונית ביחסים בין האנשים בכלל, וביחסים בין גבר לאישה בפרט. כיוון שכך, המשפחה במובן של היום הייתה כאמור תופעה די חריגה עד לפני כמה מאות שנים. בעולם של עובדי עבודה זרה היה כלל פשוט: החזק ביותר קיבל את כל הטוב ביותר בהישג ידו – כולל קרקע, זהב, צאן ובקר, וגם הנשים היפות ביותר. הוא קיבל אותם רק משום היה החזק ביותר. בדיוק בגלל סיבה זו, למשל, היפהפייה שרה הייתה נתבעת פעם אחרי פעם על ידי המלכים הבטוחים בזכותם עליה – זכות החזק ביותר לאישה היפה ביותר. רק התערבותו הישירה של מי שכוחו עולה בהרבה על כוחם של כל המלכים בכל הזמנים והמדינות, הבטיחה את החריגה מן הכלל. האישה היפה ביותר נשארה שייכת לאיש הראוי ביותר (לדעתו של הבורא). ויש לציין כי התערבות זו התרחשה במידה רבה דווקא משום שאברהם ושרה, בהיותם אחראים ועצמאיים, היו בטוחים בזכותם זה על זה תוך "ההסתמכות האיתנה על הגנתה של ההשגחה העליונה".³ בניגוד לרוב המכריע של בני דורם במצרים ובעזה שהיו בטוחים, כי אישה כזאת שייכת למלך בלבד, לא לאברהם ובוודאי לא להם – שהם צעצועיו של מלך בשר ודם ולא נתיניו של הבורא.

***

אם התחלנו לדבר על המשפחה בתנ"ך, אי אפשר שלא להזכיר את הנושא של ריבוי הנשים. בחברה המערבית המודרנית, פוליגמיה נתפשת כאנכרוניזם ברברי, אך ברצוננו לפקפק בגישה זו. זה נכון שאת החברות בהן פוליגמיה קיימת היום בפועל, בקושי ניתן לראות כהתגלמותן של חוקיות והגנת זכויות פרט. אך מהצד השני, אי אפשר להתעלם מהעובדה שיותר נשים מאשר גברים חפצות להתחתן (לפחות בארץ).⁴ לכן, לאישה "עודפת" יש רק שתי דרכים להינשא, ובשתייהן היא תיאלץ להיות אישה שנייה: או יחד עם אשתו הראשונה של בעלה (פוליגמיה) או לאחר גירושיה (כמו בימינו).⁵ במקרה של היתר ריבוי הנשים, לאישה השנייה יש בחירה

³ מתוך הכרות העצמאות של ארה"ב

⁴ עובדה ידועה זו נמצאת בסתירה כביכול עם האינטואיציה הפשוטה, שהרי עד לגיל 40-35, המספר הכולל של הנשים קטן מהמספר הכולל של הגברים. רק לאחר גיל 40 המגמה מתהפכת (שכן הנשים נהנות מתוחלת חיים ארוכה יותר מאשר אצל הגברים). אנחנו לא ננתח כאן את התופעה הזאת. הסבר חלקי מובא להלן בסעיף 6.2

⁵ מעניין לציין כי המושג "פוליגמיה כלכלית" כבר קנה אחיזה במדעי החברה – הכוונה בדיוק למצב בו גבר אחד מכלכל מספר נשיו (לשעבר) בהיותו נשוי לכל היותר לאחת.

רחבה בהרבה לגבי בני זוג פוטנציאליים: היא יכולה להיות אשתו היחידה של אדם חסר אחריות ועצלן, או אשתו השנייה של גבר אחראי וחרוץ. מנקודת מבט כלכלית, סביר מאוד להניח כי היתר פוליגמיה גם ימנע חלק מהגירושים היזומים ע"י הגברים. לא נמשיך כאן בניתוח של בעיה זו, כולל הצד המוסרי והערכי שלה. נציין רק כי פוליגמיה לא נראית כבעיה מורכבת בהתחשב בהפקרות ובמתירנות של היום. חשוב גם לציין כי מספר רבנים מכובדים (לדוגמה, הרב דב שטיין ואחרים) תומכים בהחזרת מוסד הפוליגמיה.⁶

5. השלכותיה של המהפכה המינית

איכות היחסים במשפחה יכולה להיות שונה מאוד. זה ברור לכל מי שיש לו אפילו ניסיון מזערי בחיים. קשה מאוד למדוד את האיכות הזאת כמותית, אבל בכל זאת אפשר לעשות הערכה איכותית כללית בקנה מידה "טוב יותר – גרוע יותר". נתאר קודם משפחה "באיכות גבוהה", אשר נראית היום לרבים "מצרך נדיר". משפחה כזאת מבוססת על אהבה הדדית בין בני הזוג, כמו גם על נכונות שני הצדדים להשקיע נשמה, אנרגיה וכסף בחינוך ילדיהם. גורם חשוב נוסף במשפחה מוצלחת הוא כבוד הדדי. כדי להעריך את זה האחרון יש לבדוק את נכונות בני הזוג לקבל, או לפחות לקחת בחשבון, את הדעות ואת ההעדפות של הצד השני. הם צריכים להיות מוכנים לשלם מחיר כדי להשיג פשרה. אהבה וכבוד גורמים במשפחה כזאת לביטחון וליעילות ברמה גבוהה מאוד.

עתה נתאר משפחה עם בעיה קטנה אך נפוצה מאוד, כלומר ניסיון מיני נרחב של שני בני הזוג לפני הנישואין. זה גורם לכל צד לחשוד חשד סביר כי הוא אובייקט קבוע להשוואה, ולא בהכרח לטובתו. יהיה גם הגיוני לכל צד להניח כי הרגלו של בן זוגו "לגנון" שותפים לא בטל לחלוטין. בוודאי שהנחה זו אינה מעלה את ההערכה ההדדית של בני הזוג. ביחס למשפחה ללא ניסיון מיני קודם, הסיכונים גבוהים באופן משמעותי, ואילו הכבוד והאמון ההדדיים פחותים. יציבותה של משפחה זו תהיה

---

⁶ ראה למשל <http://jewishhome.net>

אפוא רעועה. חוקרים מאוניברסיטת Iowa (ארה"ב) הראו במחקר סוציולוגי כלל-לאומי, כי הסיכון לגירושין גבוה בהרבה אצל נשים בעלות "בכורה מינית" מוקדמת.⁷ נכון, שגם אם ניאופו של צד אחד מוכח, המשפחה יכולה כעקרון להמשיך להתקיים (ואפילו במידה מסוימת יחסים חיוביים בין בני הזוג). עם זאת, במצב כזה כמעט בלתי אפשרי לשמור על האמון והכבוד ברמה סבירה. ואם האישה נואפת, המצב מסתבך עוד יותר משום שאבהות הילדים מוטלת בספק (במיוחד אם בדיקה גנטית אסורה לפי החוק כמו בגרמניה, או אסורה בפועל כמו בארץ). האמון ההדדי במשפחה כזאת מעורער עד מאוד.

מטבע הדברים הילד חווה חוויות שליליות במשפחות בהן יש עוינות בין בני הזוג, או שזהות האב אינה ברורה, או שהאב פשוט חסר. לכן, לילדים ממשפחות כאלה יש בעיות עם מידות מוסריות והתנהגות התומכת בזולת. כבר זמן רב ידועה היטב העובדה כי כאשר אחד מבני הזוג גדל עם הורה יחיד, הסיכון להתפרקות המשפחה מוגבר. בעשורים האחרונים, מנסים להתעלם מהעובדה הזאת מטעמי "תקינות פוליטית" שהרי זה מערער את הנחת היסוד כי משפחה חד-הורית היא משפחה תקינה. עם זאת, כיום ישנם מחקרים סוציולוגיים המאששים את המובן מאליו. למשל, על פי חוקרים הולנדיים, גירושי ההורים מגבירים את הסתברות גירושי ילדיהם ב-27%. את הנתונים האלה יש לראות כהערכה "מלמטה", כיוון שבחברה המדעית "התקינה פוליטית" של הולנד מסקנה כזו לא מתקבלת בברכה (בלשון המעטה), והעובדה שתוצאות כאלה בכל זאת פורסמו מעידה כי הן מבוססות טוב מאוד.⁸ על פי מחקר אחר, חניכי בתי היתומים ברוסיה נוטים לעזוב את משפחותיהם ואת ילדיהם זמן קצר לאחר הנישואין, תוך שהם מנמקים בשלווה כי אין להם חובה מוסרית כלפי משפחותיהם הם, כמו שלא הייתה להוריהם חובה מוסרית כלפיהם.⁹

---

7 A. Paik et al. Adolescent Sexuality and the Risk of Marital Dissolution. *J. Marriage and Family* 73 (2011) 472-485

8 M. Kalmijn, P.M. de Graaf & A.R. Poortman. "Interactions between cultural and economic determinants of divorce in The Netherlands." *J. Marriage and Family* 66 (2004) 75-89

9 משה יאנובסקי, 2007, לא פורסם.

6. ניסיונות המדינה לפתור בעיות חברתיות

6.1 קצת היסטוריה: המאה ה-19

העיר ("אוקְּבֵינְצִיָּה", מעבר האוכלוסייה מכפר לעיר) המהיר של אמצע המאה ה-19 וסופה, גרם בזמנו למשבר המשפחה, שכיום כבר שכוה למדי. המשבר הוא התאפיין בתכונות רבות שאנו מכירים היטב היום: הידרדרות מוסרית, היחלשות קשרי משפחה, נטישת הורים קשישים וכד'. אז, המשבר בא לידי ביטוי קודם כל אצל האנשים שהיו חלשים מאוד בכל המובנים. כך שכאשר הם השתחררו מהפיקוח הציבורי הצמוד (כלומר שכנים בכפר, קהילה דתית), הם איבדו מהר את המידות המוסריות. על פי הסוציולוגים של אותה תקופה, בעיית העוני בקרב אוכלוסיית הערים נבעה במידה רבה מהוצאות מרובות על משקאות משכרים, הימורים וזונות.

כבר אז דגלו עיתונאים וסוציולוגים בצורך בנקיטת צעדים ממשלתיים כדי להתמודד עם בעיותיהם הפרטיות של האזרחים. אלו שהתחילו לנהל את תוכניות הרווחה הממוסדות הפכו באופן טבעי לחסידי הרעיון הזה.

הצעד הראשון היה מיסוד של גמלאות ממשלתית, כיוון שהילדים במשפחות בעייתיות לא תמיד מיהרו לעזור להוריהם הקשישים. אעפ"י שברוב המשפחות הילדים כן המשיכו לטפל בהוריהם, ממשלות אירופיות (קודם גרמניה, ולאחר מכן צרפת ובריטניה) החלו ליישם תכניות, אשר מכונות "סולידריות חברתית" על ידי היהירות השמאלנית המודרנית. במילים אחרות, הדור הצעיר העובד גילה (בכפייה!) "סולידריות" עם הדור הזקן, על ידי תשלום מסים נוספים.

מילטון פרידמן, אחד הכלכלנים המובילים של המאה ה-20, כתב בעניין זה:

"... [הזדהות כזו], העברת הון כזו התרחשה לאורך כל שנות ההיסטוריה – צעירים תמכו בהוריהם, או בקרובי משפחה אחרים, בגיל מבוגר.¹⁰ אכן, במדינות עניות רבות בעלות שיעורי תמותת תינוקות גבוהים ... הרצון להבטיח לעצמם צאצאים שיוכלו לספק תמיכה בגיל מבוגר – הוא הסיבה המרכזית לשיעורי ילודה גבוהים ומשפחות גדולות ... אחריות מוסרית היא עניין פרטי ולא עניין חברתי. ילדים עזרו להוריהם

¹⁰ נציין כי הקצאת משאבים מרצון מהילדים להוריהם הקשישים מאפיינת חברה מתורבתת. במהלך "תור הזהב" של החופש הפרימיטיבי, ילדים לעתים קרובות פשוט הרגו את הוריהם על מנת שלא להאכילם. אצל שבטי נוודי הצפון, הנהוג להשאיר את הקשישים למות מרעב וקור במהלך נדידות השבט, היה מקובל עד לאחרונה.

מתוך אהבה או חובה מוסרית. עכשיו הם תורמים לתמיכה של ההורים של מישוהו אחר, מתוך כפייה ופחד. ההעברות הקודמות חיזקו את קשרי המשפחה; העברות בכפייה מחלישות אותם.¹¹

לכן, הצעד הראשון לקראת ערעור התמריצים להקמת משפחה ולהולדת ילדים, נעשה לפני יותר ממאה שנה.

6.2 עוד היסטוריה: המאה ה-20

ברוב המדינות המתועשות ניתן לראות כי החל מסוף שנות ה-1960 הממשל נכנס יותר ויותר לתחום ענייני המשפחה. בשנים אלה רואים גם את התגברות המגמות השליליות בתהליכים דמוגרפיים וחברתיים, כגון ירידת הפריון ועלייה בשיעור הגירושין. צירוף זה מעלה את השאלה: האם יש קשר בין הכללים החדשים המסדירים את חיי משפחה, לבין הגלים האחרונים של ירידת הילודה ואי-היציבות של קשרי המשפחה? נדון בקצרה על השלכות ההתערבות הממשלתית בשלושה תחומים: הגנה על זכויות הנשים בגירושין, הגנה על הנשים והילדים מפני אלימות במשפחה, וקצבאות ילדים.

6.2.1 הגנה על זכויותיהן של הנשים בגירושין

כאמור, גורמים כלכליים משפיעים גם על היחסים בין בני המשפחה. לכן, כאשר גבר נאלץ לקבל התחייבויות כספיות שנקבעו על ידי המדינה, כאשר מוצע לו תפקיד הורה-סוג-ב' במקום התפקיד המסורתי של אב המשפחה – התגובה הטבעית תהיה במקרים רבים להימנע לגמרי מנישואין. שהרי היתרון להיות בעל אישה ואב לילדים שגם יכלכלוהו לעת זקנתו, צונח (עקב תוכניות גמל חובה וגורמים אחרים), ואילו המחיר שהוא יצטרך לשלם במקרה של ניסיון כושל להקים משפחה, נוסק. המדינה עשתה כמעט הכול כדי לאפשר לכל אישה בכל מקרה של גירושין להשאיר את בעלה לשעבר ללא ילדים, אך עם נטל מזונותיהם. בפועל מדיניות כזאת מסיתה

M. Friedman and R. Friedman. Free to Choose, 1980 ¹¹
http://www.vietnamica.net/op/wp-content/uploads/2010/09/Free_To_Choose_Friedman.pdf

את האישה נגד בעלה תוך הבטחת תמיכת "החוק" בכל עימות עתידי. וכיוון שלא כל הגברים מתחתנים במצב של אופוריה, כלומר יותר ויותר כן חושבים על מה שיהיה במקרה של גירושין, יותר ויותר נשים נשארות בודדות.

6.2.2. הגנה על נשים וילדים מאלימות במשפחה

מלחמתה של המדינה להגן על ילדים כביכול מהאלימות במשפחה, יוצרת תמריצי-נגד חזקים בעניין הילודה. המלחמה הזאת מלווה בהסתת הילדים נגד הוריהם, כולל השיעורים בהם הילדים לומדים באלו מצבים וכיצד יש לדווח למשטרה על מעשי ההורים. אין זה פלא, כי בארה"ב נצפה קשר מובהק בין העלייה במספר "המגינים" הממשלתיים על הילד לבין ירידת הפוריות.¹² חשוב לציין כי בהקשר זה (אלימות במשפחה) עיקרון חזקת החפות, עקרון היסוד של כל חברה מתוקנת, בפועל בטל אעפ"י שלא בוטל מעולם באופן רשמי (כפי שגם במקרים של הטרדה מינית או אונס). ההסבר שניתן כאן הוא שאם להתבסס על חזקת החפות בדינים אלה, יהיה זה למעשה בלתי אפשרי להוכיח משהו. איש מן "המגינים" לא חושב לרגע כי למערכת אכיפת החוק באופן אובייקטיבי אין מה לעשות בסוגיות בהן אי-אפשר להוכיח את ההאשמות לפי סדר פלילי רגיל. אותם "המגינים" חייבים "להגן", המטרה מקדשת את האמצעים. גורמי אכיפת החוק נוטים לפרש כל מגע של ההורים עם ילדיהם כאלימות: ההבדל בין הצלפה קלה לבין הכאות אכזריות מיטשטש. נוצר מצב נורא – הילדים הפכו באופן אובייקטיבי לגורם סיכון פלילי רציני ההוריהם. לפעמים מספיק שהילד יפלוט לחברו (גם אם רק לשם מליצה) שהוריו "לימדו אותו לקח", כדי שהוריו ימצאו את עצמם מאחורי סורג ובריח (ויש תקדימים לא מעטים). כחלק מהמאבק באלימות במשפחה, המדינה מעודדת הלשנות הדדיות. חוקר משטרה אחד אמר בשיחה פרטית, כי על פי הפרשנות המקובלת של החוק בישראל, כל אדם חייב להודיע למשטרה על כל צעקת ילד (!) שנשמעה מחלון ברחוב. ברוך ה', נורמות קאפקיאניות אלו רחוקות מלהיות מיושמות למעשה – אך עדיין יש להיזהר מהשכנים.

¹² Yanovskiy K., Cherny D., Rusakova E. et al., Crisis of the Family Institution in the Post-Industrial Society: Analysis of Causes and ways for overcoming (in Russian), Moscow : IET № 112, 2008. pp. 58-62

6.2.3. קצבאות ילדים

בחמישים השנים האחרונות, נעשו ניסיונות רבים לעודד את הילודה ע"י מתן קצבאות ילדים והטבות למיניהן. כל הניסיונות נכשלו ללא יוצא מן הכלל. במשפחות חד-הוריות, ילדים בדרך כלל פשוט לא נולדים. שהרי קצבאות והטבות יכולות לפצות חלקית את האישה על היעדר תמיכת הגבר, אך עד כדי כך שהיא תחליט ללדת ילד שני או שלישי ללא בעל – זה אפשרי ככלל רק במשפחה שלמה. לכן, צריך רוב מוצק של משפחות תקינות ויציבות כדי להבטיח גידול טבעי של האוכלוסייה או אף רק למנוע את צמצומה.

קצבאות והטבות הולידו "תחום עסקי" חדש בקרב אותם חלקי האוכלוסייה אשר בקושי ניתן לכנות אותם נאמני המדינה ושומרי החוק. בישראל, דוגמאות פשוטות מעידות כי הכספים שהוקצו על ידי האו"ם או הממשלה, נוטים להגדיל את שיעור הילודה (אגב בצורה יעילה מאוד!) דווקא באותן שכבות של האוכלוסייה, אשר לא משקיעות יותר מדי (בלשון המעטה) בטיפול בילדיהם בכלל, קל וחומר בחינוך לנאמנות ולשמירת החוק. בנסיבות כאלה הולדה הופכת לעסק רווחי, משום שהיא מאפשרת להורים לחיות על חשבון מה שיועד לילדיהם.

ברור כי במשפחות בהן ההורים לוקחים ברצינות את עניין גורל ילדיהם (כולל חינוך, השכלה וטיפול רפואי), שום היקף סביר של הטבות לא יכול לפצות על הוצאות ההורים. משמעות הדבר הוא שההחלטה ללדת או לא ללדת תלויה במניעים תרבותיים, דתיים ומוסריים. במשפחות כאלה ההטבות יכולות (לכל היותר) להשפיע על ההורים להביא ילדים מוקדם יותר (שינוי זה אמנם מאט את קצב צמצום האוכלוסייה, אך אינו משנה את המגמה).

7. "טובת הילד"

המדינה מתערבת בענייני המשפחה תוך רדיפת "טובת הילד". ברוב המקרים הילד דווקא נפגע מההתערבות הזאת, אך זה אפילו לא העיקר. נעזי לומר כי במדינה מתוקנת, טובת הילד בכלל לא צריכה לשחק תפקיד חשוב בין.

האם אתם ההורים מסוגלים תמיד תוך מספר שעות להחליט מהי טובת ילדיכם? האם אתם הקוראים מסוגלים תמיד להחליט אף מה טובתכם אתם? האם השופט

מסוגל – ויהיה מוכשר ורודף צדק ככל שיהיה – תוך כמה שעות של דיון (לכל היותר) לברר מה היא טובת הילד? האם הינו אדם-על? בית דין מטבעו לא אמור לחפש טובת מישהו, והילד בכלל. בית דין אמור לחפש אמת (דהיינו עובדות), ובזה הוא די מצליח כפי שהניסיון מלמד. חייבים לבסס כל החלטה (קשה!) בעניין הילד על עובדות, ולא על רגשות. למשל, כאשר מדובר בשאלה עם מי מההורים יישאר הילד אחרי גירושין – יש לקחת בחשבון את מצבם הנפשי, הכלכלי וכו', וגם נסיבות הגירושין (הצד המנאף או היוזם את הגירושין – ידו על התחונה). טובת הילד תשחק תפקיד בכל מקרה (כמו גם רגשותיו והשקפותיו האישיים של השופט) – אך יש לדאוג כי לא תהיה עיקר הדין. הוצאת ילד ממשפחה חייבת להיות מבוססת על עבירות מוכחות (בהליך פלילי רגיל) של הוריו, כגון חבלות, הרעבה וכד'.

חשוב מאוד גם לציין כי תחת הסוואת הרטוריקה על טובת הילד והגנתו, למעשה מדובר בהלאמתו (הרעיון בשום פנים ואופן לא חדש: עוד אפלטון הציע את זה). לדוגמה, בית המשפט האירופי לזכויות האדם קבע כי למדינה יש עדיפות על פני ההורים בקביעה מה טובת הילד בעניין חינוכו.¹³ דוגמה אחרת, הקרובה אלינו. מדינת ישראל היא מן המובילות בעולם בתחום הוצאת קטינים מחזקת הוריהם והעברתם למוסדות ולאיומן באמתלת "טובת הילד". צוין בצדק רב ע"י פרופ' אסתר הרצוג כי בארץ של רחמנים בני רחמנים "תינוקות משמשים כמשאב לחלוקה, כלומר למסחר בהם. מובן שהשתמעות זו מוסתרת היטב בשיח העוסק ב'טיפול בקטינים' ובאיומן באמצעות משרד הרווחה."¹⁴

עד ההלאמה המלאה עוד דרך ארוכה ב"ה, אבל המגמה כבר מפחידה.

---

¹³ European Court of Human Rights, Application no. 35504/03 by Fritz Konrad and others against Germany, 11 September 2006

¹⁴ פרופ. אסתר הרצוג. אלימות ביורוקרטית וטובת הקטין. בתוך: "רודפי צדק, מחקרים בפשיעה ואכיפת חוק בישראל", בעריכת: לוי עדן, אראלה שדמי, ישראל קים. הוצאת צ'ריקובר, 2004. http://pkidat-saad.blogspot.co.il/2010/01/blog-post_13.html

סיכום: מה לעשות?

למשבר מוסד המשפחה יש השלכות שהן לא רק דמוגרפיות אלא גם כלכליות ופוליטיות. משבר זה גורם לטשטוש מרכיבים חשובים ביחסים בין בני אדם: היכולת של אנשים לשתף פעולה במסגרת הסכמים, תחרות כלכלית ופוליטית, היכולת להגיע לפשרות. המשבר גורם למצוקה בכוח העבודה ובכך מונע המשק מלהתפתח והחברה מלתפקד כמשטר דמוקרטי חוקתי.

מה שמשותף לישראל ולמדינות בעלות הצטמצמות "טבעית" של אוכלוסייתן, זה תופעת חדירת שירותי הרווחה והמשטרה לחייהם הפרטיים של האזרחים בתואנה של "טובת הילד". בתחום זה זכויות היסוד לחופש ולפרטיות (כולל עיקרון חזקת החפות) לעתים קרובות נרמסות בגסות על ידי המדינה, שסבורה כי "המטרה מקדשת את האמצעים".

במדינתנו אנו, המחלה עדיין לא הגיעה ב"ה לאותה רמת החומרה כמו במדינות אירופה וברוסיה, שבהן נראה כי האוכלוסייה תמשיך להצטמצם זמן רב אף אם יחול מחר שינוי קיצוני לטובה במדיניות. ישראל היא אחת המדינות המתועשות המעטות שבהן שיעור הפרייון עולה על שיעור התמותה גם בקרב אזרחים שומרי חוק. יתר על כן, בעשר השנים האחרונות, הפרייון אף גדל. עם זאת, יש מספר סימנים שמבשרים הפיכה אפשרית במגמה החיובית, כגון עלייה בשיעור הגירושין, ירידה בשיעור הנישואין, וגם "הזדקנות" בני הזוג למועד הנישואין. לכן, זה הזמן לבחון את ניסיון הכושל של המדינות "המתקדמות" (בהקשר זה), לעצור את ההידרדרות לתהום ולבחור מסלול הגיוני יותר.

כדי למנוע קריסה מוחלטת של מוסד המשפחה על כל השלכותיה, אנו צריכים לקחת על עצמנו אחריות על משפחותינו. בשביל זה אנחנו חייבים:

- לאסור על הממשלה להתערב בענייניה הפנימיים של המשפחה, למעט מקרים שחל עליהם דין פלילי או אזרחי רגיל;
- להעביר את כל השירותים החברתיים אל המגזר השלישי (ארגוני חסד לא ממשלתיים) או למגזר הפרטי.

עם יישום שינויים אלו, ילדים כבר לא יהיו לגורם סיכון פלילי להוריהם. תמריצי בני הזוג ישתנו, הן במשפחות בעלות הכנסות גבוהות והן במשפחות בעלות הכנסות נמוכות. בעוד התמריצים לשתוף הפעולה יגדלו, התמריצים להתנהגות עוינת

"להילחם עד הסוף" ייחלשו. לנשים כבר לא תהיינה הזדמנויות לשדוד את בעליהן ולסוחטם ע"י שימוש ציני באהבת האבות לילדיהם, והן תתייחסנה לבני זוגם בכבוד הראוי לכל אחד ואחד לפי מידותיו. שוויון הזכויות על הילדים יספק תמריצים נוספים למנוע גירושין, כיוון שאם כך, כל הורה יצטרך בסבירות שווה לבקש את רשות בן זוגו לשעבר כדי להיפגש עם הילד. שינוי זה יגרום לבני הזוג (כמו גם לבני הזוג לשעבר) לכבד יותר זה את זה, ובמקרים רבים גם למנוע גירושין. והאנשים אשר באמת יש להם נפש, ניסיון וכוח לעזור לפתור בעיות במשפחות של אחרים – בוודאי ימשיכו לעשות זאת, אך רק כאשר יתבקשו על כך. כל החברה תרויח משינויים אלו.

אבל לעצור את מתקפת המדינה החודרת לתחום החיים הפרטיים שלנו (פרטיים-אינטימיים לגמרי) חשוב לא רק מסיבות דמוגרפיות, כלכליות ופוליטיות, אלא גם ובעיקר מהסיבות של מוסר. אין לסבול את הסתת המדינה של נשים נגד בעליהן וילדים נגד הוריהם, אין לסבול את עידוד ההלשנה בין העמיתים ובין השכנים. מתקפה זו יש לעצור גם אם החברה הייתה צריכה לשלם מחיר גבוה במקום לקבל רווחים ברורים ומשמעותיים. כי אחרי ככלות הכול מה שמוטל על כף המאזניים מנגד – זה עצם קיומה של האווירה, בה ורק בה ניתן לחיות את חיי האדם הנברא בצלם.

על הציוויליזציה

בשנת 1969 כתב אַנְדְּרֵי אַמְלֵרִיק, היסטוריון וסופר רוסי מאנשי תנועת החופש בברית המועצות, מאמר ארוך (או ספר קטן) בשם "האם תשרוד ברית המועצות עד 1984?" אַמְלֵרִיק סבר כי ברית המועצות תתפרק בערך בסוף שנות ה-80. ברה"מ אכן התפרקה בשנת 1991. נבואתו של אַמְלֵרִיק הייתה יוצאת מן הכלל וחסרת תקדים – עוד בשנת 1984 ראו אותה כבדיחה (בשנת 1985 הופיעו כבר סימנים ראשונים). מעניין לציין כי אַמְלֵרִיק טעה כמעט בכל הפרטים אך צדק להפליא בעיקר.

מעניין אולי עוד יותר כי בסוף מאמרו דן אַמְלֵרִיק בנושא שהוא כביכול לא קשור: גורל הציוויליזציה. נתבונן בדבריו:

נהיה אופנתי לראות בהתקדמות המדעית את הכיוון העיקרי של התפתחות העולם, ולראות את האיום העיקרי על הציוויליזציה במלחמה גרעינית. אך ההתקדמות המדעית, עם זה שהיא אוכלת חלק גדול יותר ויותר בכל שנה מהתוצר העולמי הגולמי, יכולה להפוך לנסיגה, והציוויליזציה יכולה לגווע בלי הבזק מסנוור כמו פיצוץ על-גרעיני. למרות שההתקדמות המדעית והטכנולוגית משנה את העולם ממש לנגד עינינו, היא מתבססת, למעשה, על בסיס חברתי צר מאוד. וככל שהישגי המדע יהיו מרשימים יותר, כן יגדל הפער בין אלה שמשגיגים אותם לבין שאר העולם. חלליות סובייטיות הגיעו עד לכוכב נוגה אך בכפר שבו אני גר אוספים תפוחי אדמה בידיים. אין לראות זאת כניגוד משעשע – זהו פער שעלול להתרחב לתהום. העניין הוא לא באופן שבו אוספים תפוחי אדמה, אלא בזה שאופן החשיבה של רוב האנשים אינו מאפשר להתרומם מעל הרמה "הידנית" הזאת.

נציין כי אין הבדל בהקשר הנ"ל בין איכר בכפר גידח ברוסיה אשר אוסף תפוחי אדמה בידיים, לבין טכנאי בתל-אביב או בניו-יורק אשר מתקן מערכת אלקטרונית מתוחכמת ללא שמץ של מושג על עקרונות פעולתה.

אַמְלֵרִיק ממשיך:

ואכן, בעוד שבמדינות המפותחות המדע דורש לא רק יותר ויותר כסף, אלא גם יותר ויותר אנשים, העקרונות הבסיסיים של המדע המודרני מובנים למעשה למיעוט זעיר.

בינתיים מיעוט זה, יחד עם האליטה השלטת, נהנה ממעמד מיוחס, אבל כמה זמן יימשך הדבר?

מאז צה-דונג, מנהיגה הקומוניסטי של סין, דיבר על "העיר" – המדינות המפותחות – אשר מוקפת על ידי "הכפר" – המדינות הלא-מפותחות. ואכן, מבחינת כמות התושבים, המדינות המפותחות מהוות חלק קטן בלבד של אוכלוסיית העולם. יתר על כן, גם במדינות אלו "העיר" מוקפת על ידי "הכפר" – הן כפר ממש והן אנשי כפר לשעבר שלא זומן עברו לעיר. ואפילו בערים, אנשים אשר מנחים את הציוויליזציה ומבינים את הצורך בה, נמצאים במיעוט מבוטל. ולבסוף גם בתוך עולמנו הפנימי "העיר" מוקפת על ידי "הכפר" של תת-מודע – ובזעזוע הראשון של הערכים המקובלים נרגיש את זה מייד. האין הפער האחרון הזה הוא האיום הגדול ביותר על הציוויליזציה?

תת-מודע, טבע, יצר הרע – כל אלה כינויים שונים לאותו העניין, אותו "הכפר" שבתוכנו אשר מקיף את "העיר" – התרבות, הרוחניות. כמו בעולם החומר, "הכפר" נותן לה את כוח חיותה כך שאי-אפשר בלעדיו, ובו בזמן באופן מתמיד הוא מאיים לבלועה. אכן, לא חסרות לצערנו עדויות על אנשים מתורבתים ועדינים אשר איבדו, לפעמים בן לילה, צלם אנוש כאשר קרקע מוכרת נשמטה מתחת לרגליהם. הלא על זה מקונן הנביא: "האמונים עלי תולע חיבקו אשפתות... ידי נשים רחמניות בישלו ילדיהן" (איכה ד:ה,ט).

אמֶרִיקָא מְסִיִּים:

איום על "העיר" מצד "הכפר" מתחזק עוד יותר, כיוון שבתוך "העיר" מובהקת המגמה לבידוד אישי חזק יותר ויותר, ואילו "הכפר" נוטה לארגון ולאחדות. את מאז צה-דונג זה משמח, אך תושבי "העיר" העולמית צריכים, כך נראה לי, להיות מודאגים לגבי עתידם.

בינתיים, כך אומרים לנו, העתידנות המערבית מודאגת דווקא מצמיחתן של הערים ומהקשיים הקשורים להתקדמות המהירה. נראה לי שאם עתידנות הייתה קיימת ברומא הקיסרית, בה כידוע כבר נבנו בניינים בני שש קומות והיו צעצועים-סביבוניים המונעים על ידי קיטור – אז עתידנים של המאה ה-5 היו חווים למאה הבאה בניינים בני עשרים קומות ושימוש תעשייתי בקיטור. אך כידוע, במאה ה-6 בפורום היו רועים עזים – כמו שעכשיו מתחת לחלוני בכפר.

גם על חורבות ירושלים בכפר סילוואן עד לא מזמן היו רועים עזים. עלינו מוטלת האחריות שחילול השם הזה לא יישנה.

ב. פיתוח אישיות עצמאית

על החינוך

עם כל חשיבות החינוך אין לשכוח כי בסופו של דבר "רשות כל אדם נתונה לו". חינוך הדור הצעיר הינו רק אחת ממשימות החברה. ראוי לעיין בדברים הבאים:

כאשר המציאות תקינה ושלמה – החינוך מבוסס על מבנה יציב ומקבל תוכן מובן מאליו. משמעותו – רצינות קפדנית שבה כל דור חדש נמשך אל תוך השלמות בה הוא חי ופועל. פועלו של המחנך הוא כמעט בלתי מודע. שקוע במלאכתו, הוא משרת (ללא עריכת ניסויים) את הפיכת הילד לאדם בוגר – הפיכה המתבצעת בצורה רציפה ובמסלול בטוח.

אך אם מציאות השלמות מתחילה להיסדק ולהתפורר, החינוך הופך לבלתי יציב ומפורד. הוא הרי כבר אינו מסוגל להביא את הילדים אל השלמות המזהירה. פועלו של המחנך היחיד הופך לראשון במעלה ומועלה על נס, אך יחד עם זאת מאבד את משמעותו – כיון שכבר אינו נסמך על השלמות. נערכים ניסיונות שונים, וישנה תחלופה מהירה של תוכן, אמצעים ומטרות.

דאגה כובשת את העולם. אנשים המידרדרים לתהום מרגישים כי הכול תלוי בדור ההמשך. ידוע כי החינוך קובע את העתיד, והידרדרות החינוך מביאה את הידרדרות האדם. והחינוך אכן מתדרדר, כאשר מציאות השלמות נסדקת באנשים אשר בבגרותם אחראים לה. הדאגה לשלמות זו הופכת להבנת הסכנה המוחשית שבאובדנה המוחלט. יש הפונים אל העבר ומנסים להעביר לילדים כמוחלט את מה שבשביל עצמם כבר לא מובן מאליו. ואחרים להיפך, שוללים את המסורת ומחנכים כביכול "מעל הזמן", כאילו מטרת החינוך היא הקניית הרגלים טכניים, ידע מעשי ואפשרות להסתדר במציאות. כל אחד יודע: מי שיכבוש את לב הנוער – ישלוט בעתיד.

בין סימני הדאגה בזמננו נמנים עוצמת המאמצים הפדגוגיים נטולי כל רעיון משותף, ההיקף האין-סופי של הספרות המקצועית המופיעה בכל שנה, התעצמות הצד הדידקטי, והתופעה של מורים מסוימים שממש מוסרים את עצמם על עבודתם – דבר שבקושי היה ידוע לפני כן. ובכל זאת, הדבר המאפיין את החינוך בתקופתנו הוא התפרקות השלמות עליה נשען החינוך, והחלפתה באינספור ניסויים. גוצר הרושם כי החירות שהושגה במאמץ כה רב מוותרת על עצמה מרצונה, והופכת לחופש נבוב חסר כל ערך. התקופה, שאינה מאמינה בעצמה, פונה אל החינוך כאילו כאן יכול לצמוח פתאום יש מאין.

אופייני הוא מעמד הנוער. במצב תקין, כאשר החינוך נסמך על השלמות, הנוער כשלעצמו אינו בוגר. הוא מכבד, מטמיע, מאמין אך חסר ערך כשלעצמו כיוון שהוא עתודה והכנה לעתיד. בתנאים של התפוררות, הנוער מקבל משקל כשלעצמו. מצפים ממנו למלא את החסר בעולם. כבר לילדים ניתנת הרשות להשתתף בדיונים על חוקי בית הספר. כאילו הנוער נדרש ליצור מה שחסר למחנכיו. הנוער צובר משקל מזויף ועל כורחו גדל להיות בלתי רציני, כיוון שהתבגרות אמיתית של האדם תיתכן אך ורק ע"י רצף צעדים רבים הנמשכים עשרות בשנים.

הדברים שלעיל לוקטו מתוך הספר "המצב הרוחני של תקופתנו" מאת הפילוסוף הגרמני קַרְל גֵאָסְפֶרְס. הספר ראה אור בשנת 1931. הקורא מוזמן להתבונן בקשר בין המתואר לעיל לבין מה שהתרחש שנתיים בלבד מאוחר יותר...

גורם הכבוד בחינוך

פרופ' ואדים רוטנברג

בשנות בית הספר מתרחש אחד התהליכים המשמעותיים ביותר בגיבוש אישיותו של האדם – העיצוב הסופי של תדמית ה"אני", תהליך שיקבע בהמשך את אופן התנהגותו של האדם במגוון מצבים שונים, ובסופו של דבר – את גורלו. ככל שמתבגר הילד, כך מושפע עיצוב אישיותו.

יותר ממערכת היחסים שלו עם חבריו ללימודים ועם מוריו, מתגברת השפעת האווירה הפסיכולוגית הכללית בבית הספר על גיבוש זהותו כבן אדם. אם ההשפעה החברתית הנרכשת בבית הספר מנוגדת בסולם ערכיה להשפעה של המשפחה מבית, יתחולל מאבק על נפש הילד שיוכרע לטובת צד זה או אחר. אך תהיה התוצאה הסופית אשר תהיה, תהליך ההיאבקות עצמו הינו טראומה גדולה מאוד עבור הילד. לעומת זאת, אם החינוך בבית והחינוך במסגרת בית הספר הינם בעלי כיוון זהה, עיצוב האישיות הסופי יושג במחיר נמוך בהרבה, וללא משברים. התוצאה הסופית של החינוך, ומשמעותה עבור האדם והחברה, תיקבע כמובן על ידי תכני החינוך והערכים שהונחלו לילד.

למשל, חינוכו של ילד הנמנה על משפחה של קומוניסטים נלהבים במסגרת בית ספר סובייטי טיפוסי, יצר אצלו בסופו של דבר זהות שלמה ומגובשת, שהגשמתה האישית היוותה אח"כ טרגדיה עבור הסביבה. מאידך גיסא, חינוך של אותו הילד בבית ספר בעל אופי ליברלי היה יכול להוות מקור למגוון של עימותים פנימיים רציניים, שיסתיימו באחת משתי תוצאות אפשריות – או במשבר נפשי, או בעיצוב אישיות בלתי תלויה ומשוחררת ממערכת ההגבלות ההתחלתית. יתכן גם שבמידה וההשפעה מצד המשפחה תהיה דומיננטית ומושרשת מספיק, יתחלף העימות הפנימי בעימות חיצוני בין הילד לבין חבריו ומחנכיו, לעתים קרובות עם השלכות רציניות ביותר על שני הצדדים המעורבים.

נשאלת השאלה, אם כך, איזו אווירה חינוכית-פסיכולוגית בבית הספר תסייע בצורה הטובה ביותר לעיצוב אישיות הרמונית ופעילה ולהגשמתה המרבית? שאלה זו היא בהחלט אינה תיאורטית, ובישראל של ימינו המתמודדת עם קליטת העלייה הגדולה של יהודי רוסיה, היא עולה על סדר היום באופן בוער ביותר. האם יש יתרון לבית ספר המבוסס על סמכות עליונה, התומך במשמעת הדוקה וכופה לימודים על הילד בעזרת סנקציות ואיומים, או שיש להעדיף חוסר הגבלה מוחלט של התלמיד,

תוך הסתמכות על הספונטאניות שלו, ויצירת אווירה חופשית לחלוטין, השוללת למעשה כל חינוך למשמעת? כולי תקווה כי איש לא יאשים אותי בזיקה לחבר סטלין אם אשתמש בויכוח זה בנוסחה שהוא פיתח לצורך שימוש בתחום שונה לחלוטין: "שניהם גרועים יותר".¹ זאת משום שבדיון על עליונות שיטה קיצונית זו או אחרת נדחק לקרן זווית רכיב חשוב ביותר, אשר במהותו נעדר משתי השיטות.

לפני כעשר שנים, כאשר דיונים חופשיים בנושא החינוך החלו במוסקבה, הרהרתי גם אני בשאלה איזה סוג אווירה חינוכית בבית ספר היה מועדף עלי ביותר. בתחילה נזכרתי בשנותי שלי בבית הספר, ואחר כך, מתוך אסוציאציה חופשית ביותר – ב"ליציי",² ובשני מחזורי תלמידיו הראשונים. איך קרה שהליציי הוציא משורותיו כה הרבה דמויות מעניינות ויוצאות מן הכלל שהשפיעו כה הרבה על עתידה של רוסיה, תרבותה וגורלה המדיני? הרי מוסד זה לא ביצע סינון של תלמידיו – לליציי הובאו נערים רגילים לגמרי, מכל השכבות הסוציאליות של האצולה הרוסית (מן המבוססים ביותר ועד לעניים כמעט). מבחן הקבלה לא היה מסובך ביותר, היה בעל אופי מבחני שיבוץ, המסייע למחנכים להתוודע לצדדים החלשים והחזקים יותר אצל תלמידיהם לעתיד. כמובן, רמת ההוראה הייתה לרוב גבוהה למדי, אך אי אפשר להסביר את תופעת הליציי רק ע"י צוות יוצא דופן של מורים משכילים, שהרי ילדים צריכים לדעת לקחת את מה שיש ביכולת מחנכיהם להעניק להם. ויותר מכך – ההשכלה כשלעצמה אינה מהווה עירבון להתגבשות תדמית ה"אני" בשלב פיתוח היכולת להשתמש בידע הנרכש בד בבד עם ניצול הפוטנציאל האינטלקטואלי, ותנועה בלתי פוסקת קדימה, תוך חיי שלום עם עצמך. ובלי תנועה הרמונית זו לא יוכל האדם להגיע לאותן הפסגות הרוחניות אשר אליהן הגיעו רבים מיוצאי הליציי, שרק מפסגות אלה ניתן להשפיע לטובה על החברה כולה.

אם כך, מה כן היה שורש הצלחתם של בוגרי הליציי? הגעתי למסקנה שהגורמים העיקריים היו תשומת הלב ויחס הכבוד הטבעי שקיבלו התלמידים ממוריהם, כבוד שניתן כמקדמה לפני שהתלמידים יכלו בכלל להרוויחו, וללא קשר לכאורה

---

¹ כאשר נשאל מה גרוע יותר: סטייה ימינה מקו המפלגה, או שמא סטייה שמאלה (מכאן ואילך – הערות המתרגם)

² "ליציי" – הגיה רוסית של "lyceum" – היה מעין גימנסיה עבור ילדי האצילים ברוסיה, לפני כמאתיים שנה. בין תלמידי שני מחזוריו הראשונים נמנו משוררים, הוגי דעות ומדינאים מפורסמים רבים, ביניהם המשורר אלקסנדר פושקין (1799 – 1837) וראשי "מרד דצמבר" (1825) – ניסיון מהפכה אנטי-מלוכנית, אשר אמנם דוכא ע"י השלטונות תוך יום אחד, אך מהווה את אחד המאורעות הבולטים בתולדות רוסיה במאה ה-19.

להישגיהם המעשיים של התלמידים. על ילדים בני אחת-עשרה הסתכלו מלכתחילה כעל תקוותה של רוסיה והעניקו לכל אחד מהם את מלוא הרצינות האישית – והם רכשו, תודות לכך, את היכולת להעריך ולכבד את עצמם ללא קשר להישגיהם הלימודיים. הם למדו להתייחס בכובד ראש לרצונות, לתחביבים ולמעשים שלהם ושל הזולת, משום שראו יחס רציני כזה מצד מהנכיחם.

עם זאת, רצינותם לא הפכה אותם הילדים לזקנים – היו גם מספיק תעלולים, ומעשי ליצנות וקנטורים הדדיים – אבל כשאנחנו קוראים עליהם, אנו נוכחים לדעת שמאחורי מעשי קונדס אלה עומדת מודעות עצמית וחברתית, השואפת להכרה בזכות תשומת הלב והכבוד מצד הסובבים. בכדיחותיהם, השנונות לעתים קרובות, לא הייתה כוונת זדון לפגוע, ואם בכל זאת הן היו מתבררות כמעליבות – בחברת בני נוער זה בלתי נמנע – המעליב היה סובל לא פחות מהנעלב, והיה שואף לתקן ככל האפשר את הפגיעה. הם לא ראו כמשפיל לבקש סליחה מחבר – דווקא מכוח הערכה עצמית גבוהה. רגשי הכבוד שהנערים רחשו לעצמם, והביטחון בכך שכל אחד מהם הוא מיוחד ומעניין, ואף בשל חולשותיו – בזכות כל אלה לא חצו מעשי השובבות הנערית את הגבולות שאחריהם היו נושאים אופי דוחה ומשפיל.

אך על מנת להתפתח בכיוון זה, צריך ללא הפסקה לחוש יחס של עניין וכבוד מצד המבוגרים. מחד, יחס כזה מגן על הנער מפני ציות עיוור לרודנות בעלי הסמכות, ומאידך – מגביל אותו ומונע ממנו נהנתנות ומתירנות. שמאחורי חוסר משמעת מתירנית, הן בחיק המשפחה והן בבית הספר, עומד תמיד חוסר התעניינות כנה ואמיתית באישיות הילד ובהתקדמותו הרוחנית.

התעניינות כזו, אם היא קיימת, תבוא לידי ביטוי תמיד ובכל מצב, בין השאר במחוות מיוחדים, בנימת הדיבור, באופן הפניה אל הילד. אפילו פניה שגרתית בגוף שני טומנת בחובה משמעות נסתרת. נוכחתי בכך אחרי שבתי בת העשר, בתום שנת לימודים אחת בארה"ב, ניסחה את ההכללה הבאה: "ברוסיה מכבדים מבוגרים, אך לא מכבדים ילדים. בארה"ב מכבדים גם ילדים וגם מבוגרים, ובארץ לא מכבדים לא ילדים ולא מבוגרים". הכוונה היא שברוסית יש פניית כבוד "אתם" (לשון רבים) המקבילה בערך ל-"כבודו" בעברית, באנגלית הפנייה תמיד you בלשון רבים, ובעברית המדוברת רק "את/אתה" בלשון יחיד.

התעניינות תוך הבעת כבוד מעצבת בילד ובנער תדמית "אני" כזאת שאינה מניחה לו לבצע מעשים לא ראויים, אפילו במצבים קיצוניים. ואם מעשה כזה מכוח חולשה

רגעית אכן מתבצע, הרי שהוא נשאר חתום בזיכרון לאורך כל החיים, והופך את האדם לרגיש עוד יותר כלפי המידות המוסריות.

בספר אודות הליציי (של נתן איידלמן) נתקלתי במקרה שהיה חדש עבורי, ושניתן ללמוד ממנו רבות. מייד לאחר אירועי "מרד דצמבר", הגיע לדירתו של איוואן פושצ'ין (Ivan Pushchin), תלמיד הליציי לשעבר ופעיל מרכזי במרד, הנסיך גורצ'קוב (Alexander Gorchakov), גם הוא בוגר הליציי. הם מעולם לא היו חברים קרובים – רק עמיתים למחזור. הנסיך לא הזדהה עם המרד והוא היה בעיצומה של קריירה במשרד החוץ, אשר הייתה חשובה לו מאוד. ההיסטוריה הוכיחה כי הייתה לו סיבה טובה לקחת ברצינות את הקריירה – שנים רבות לאחר מכן, בימי אלכסנדר השני, הליברלי מבין כל מלכי רוסיה,³ הוא עמד בראש משרד החוץ הרוסי. הנסיך ידע כי משתתפי המרד נרדפים והבין, שאם ייתפש בדירתו של פושע במלכות – יהיה זה סוף לקריירה שלו, ואולי אף לחירותו. אבל הוא הגיע אל פושצ'ין עם הצעה להנפיק לו מיידית דרכון-חוץ ולסייע לברוח מרוסיה – הצעה פלילית לחלוטין, הכרוכה גם במעילה חמורה בסמכויותיו כפקיד המדינה. פושצ'ין סירב – מבחינתו היה זה צעד מגונה להציל את עצמו תוך השארת חבריו מאחורה. אך עבורי מעניינת אפילו יותר התנהגותו של גורצ'קוב: איזו הערכה עצמית צריכה להיות לאדם הזה כדי לנהוג כפי שנהג במצב הקיים? בשביל לא להתחמק מניסיון להציל (תוך סיכון עצמי גבוה) את מי שהיה סך הכל עמית ללימודים, אפילו לא ידיד או שותף לדעות פוליטיות, אך מי שלגביו ידע בבהירות כי הוא אדם הגון ונאצל. זה מה שעשה הליציי לילדים האלה, ורק תודות לפיתוח מידה כזו של הערכה וכבוד עצמי, בוגרי מוסד זה הגשימו את עצמם בתחומים כה מגוונים. מעניין שסיפור זה, אשר ממש מתבקש בכל ספר היסטוריה וספרות של מערכת החינוך בברה"מ (הרי נאמר שם רבות על הליציי של ימי פושקין, וסיפור זה מאפיין את הליציי טוב יותר מרבים אחרים), אינו מופיע באף ספר לימוד ונעדר כמעט בכלל בספרות. מובן שבמדינה שגיבורה הלאומי היה פאבליק מורוזוב (Pavlik Morozov)⁴ הסיפור של האציל גורצ'קוב היה ממוטט את החינוך הסובייטי ושולל את מירב הערכים עליהם הושתת.

אינני יכול להחשיב עצמי מומחה לאופי החינוך בבתי הספר בארץ, אך אני בכ"ז יום יום שומע סיפורים מפי מורים, הורים ותלמידים. הלואי ואטעה, אך נוצר אצלי

---

³ מלך בשנים 1856-1881. ביטל את צמיתות האיכרים ונתן זכויות נרחבות למדי ליהודים. עם הירצחו ב-1881 החל גל הפוגרומים, אשר גרם לעליה הראשונה.
⁴ גיבור מיתולוגי של ברה"מ – נער בן 13 אשר מסר את הוריו לרשויות הקומוניסטיות.

הרושם כי מאחורי "אווירת החופש" המהוללת הנהוגה בבתי הספר, מאחורי מתן לגיטימציה לשחרור אשר מתגמש אט אט לצורה של פריקת עול, מאחורי כל אלה מסתתר חוסר תשומת לב רצינית לתלמיד, חוסר יחסי כבוד כלפי בקשותיו ואישיותו. התחשבות ומתן כבוד משמעותם חינוך לפיתוח תחושת אחריות כלפי עצמו וכלפי החברה, אשר בהיעדרה לעולם לא יוכל האדם להתייחס בכבוד הראוי אפילו לעצמו. והאחריות באה לידי ביטוי במשמעת עצמית, בהתחשבות בדברי המורה, ובהערכה למשימות שמטיל המחנך.

ישנה עוד תופעה אחת, המעצבת לדעתי דפוס של חוסר אחריות ופגיעה בכבוד העצמי. זו היא תופעת ההלשנה ההדדית המתחילה בבתי ספר יסודיים ונמשכת גם במוסדות "מבוגרים". בבתי ספר רבים מעודדים להלשין על חבר, מריבות קטנוניות יום-יומיות "מסתדרות" בהתערבות המורה. הנוכל לדמיין תופעה שכזו בליצי? על איזו אצילות נפש היינו יכולים בכלל לדבר אז? לו חונך באווירה שכזו הנסיך גורצ'קוב, היה קודם כל מיידע את המשטרה בדבר מקום הימצאותו של הפושע פושצ'ין (ונזכיר שבהתאם לדעותיו הפוליטיות של גורצ'קוב, פושצ'ין וחבריו אכן היו עבורו פושעים חמורים). אך חוששני, שהנסיך גורצ'קוב, לו חונך בדרך זו, לא יכול היה לעמוד אח"כ בדרישות תפקיד שר החוץ ולהתעקש על כבוד מולדתו מול אומות אחרות. זאת מאחר וחוסר הערכה עצמית מתבטא תמיד גם בחוסר כבוד לזולת ולטובת המדינה – ודוגמאות רבות להתנהגות כזו ניתן למצוא בהיסטוריה. חינוך אמיתי צריך לשים דגש על יצירת מידות אישיות, אשר אינן מוכתבות על ידי תנאי הסביבה החברתית והלכי הרוח ההפכפכים. עצמאות אמיתית ויכולת להשפיע על החברה נמדדת רק בכושר הביצוע של מהלכים עצמאיים, אשר עליהם לוקח האדם אחריות מודעת, מהלכים אשר אינם אפשריים ללא כבוד עצמי של האדם. חינוך להלשנה ולהתחמקות מאחריות, שיהיה שזור בהתנהגותו לאורך כל חייו, שולל לחלוטין יכולת כזו. חברה המחונכת כך נתונה בסכנה אדירה של קריסה בתקופות משבר.

כאשר מושגת המטרה ובבית הספר נוצרת אווירה מוסרית כדוגמת הליצי, נוצר גם החשש לאכזבה ודמורליזציה עתידית של הילדים. האם לא יעורער עולמם כאשר יגיע זמנם לצאת אל "העולם הגדול" והם ייווכחו כי המציאות פועלת לפי עקרונות שונים לחלוטין מאלה שעליהם חונכו? האם חינוך לאחריות ולתחושת כבוד עצמי לא

יביא לחוסר אונים אל מול פני המציאות שלעיתים קרובות אינה תואמת ערכים אלה בעליל? על שאלות אלה אענה באופן חד-משמעי ומוחלט – לא. אין כל מתכון להבטחת יציבות בחיים, אך ישנה דרך אחת אשר יכולה לפחות להעניק תקווה מבוססת לצליחת משברי החיים והגשמה עצמית גם בתנאים קשים, תקווה ליציבות בפני חוסר מוסריות וחוסר טעם. דרך זו מבוססת על עיצוב אישיות המסוגלת לכבד את עצמה ולפעול בשם עקרונותיה העצמאיים. זהות כזו היא אינה בגדר מותרות – זהו לחם חוק, זהו הבסיס עליו מבוסס בניין החיים והאישיות. רק אדם המעריך את עצמו ומאמין ביכולותיו, יכול לכבד ולקבל אחרים. רק הוא מסוגל להתערב למען המקופחים בשם הצדק, אפילו בניגוד ללחץ שמפעילה עליו החברה. רק אצלו הישגי אנשים אחרים אינם מעוררים איבה וקנאה, אלא הערכה והתלהבות.

יש אמרה של מלחכי פנכאות: "בא לגור עם זאבים – יילל כמו זאב."⁵ ויש דבריו של יוסף מַנְדֵּלְשֵׁטֶם:⁶

"דור ככלב-זאב מתנפל על כתפיי – אך אינני זאב בדמי."
בזיכרון האנושות יישאר מנדלשטם ולא אלו המייללים כזאבים.

27.02.2001

תרגום: יהושע סוקול

---

⁵ פתגם רוסי עממי עתיק

⁶ יוסף מנדלשטם (1891-1938), משורר רוסי ממוצא יהודי, נספה במחנות הריכוז של סטלין

להתגבר על חוסר אונים נרכש

כיצד ומדוע המציאות היהודית אינה מסתדרת עם חוקי המדע הפסיכולוגי

פרופ' ואדים רוטנברג

ההיסטוריה של העם היהודי גדושה במעשי ניסים ונפלאות, כאשר הגדול והמשמעותי מהם הוא עצם קיומו של העם הזה. בתנאי פיזור וסביבה עוינת, רדיפה מתמדת וחוסר יכולת להגיב, כאשר מכתבי מהלך ההיסטוריה של העם היו כביכול האומות הסובבות, שיחסן ליהודים מיטלטל באופן מתמיד בין רגעים נדירים של סלחנות מזלזלת לתקופות ארוכות של זעם חסר מעצורים – בתנאים כאלה, לפי כל כללי המדע הפסיכולוגי, טבעי לצפות שבעם יתפתח חוסר אונים נרכש, במישור האישי והחברתי גם יחד.

מהי תופעת חוסר האונים הנרכש? בניסויים על בעלי חיים ועל בני אדם, כאשר מושאי המחקר, בעומדם בפני מצב שאינו מספק בשום אופן את רצונם, נוכחים לדעת שמצב זה אינו מושפע כלל מהתנהגותם ושאינן בידיהם לעשות דבר לשינויו – הם מפתחים חוסר אונים כזה. למשל, כאשר חיה מוכה פעם אחרי פעם ע"י זרם חשמלי ואין לה מקום בו היא תוכל למצוא מחסה. אותה התוצאה מושגת כאשר על האדם (בניסויים, שלא כמו בחיים, אסור להכותו) מוטלות בזו אחר זו משימות שאינן בנות ביצוע, ובכל פעם שהוא נכשל – הוא שומע גערה בגנות חוסר השתדלותו או הבעת פליאה בנוגע לטיפשותו וחוסר יכולתו המפתיעים לכאורה. הקניית חוסר אונים נרכש נחשבת למוצלחת, אם כעבור זמן מסוים החיה או האדם משלימים עם גורלם, תוך כניעה סבילה וחוסר מאמץ לחפש מוצא – לא רק מהמצב חסר הפתרון הנתון, אלא גם ממצבים אחרים. בתום תהליך הקניית חוסר האונים, חיה מסוימת אינה מסוגלת, למשל, למצוא פינה לא-חשמלית בכלוב, כאשר חיה אחרת שלא עברה את התהליך – הייתה מוצאת בקלות. בן אדם במצב של חוסר אונים נרכש אינו מסוגל להתמודד עם מטלות אשר במצבים אחרים היה מבצען בקלות.

הסכנה העיקרית בחוסר האונים הנרכש היא מגמת ההתפשטות: הוא מתפשט גם לתחומים אשר לא נכללו בהקניה המקורית. למשל, אדם אשר נתקל במסגרת עבודתו, במכשולים שלא ניתן להתגבר עליהם, ועם זאת אינו מסוגל לעזוב את העבודה הזאת,

נוכח כעבור זמן מה לדעת כי הוא אינו מצליח גם ביחסי אישות. אי-אפשר לספור כמה אימפוטנטים חבים את חוסר אונם לא לנשותיהם אלא למנהליהם, וגם אי-אפשר לספור כמה קריירות פוטנציאליות נהרסו בעקבות הכישלונות בתחום האישי. אחד מהוגי תפישת חוסר האונים הנרכש, פרופ' מרטין סליגמן מאוניברסיטת פנסילבניה, משער כי חוסר אונים נרכש, ובעקבותיו קריסת האמון בקשר שבין התנהגות האדם לתוצאותיה, גורמים לדיכאון. מחקרים על חיות מעבדה מראים, כי חוסר אונים נרכש מחליש את התנגדות הגוף לגורמים מזיקים שונים וגורם להתפתחות מחלות שונות (כולל אונקולוגיות) ובסופו של דבר למוות.

תופעה זו אשר נחקרה והנחקרת על ידי מומחים רבים, מצביעה לכאורה כי אנשים הניצבים בפני מצב חסר מוצא, נדונים באופן מוחלט לדיכאון, חולי וכליון. אם נאמץ נקודת מבט זו, עלינו לראות נס גלוי בהישרדותו המתמדת של העם היהודי לאורך הדורות: במשך אלפיים שנה לאחר נפילת הממלכות הקדומות, היהודים לא יכלו כביכול להשפיע על גורלם כעם, בעוד שבעיות קיום חסרות מוצא לא חסרו להם מעולם – מבבל, דרך רומא, ועד היטלר. ללא ספק, על פי כל אמות המידה המקובלות מסלול זה דן את העם היהודי לחוסר אונים נרכש על כל תוצאותיו ההכרחיות. אולם, למזלו הגדול של העם ושל כל אחד מאתנו, דיכאון איננו תמיד תוצאה הכרחית של תנאים אלה.

בהתאם לתפישתו של סליגמן, חוסר אונים נרכש מתפתח כאשר האדם המתמודד עם כישלון, מניח כי חוסר ההצלחה ימשיך לרדוף אותו לא רק במצב הזה בו הוא נתון היום, אלא גם בכל מצב אחר בעתיד. תנאי המפתח ליצירת מציאות כזו, של קיבוע הכישלון בדפוסי התנהגות האדם, טמון בכך שהאדם משוכנע כי הוא הוא האשם בכל כישלונותיו. טיפשותו, חוסר כוח רצונו וחוסר כישוריו – כל אלה, לדעת האדם חסר האונים, הם הגורמים לכישלונותיו. בעוד שאת הצלחותיו הנדירות הוא מיחס לצירוף מקרי של נסיבות או לעזרתו של מישוהו. עמידות בפני חוסר אונים, לעומת זאת, מושגת בדיוק באופן הפוך, על ידי אמונת האדם בכך שכישלונותיו הם מקריים וקשורים לנסיבות הנוכחיות כאן ועכשיו, בעוד שההצלחה מושגת על ידי נתוניו האישיים ויכולותיו בפתרון בעיות מסובכות באופן עצמאי. באופן כזה, הערכה עצמית מספיק גבוהה ויציבה, וביטחון של האדם בעצמו ובכבודו כאישיות, הם הגורמי המניעה העיקריים כנגד חוסר אונים נרכש.

מחקרים מצאו עוד גורמי עמידות הקשורים בניסיון עבר. אם במשך זמן ארוך לא נתקל האדם בבעיות הדורשות ממנו מאמצים אינטלקטואליים ויכולת המצאה, אם ב-

100% מהמקרים הוא פותר את בעיותיו בקלות יחסית – חוסר אונים נרכש אל מול הקשיים הראשונים יגיע מהר מאוד (למרות מה שעלול להיראות ממבט ראשון כניסיון חיובי). לעומתו, אדם המתמודד עם בעיות קשות, המחייבות מיצוי מלא של יכולותיו הפיזיות, האינטלקטואליות והמוסריות – גדלה עמידותו בפני הקניית חוסר האונים, במיוחד אם "חישול" כזה מתרחש בתקופת ילדותו. מה, אם כן, מתחשל בתהליך זה? להערכתי, מתחשלת ומתחזקת היכולת להתמודדות מתוך חיפוש, ומתפתח דפוס של פעילות מאומצת של חיפוש – פעילות המפנה את עיקר המשאבים לכיוון של הערכת המצב. בהיעדר יכולת חיזוי מדויק לגבי התוצאות העתידיות של הפעולות שננקטו, מתמקדת פעילות החיפוש בעיבוד התוצאות שכבר הושגו בעבר ובהשלכותיהן לעתיד. חשוב לציין, שדווקא הפעילות בפני עצמה כתהליך, ואפילו ללא השפעה על התוצאות המעשיות, מגבירה את החוסן בפני חוסר אונים נרכש – שהוא וויתור על החיפוש.

מובן אפוא מדוע הצלחות קלות מדי משפיעות לרעה על החוסן – הרי כאשר אדם מצליח תמיד ללא מאמץ, התחזית לעתיד מתייצבת על 100% הצלחה, ויכולת החיפוש מתנוונת. מהצד השני, מובן מדוע כישלונות תמידיים הרודפים את האדם משחר ילדותו, מחזקים את הנטייה לחוסר אונים נרכש – הם יוצרים תחזית שהיא שלילית ב-100%, וערכה של פעילות החיפוש מתמעט בעיני הנכשל. דווקא דפוס מעורב, הכולל הצלחות וכישלונות לסירוגין, כפי שהדבר מופיע בדרך כלל במציאות, מעצב תחזית מעורפלת ותחושה של תלות הצלחת המשימה במאמצים האישיים, מה שמסייע לפיתוח יכולת החיפוש הפעיל וליצירת חוסן בפני חוסר אונים נרכש. בהקשר זה חשוב לזכור כי כושר פעילות החיפוש, בדיוק כמו הוויתור על החיפוש (חוסר אונים נרכש), הינו תכונה בעלת מגמה להתפשטות מתחום פעילות אחד למשנהו. מטען של נכונות לחיפוש, המתקבל בתהליך של הצבה ופתרון של בעיות, מסייע בהמשך גם במצבים קשים מחיי היום-יום ובישוב עימותים רגשיים. כי אין זה חשוב מה הדלק המזין את האש – במקרה זה יכולת החיפוש – חשוב רק שהאש לא תכבה. ונזכיר כי ביטחון עצמי הינו תנאי חשוב ביותר לכך, מכיוון שחיפוש אחר פיתרון דורש גיוס מתמיד של אמונה בכוחות פנימיים ויכולת התמודדות, על אף התחזית המעורפלת.

ישנו עוד פן חשוב מאוד של הבעיה. נכונות פעילה לחיפוש מעוצבת טוב יותר על ידי בעיות, אשר להן מספר פתרונות מגוונים ולא פיתרון חד-משמעי אחד הנובע ישירות מתנאי ההתחלה. ככל שהבעיה פתוחה יותר, ככל שהיא דורשת הגיון יצירתית

ורחוקה מלהיות חד-משמעית ופורמאלית, כך חשובה יותר לפתרונה יכולת החיפוש הפעיל. בהתאם לתפישתנו, כאשר נגמרות אפשרויות החיפוש במציאות המעשית, כשנוצרות סתירות בלתי פתירות וגישה אחת לבעיה שוללת באופן מוחלט את השנייה – עדיין נמצאים תנאי המפתח לחיפוש הפעיל במציאות המדומה, בעולם החלום, שבו כל הדמויות והדימויים הינם רב-צדדיים, כוחות משיכה ודחייה מתחברים באופן מופלא. בחלום, עמדות מנוגדות משתלבות באופן מדהים ופותחות אפשרויות נוספות לחיפוש.

***

נביט מעמדות אלה על תנאי החינוך היהודי המסורתי במסגרת המסורת היהודית. ראשית כל, הוא (החינוך) מאופיין על ידי עידוד פעילות שכלתנית כבר משחר הילדות. התלמוד, הנלמד בבית הספר היהודי, אינו אוסף של אמיתות מוגמרות או מוסכמות בעלות סמכות עליונה. הוא מגלם התנגשות בין נקודות השקפה שונות המתבטאות גם בפרשנויות מנוגדות של אותו הטקסט עצמו. על מהות לימודי התלמוד ניתן ללמוד בצורה הטובה ביותר מהבדיחה הבאה:

גוי אחד הגיע אל יהודי מלומד, וביקש לעסוק בתלמוד. היהודי ענה לו כי את התלמוד מתחילים היהודים ללמוד כבר בילדותם. "אבל גם אני רוצה לנסות" - ענה הגוי - "לא יתכן כי איני מסוגל לחשוב לפחות ברמה של ילד יהודי". "בסדר" - ענה היהודי - "תנסה לענות לי על מספר שאלות. שאלה ראשונה: שני יהודים נפלו לתוך ארובה אחת. אחד יצא החוצה מלוכלך בפיה, והשני נקי. מי מהם ילך להתקלח?" - "המלוכלך, כמובן" - ענה הגוי. - "תשובה לא נכונה." - ענה היהודי - "המלוכלך יסתכל על הנקי, יהיה סבור כי הוא נקי כמוהו ולא ילך להתקלח. הנקי, לעומת זאת, יסתכל על המלוכלך, ייבהל וירוץ להתקלח. עכשיו שאלה שנייה: שני יהודים נפלו לתוך ארובה, אחד יצא נקי והשני מלוכלך בפיה. מי מהם ילך להתקלח?" - "הלא אני מכיר כבר את השאלה הזו: הנקי ילך". "לא נכון" - ענה היהודי - "המילים הן אולי אותן מילים, אך השאלות שונות הן. הנקי יסתכל על המלוכלך, וישאל את עצמו "האם אני באמת כה מלוכלך?" הוא יסתכל על עצמו ויראה כי הוא נקי. המלוכלך, לעומת זאת, לא יאמין שהוא יצא כה נקי מהארובה, יסתכל הוא במראה, ייווכח בליכולו וילך להתקלח. ועתה לשאלה השלישית: שני יהודים נפלו לתוך ארובה, אחד יצא נקי והשני מלוכלך. מי מהם ילך להתקלח?" "הנקי?" - "לא נכון" -

"המלוכלך?" - "גם לא נכון". "מה נכון, אם כן?" - שאל הגוי בייאוש. "הכול כאן לא נכון" - ענה היהודי - "הרי לא ייתכן כי שני יהודים נפלו לתוך אותה ארובה, ואחד יצא נקי והשני מלוכלך".

בדיחה זו מדגימה את העיקרון עליו מתבססים החינוך והלימוד ביהדות. אצל הילדים היהודיים התפתחה עם הדורות גישה אנטי-תבניתית כלפי השאלות הקשות ביותר בתחום הקיום ויחסי האנוש. חינוך אנטי-דוגמאטי זה מנוגד לא רק לאופן החינוך בדתות אחרות אלא גם ליסודות ההשכלה החילונית-מערבית. לעיני הילד נפרשו הסברים חלופיים מגוונים של הנחות בסיסיות, המשולבים בגמרא על ידי פירושים שונים, ולעיתים אף מנוגדים לפשט. על הילד היה למצוא את עמדתו האישית בסבך הדיון ההשוואתי, ובכך להפוך בעצמו למעין פרשן-בכפיה. דבר זה לא היה מתאפשר, לו קיבל הילד אוסף של אמיתות מוגמרות, מסקנות מהשלב הסופי של הדיון (כפי שקורה היום, למרבה הצער, לא רק בבתי ספר אלא לפעמים אפילו באוניברסיטאות). למסקנות אליהן יגיע, יגיע הילד בעצמו תוך שהוא מכיר בהדרגה בכך, שהאמת איננה יחידה וסופית. גישה זו, שמתחילה רק עתה לתפוש מעמד של אבן פינה בחשיבה מערבית יצירתית, עיצבה במשך מאות בשנים, יום אחרי יום, את תפישת החינוך באלפי הישיבות היהודיות הפזורות בעיירות הגולה. הדגשת הכורח שבחיפוש דרך אישית (לאו דווקא מקובלת) אל האמת וההכרה בכך שטעויות ותעויות בדרך זו הן בלתי נמנעות ואף מוצדקות, מסלקות פחד משגיאות וחשש מחיפוש. אוריה של "סיעור מוחות" בזעיר-אנפין – זה מה שמושג באופן זה של הוראת התלמוד. הדרישה להשתתפות פעילה בבניית זהותו האישית מחזקת את הערכתו העצמית של הילד ומעוררת אותו לחיפושים. בתהליך זה הוא נוכח לדעת שפירושים מנוגדים אינם שוללים אלא משלימים זה את זה; שיש אמת בכל אחת מן הגישות; שרק בתורת החשבון – שתיים כפול שתיים שווה תמיד לארבע, ואילו בעולם האמיתי, בהתנהגות אנושית ויחסים בין בני אדם, קורה לעיתים קרובות שתנאים זהים לכאורה מביאים לתוצאות שונות. הכרה בדואליות של המציאות – אשר בתקופת הילדות, אגב, קלה הרבה יותר להבנה משום שהיא טבעית, ואילו התאמה לוגית היא, להיפך, מלאכותית – היא התנאי ההכרחי לתפישת עולם רבגוני ורב-צדדי, אשר בלעדיה לא יתקיימו לא יצירתיות, לא חלום, ולא תנאים נאותים לחיפוש.

הפלפול התלמודי והחשיבה הפרדוקסאלית ביססו כבר במאה ה-20 תגליות אדירות בפסיכולוגיה ובמדעים מדויקים. ביניהן פסיכואנליזה, המתמחה בניית

השוכן בתת-מודע, שאינו ניתן לחקר בעזרת הכלים בהם נחקרים תחומי המודעות. קיברנטיקה של ברנשטיין-וינר, המסבירה איך מטרה שטרם הושגה מעוצבת על ידי ההתקדמות לעברה. תורת מצבי הלחץ (stress) המאתרת מנגנון זה באירועים שונים לחלוטין. ולבסוף תורת היחסות ועיקרון האי-וודאות, אשר זכו, ולא בלי הצדקה, לכינוי "פיזיקה יהודית".

היכולת לחיפוש פעיל ולהתקדמות אינטלקטואלית, היוצאת מן הכוח אל הפועל דרך החינוך היהודי המסורתי, עדיין לא זכתה להערכה הראויה לה. עדיין עלינו להבין, מדוע סגנון החשיבה היהודי והמוכנות לחיפוש, שהשפיעו כה רבות על התרבות והמדע בעולם המערבי של המאות ה-19 וה-20, משפיעים כנראה הרבה פחות במדינת ישראל עצמה. אולי יש לראות בכך מגמה של "ניתוק מהדור הגלותי"? ואולי היהדות, בהופכה מרעיון רוחני כפי שהייתה בארצות הגולה, לכוח מדיני חומרי – איבדה דבר מה מההערכה המסורתית של השכלה ורוח? יש להודות כי ברבדים רחבים של החברה השתנו הערכים, וכבר קשה לתאר לעצמנו כי עסקן מצליח ייראה לו לכבוד להשיא את בתו לסטודנט עני אך מוכשר, כפי שקרה בעבר. אם קיימת מגמה שכזו של חוסר הערכה להשכלה ולרוח, אזי היא מסוכנת לעם ישראל הרבה יותר מאשר הסביבה הערבית העוינת. כי מגמה זו מערערת באופן בלתי נמנע את יסודות החינוך היהודי, והופכת אותו לחד-משמעי ודוגמאטי. הרי בחשבון הסופי, הערכים הם מה שמעצב את פני החברה. נשוב, עם זאת, לנושא המרכזי של המאמר.

***

אם כן, ראינו את אי-ההתאמה בין המציאות היהודית הריאלית לבין כללי מדע הפסיכולוגיה – את אי-התפתחות של חוסר אוניס נרכש כאשר בחיי הגלות נמצאו כל התנאים לכך. ראינו כי ניתן להסביר זאת על ידי יחודיות החינוך היהודי, המעצב את צורת החשיבה של עם ישראל במשך דורות רבים. אין לשכוח גם כי ביהדות האדם אינו רק עבד ה', אלא גם שותפו ובר-שיחו הפעיל בתהליך התפתחותו והתקדמותו. מטרתו הסופית של היהודי אינה ציות עיוור המוגדר באופן נוקשה על ידי כללים ברורים – אלא פיתוח מרבי של יכולותיו, הוצאתן לפועל במישור הרוחני והאינטלקטואלי, ובכך – התקרבותו לריבון העולמים והידבקות בו. האדם עצמו הוא שנושא באחריות על הישגיו. גישה כזו בהחלט מעלה את הערכתו העצמית של האדם. אף מצב משפיל או מציאות מגבילה לא יוכלו לבטל את בטחונו והערכתו העצמית של

אדם שכבר מילדותו רואה את עצמו כשותפו של ה'. הלא מכאן נובעת (חלקית לפחות) אותה "קשיות עורף", אשר גרמה ליהודים להעדיף את אש מוקד האינקוויזיציה על פני ההתנצרות, וגם להניף את נס המרד פעם אחר פעם אחרי כל תבוסה? כדי להמשיך במאבק המצטייר כחסר תקווה, צריך להיות בעל הערכה עצמית עצומה. צריך שנקודת הייחוס למעשיו תהיה בתוכו ולא מבחוץ. זה ההבדל, למשל, בין האריסטוקרטיה בימי המהפכה הצרפתית לבין היהודים לאורך כל תולדותיהם. ההערכה העצמית שרוחש היהודי כלפי עצמו בתור עולם בזעיר-אנפין העומד מול העולם הגדול והמסוגל להתעמת עימו, ההערכה הזאת עוברת לכל אורך ההיסטוריה היהודית ונכנסת לדמם ולרוחם אפילו של אלה שלא הרגישו קשר עם הדת.

בהקשר זה נזכיר מעשה הדומה לאגדה. יהודי גרמניה אשר ברחו לארץ ישראל מהיטלר בשנות ה-1930, היו שייכים לשכבות האליטה האינטלקטואלית של החברה (רופאים, מהנדסים, משפטנים, עיתונאים, פרופסורים). בהגיעם ארצה הם מצאו כי יכולותיהם והשכלתם לא יבואו כאן לכדי שימוש. אנשים בעלי ההשכלה עסקו בבניין, סלילת כבישים וניקוי רחובות. יחד עם זאת הם היו פונים אחד לשני כמו שהיו פונים בברלין או במינכן: "מר דוקטור...", "מר עורך הדין...", "מר פרופסור...". מה היא תופעה זו? הזדהות עם המקצוע האבוד? התכחשות לעובדות? הדחקה של המציאות הלא נעימה? לא ולא. הדחקה כזו יכלה רק לגרום לדיכאון ולנוסטלגיה, בעוד שהעליה הגרמנית הוכיחה את עצמה כיציבה מאוד. מה שגרם להקפיד על התארים האבודים כביכול – זו ההכרה בהישגי העבר כהוכחת כישרונות ויכולת לעבוד, ובטחון ביכולת להגיע למטרה בעתיד – למרות הכל. הישגים אלה – אף אחד לא יכול לשלול אותם מהאדם: רק הוא עצמו יכול פתאום להתחיל לפקפק בכך. ניתן לשלול מן האדם את עבודתו המקצועית, אך אי אפשר לשלול ממנו את ההערכה העצמית שהוא שואב מהעובדה כי בזמנו היה מומחה מצליח. הצלחות העבר יכולות לגרום לנוסטלגיה אין-סופית המשתקת כל סממן של פעילות. אך באותה מידה הן יכולות להיות מקור להערכה עצמית גבוהה, הממריצה פעילות חיפוש במציאות החדשה והמסובכת. יהודי גרמניה היו למופת של התנהגות, ובדיוק בגלל זה בהזדמנות הראשונה שנודמנה להם – הם פתחו לשכות עורכי דין ומשרדי מהנדסים, נכנסו לתפקידים בכירים בבתי חולים חדשים ואוניברסיטאות חדשות. זוהי אכן דוגמה המחייבת לימוד וחקוי. חוששני, כי בגלי העליה הבאים היו כבר הרבה יותר

אנשים שהערכתם העצמית היתה תלויה ישירות בתנאים החיצוניים – ודווקא בגלל זה, לשנות את התנאים האלה היה קשה הרבה יותר.

***

ידועה העובדה כי מיד לאחר מהפכת 1917 ברוסיה, השתלבו יהודי רוסיה בעמדות מפתח בחיי הציבור, הרוח, המדע והאמנות. מספרם הרב עלה בהרבה על מספרם היחסי בקרב האוכלוסייה. התברר כי היהודים התאימו לתנאי התחרות יותר מאחרים. קיים פיתוי להסביר זאת בכישרונותיהם המולדים, אך יש הסבר חלופי שהוא הגיוני הרבה יותר. היקף פעילות החיפוש ומידת גמישות המחשבה – כתוצאה מההינוך התלמודי ומהכבוד המסורתי לספר ולהשכלה – הוא מה שהיה גורם מכריע בקידום היהודים. עם זאת יש לציין, כי ככל שעלתה רמת ההישגים האינטלקטואלים של היהודים, כך הם התרחקו מן המקורות המסורתיים אשר הקנו להם את ההישגים האלה. מנקודת מבט של פעילות החיפוש ונגזרותיה (גמישות המחשבה, כושר עמידות, חוסן מפני דכאונות וכו'), התרחקות זו לא היתה בגדר בעיה אילו היה מקור חלופי המפתח באדם מן הילדות את פעילות החיפוש. אך תחליף כזה לא היה בנמצא. להפך – ילדי היהודים, כמו כל שאר הילדים, למדו בבתי הספר הטוטאליטריים שחינכו לקיבעון מחשבתי, לדיכוי החיפוש ולפתיחות האישיות.

כמובן, האש אשר בערה בלבבות העם במשך אלפי שנים, לא כבתה מיידית. אש זו המשיכה ללחוש עמוק בפנים תוך שהיא מחממת את לפיד המחאה. ליצור חוסר אונים נרכש אצל יהודים תמיד היה קשה יותר מאשר בקרב אחרים. אולי זה מסביר את השנאה המתמדת של משטרים טוטאליטריים למיניהם כלפי היהודים? שהרי היהודים, מכוח חינוכם, עמידים ביותר בפני חוסר האונים הנרכש – שבלעדיו נדון כל משטר טוטאליטרי לכישלון?

אבל ללא אימון מתמיד פעילות החיפוש דועכת – האין בזאת סיבה חלקית לכך שבגלי העליה האחרונים ישנם כל כך הרבה אנשים שאינם מסוגלים להתמודד עם חוסר האונים הנרכש? יהודי בריה"מ ברובם הגדול אינם דתיים. כאנשים שגדלו בתנאים של כפיה אידיאולוגית יום-יומית בוטה, הם רגישים ביותר לכל ניסיון של כפיה. סממן כלשהו של תעמולה דתית, ועוד בישראל בה הממסד הדתי אינו נפרד המדינה, מעורר אצל רבים תחושת מחאה שהיא די מובנת מהבחינה הפסיכולוגית. עם זאת, יהודים רבים מתעניינים בגישות הפסיכולוגיה היהודית, בבעיות עמידות בפני לחץ נפשי ועוד. לדעתי, מחקר מעמיק של התפקיד, אותו שיחקה המסורת היהודית

בפיתוח הפסיכולוגיה והחשיבה היהודיות, וגם בהתגברות על חוסר האונים הנרכש, יסייע לנו להפנות את תשומת הלב לאותם פנים של החינוך המסורתי, אשר יהיו מעניינים לעליה החדשה.

מזמן נאמר כי עמנו שרד כעם בזכות ספר הספרים. ניתוח זה מגלה כי אנו חבים לספר הספרים גם את קיומנו הפיזי – מאחר ובגללו לא נשברנו תחת מהלומות הגורל ושמרנו על יכולת פעילות החיפוש. כעת יש להפנותה לבניין מדינה משגשגת.

מתוך הספר: *תדמית "אני" והתנהגות*, הו"ל מחניים, ירושלים 2000 (ברוסית)
תרגום: יהושע סוקול

ג. אנשים ופוליטיקה

שטחים תמורת שלטון

ויקטור פולמכט

הסכמי אוסלו הם אחת החידות של החיים הפוליטיים של ימינו. למרות שהם מבטאים את השאיפות של כוחות פוליטיים-חברתיים בעלי השפעה לוותר על הישגי מלחמת ששת הימים, לא ידוע לי על אף ניסיון של היוצרים אותם או התומכים בהם לתת הסבר לתכונה העיקרית שלהם – דהיינו ויתורים בלתי הפיכים וקיצוניים, שאינם משאירים אפשרות לתמרון, לאויב (או לפרטנר) עוד לפני תחילת הדיון בנושאים העיקריים.

הביקורת על ההסכם בד"כ נעה בין האשמות בבגידה לאומית, טישטוש הדעת ורשלנות פושעת, לבין אי-רציונליזם ותפיסות פנטסטיות, נאיביות-ילדותיות של הדיפלומטיה, היחסים הבינלאומיים ומהות הקונפליקט המזרח-תיכוני כולו. בניגוד אליהם, יש לטעון כי "לטירוף הזה יש הגיון משלו", ונוסחת המפתח (ייתכן, שגם אינה מודעת), להבנת ההגיון של הויתורים האלו, היא: "שטחים תמורת שלטון".

העולם כבר ראה מקרים, בהם לוחמים כנים למען שלום, שוויון ואחוה, ולפעמים לא לגמרי כנים, מנהיגים את הדיקטטורה שלהם, כמובן לא כמטרה בפני עצמה, אלא כאמצעי להשגת מטרות יפות ונעלות. מאוחר יותר מתברר, כי הדיקטטורה הזו היא התוצאה היחידה של התהליך, ואין כבר עם מי והיכן לדבר על המטרות הראשוניות.

קבוצה גדולה ובעלת השפעה הנקראת כיום "שמאל" אינה רואה את השלטון המתקבל כתוצאה מהבחירות כמספק. הם צריכים שליטה מוחלטת על כל הצדדים של החיים החברתיים, ואילו הבחירות נשארות בעיניהם כטקס חיצוני, הנותן אפשרות לתלות את השלט "דמוקרטיה", הדרוש בחברת המדינות המערביות – שהרי בזמנו הם והמדינה לא התקבלו, מכל מיני סיבות, לסביבה הטבעית שלהם – מדינות מפלגה מזרח-אירופאיות, גרורות הסובייטים.

גם היום הם מתייחסים למדינה ולארץ כמו לרכוש הפרטי והמשפחתי, ולאזרחיה – כמו לבובות במשחקם הפוליטי.

די להיזכר בביטוייו של רבין, שמרבים לחזור עליהם, שקרא לאדמת ארץ ישראל נדל"ן, או פרס, שאמר: "אנחנו (זאת אומרת: המפלגה שלנו) שלחנו את המתיישבים לשטחים, ואנחנו גם נוריד אותם משם".

אין זה סוד, כי אדם שלא מבטא דעות מספיק שמאלניות (משמעות המושג הזה משתנה עם הזמן), אינו יכול לבחור קריירה ולהתמנות לתפקידים הקשורים לקבלת החלטות, בתחומים כמו פרקליטות המדינה, משרד החוץ, תחומים רבים של מדעי הרוח (בעיקר אלו הקשורים במחקר בעיות חברתיות-פוליטיות מודרניות), בשרותי הביטחון, הצבא, שלא לדבר על התקשורת, כולל התפקידים המתקיימים מכספם של כל משלמי המסים, ולא רק של אנשי השמאל.

את העובדה, שכמעט כל אנשי צבא הבכירים שסיימו את שירותם, או העיתונאים המובילים – מחזיקים בדעות שמאלניות, ניתן להסביר בשני אופנים. הראשון: בין האחרים פשוט אין אנשים מוכשרים ואינטליגנטיים, המסוגלים לפעול ביעילות בתחום חברתי-פוליטי. ואילו השני הוא, שקיימת מערכת שקטה ובלתי פורמלית, אבל יעילות מאוד, של אפליה, איסור כניסה למקצועות מסוימים על בסיס פוליטי. אני משאיר לקורא להחליט בעצמו, איזה מההסברים הוא הנכון. מאוד מייצגת, בענין זה, הנוסחה של בן-גוריון: "השלטון ללא חירות וקומוניסטים". כאן מייסדה של מדינת ישראל והאנטי-דמוקרט הגדול ביותר בפוליטיקה הישראלית, השווה בברור את האויבים הגלויים של הרעיון הציוני, התומכים בדרישות הערבים, ואת מתנגדיו הפוליטיים – ציונים ונאמני ישראל. בשבילו כולם כאחד היו אויבים, שאיימו על שלטונו.

בשלושים השנים הראשונות של קיום המדינה לא היה משבר שלטון רציני, זאת אומרת ניגוד בין האוליגרכיה השולטת לבין הממשלה שנבחרה באופן דמוקרטי. נצחוננו של הליכוד בראשות בגין בבחירות 1977 עורר בהלה בקרב האוליגרכיה השולטת. אבל עד מהרה הם נרגעו לאחר שראו, כי בגין מסתפק בשלטון דקורטיבי ואינו מתכוון לשנות את הנהלים האנטי-דמוקרטיים, שהוא מוכן לנהל מדיניות המוסכמת על האליטות הישנות.

אבל שלטונה של "ממשלה לא שלנו", ללא קשר להיקף השלטון והמדיניות, המתנהלת על ידה – בעיקרון איננו מקובל על אנשים, בעלי תודעה אוטוריטארית, ולא משנה כמה דמוקרטיים הם מכריזים את עצמם. הם תמיד מתייחסים לכל קבוצה חברתית-פוליטית, התובעת להשתתף בניהול המדינה, כמו לכנופיית שודדים, הרוצה לקחת מהם את הירושה החוקית.

נטיות אנטי-דמוקרטיות כל כך בולטות גורמות בד"כ להתנגדויות הן בחברה עצמה והן בקרב ארגונים למען שמירת זכויות האדם בחו"ל. מדוע זה כמעט לא קורה אצלנו? ואפילו עצם איזכור של תפקידה של אוליגרכיה בניהול תחומים חשובים בחיים הציבוריים עדין נחשב טאבו, שבד"כ איש אינו מעז להפר. העניין הוא בכך, שהציבור מתקשה להבדיל בין שני מושגים: צורת השתתפות בניהול החברה והמדינה (זאת אומרת, הדמוקרטיות של החברה), ורמת החופש האישי של האזרחים. בישראל רמת החופש האישי של האזרחים בתחומים כמו תנועה, צריכה, תרבות, חיים אישיים, דעות אישיות וכו' כמעט חופפת לזאת של אזרחי העולם החופשי. ואילו האפליה הפוליטית קיימת בתחומים חשובים מאוד אך מצומצמים, ונוגעת באופן אישי למספר קטן יחסית של האוכלוסייה. רוב האזרחים מוצאים, בסופו של דבר, שימוש אלטרנטיבי לכישרונותיהם, משום שבניגוד למשטרים טוטליטאריים, הרודפים באופן פעיל את כל בעלי הדעות המנוגדות – חברה אוליגרכית או אוטוריטארית מסתפקת בצורות הגנה פסיביות בפני חשיבה חופשית. כמו, למשל, סירוב לקבל לעבודה, מסע השמצות בתקשורת, מרדף משפטי המבוסס על האשמות שווא. התמונה מתערפלת גם בגלל שמדיניות מסוג זה מתנהלת לא ע"י גורמים ממשלתיים, אלא ע"י קבוצות חברתיות-פוליטיות, הלוכשות מסיכה של נאמני דמוקרטיה ושומרי זכויות האדם.

המצב נוצר במידה מסוימת בזכות מסורת היסטורית, כאשר במשך מאות שנות הגלות הציוויליזציה היהודית התפתחה במסגרות סוציאליות של משפחה וקהילה – צורות חברתיות רחוקות למדי מדמוקרטיה ולא כל כך זקוקות לה. אבל להסביר – אין פירושו להצדיק.

במשך תקופה ממושכת שכבה זו ראתה בחיזוק המדינה את חיזוק שלטונה היא. היא ראתה את מימוש תביעותיה הלאומיות והפוליטיות במדינה חזקה ועצמאית. הסובלנות של חלק גדול מהחברה, שהבינה את אופייה האנטי-דמוקרטי של הקבוצה הזו, במידה רבה ניתנת להסבר בכך, שעד תקופה מסוימת קבוצה זו מימשה מדיניות שהיתה מקובלת בצורה רחבה בחברה כערכים של תנועה יהודית לאומית לעם ישראל בארץ ישראל – זאת אומרת, מימוש קו בניית חברה לאומית ומדינת לאום, אפילו שנעדרו ממנו תכונות משמעותיות של דמוקרטיה.

אולם, בזמן האחרון גורמים כמו נטיות דמוגרפיות, עליה במספר הבוחרים הדתיים המחזיקים בערכים הלאומיים מכוח המסורת, עליה גדולה מרוסיה ורפובליקות של ברה"מ לשעבר שבעיקרם לא נוטים לתמוך בכוחות טוטליטאריים-סוציאליסטיים ופציפיסטיים-קוסמופוליטיים (שהם מגמה עכשווית באוליגרכיה שלנו החל ממלחמת

יום הכיפורים), נפילת הפופולאריות הכללית של סוציאליזם כתוצאה מקריסת ברה"מ – כל זה גרם לכך שהשמאלנים העכשוויים עם האידיאולוגיה הקוסמופוליטית-פציפיסטית שלהם לא יכולים להתבסס יותר על התמיכה היציבה של הבוחר הישראלי. לכן המוחות ה"יצירתיים" שבהם החלו לחפש אחר מודל בטוח יותר, מבלי לסמוך על בחירת העם ה"לא בוגר מספיק". כפי שאמר פעם ברכט (B.Brecht): "העם לא הצדיק את אימון הממשלה, הממשלה צריכה לפזר אותו ולבחור לה עם חדש".

ראשיתו של המודל החדש היה בתובנה המחודשת של מיפוי ה"אויבים" וה"ידידים" של האוליגרכיה. כל הכוחות החדשים והעולים בחברה הישראלית מוינו ותויקו וכל מי שהיה מסווג כ"פוטנציאל סיכון" לשלטון הוגדר כאויב. כעת הייתה המסקנה ברורה: האויב הקלאסי – הערבים – אמנם מסוכן, אך רק ברמה משנית. יש לשתף איתו פעולה ככל שניתן תוך שינוי הדרגתי (ולעיתים בלתי מורגש) אך בלתי פוסק של כללי המשחק – עד למצב בו תתרגל דעת הקהל הישראלי ל"שלום" ול"פרטנרים" החדשים. וזאת למען המטרה האמיתית – חיסול הכוחות החדשים העולים בחברה והשבת המצב לקדמותו. החלק השני של המשואה היה לאותת לכל הגורמים החיצוניים (דהיינו: האירופים, האמריקאים והערבים): "לחצו עלינו" כדי שהציבור "יבין" – מי שהולך נגדנו (האוליגרכיה) הולך גם נגדכם (כל העולם) – כלומר נלחם נגד כל העולם.

אם מציגים את העניין כך – עניינים אידיאולוגיים או עניינים הקשורים לנטיות, הולכים ומאבדים מחשיבותם מול שאלת עצם הקיום, השאלה החשובה ביותר לכל אורגניזם. הכלל החדש שנוסח על כך היה כזה:

הכלי היחיד להשגת שלטון יציב וקבוע יכול היה להיות רק הגברה חדה של התלות בכוחות חיצוניים, תלות ביטחונית, כלכלית ופסיכולוגית.

יש להדגיש עם זאת שלא בהכרח ולא בכל מרכיבי האוליגרכיה יש תמימות דעים או מודעות מלאה לשטניות שבתהליך, ויתכן בהחלט שבחלקים לא קטנים של האוליגרכיה מדובר בתהליך נפשי ולא מודע של "ייאוש" מהעם שלך ופניה לגורמי חוץ על מנת "להושיעו מעצמו".

אולי עכשיו נוכל לתת תשובה על השאלה, מדוע הובא למרכז המדינה צבא עוין וניתנו בידיו רובים? החבר'ה האלו רק נראים חיילים, זו פשוט טעות אופטית. למעשה הם תעמולנים פוליטיים, שנועדו לשרת את הבחירות הקרובות ואת כל הבאות אחריהן. רוביהם הידידותיים, שתחת כוונותיהם נלך אל הקלפיות ל"בחירות

ללא בחירה", עם חבל תליה של סנקציות אמריקנו-אירופיות כלכליות על אי-מימוש הסכמים בינלאומיים על הצוואר, יסבירו לאלו שעוד לא הבינו, מה מצפה להם אם הם לא יסכימו למסור את השלטון למי שהוא שייך לו בזכות הירושה והאידיאולוגיה הנכונה.

שירותים מסוג זה כרוכים בתשלום – והתשלום הזה, הוא שרשום בפרקים המסתוריים של הסכמי אוסלו.

כאשר ערבים, אירופים ואמריקנים באמת יתחילו להכתיב להמון המפוזר וחסר האונים, מי צריך לעמוד בראשו – רק אז הוא ילמד לשמוע לאדון האמיתי. כדי לממש את התוכנית הזאת חייבים להשמיד את הישועים היהודיים שמעבר ל"קו הירוק" (ולא משנה, אם החיסול יעשה מייד או בהדרגה), משום שתנועת ההתיישבות מהווה את הגרעין הפיזי והרוחני של המחנה הלאומי – האויב הראשון במעלה.

אפשר לחשוב, שכתוצאה מניצחון הימין בראשות נתניהו בבחירות 1996 התוכנית הזאת נכשלה. אך למרבה הצער, אי-היכולת של ממשלת הימין לנהל מדיניות עצמאית, ללא תיאום עם השמאל, רק מוכיחה, כי אדריכלי אוסלו צדקו בבחירת הדרך להשגת מטרותם.

אין טעם לשאול את השאלות הנאיביות: האם הם דאגו לפחות לביטחוננו של נתב"ג, שלא לדבר על אלו-שהם ישובים או על בעיית המים. לעיקר – לשלטונם הבלעדי – הם דאגו נהדר.

ניסיונות להזמין לחץ חיצוני כדי לקבל ולחזק את השלטון – כלל לא יחודיים בהיסטוריה העולמית והיהודית. די להיזכר במלחמת הפרושים עם אלכסנדר ינאי (המאה ה-1 לפנה"ס), במהלכה פנו הפרושים למלך הסורי דימטראוס השלישי בבקשה להצטרף למלחמה לצידם ובהבטחות לגמול לו בתמורה בויתורים טריטוריאליים ומדיניים. או בפניה של בני אלכסנדר ינאי, הורקנוס ואריסטובולוס שנלחמו זה בזה, בבקשת עזרה מרומא, מה שהביא לכיבוש יהודה ע"י צבא רומא בראשות פומפיוס.

זה נראה מציאותי לגמרי, שבסופו של "תהליך השלום" אנו נמצא את עצמנו חלק מהמון חסר צורה ואובד עצה, שאינו זכאי לתואר עם, שמסר את עצמו לחסדה של אוליגרכיה מתנוונת, רקובה במובן המוסרי והאינטלקטואלי, שמיצתה עד תום את תפקידה החיובי במפעל התקומה הלאומית, והפכה ממנהיג העם – לקברנו.

ניסיונה של האוליגרכיה לכרות ברית עם אויבי ישראל בתקווה לקבל מידיהם שלטון בלעדי על המדינה והחברה, ו"לחסל" כל מי שמעמיד את שלטונם בשאלה, הופך את מדינת ישראל למקום, שבו המילה "דמוקרטיה" נשמעת כבדיחה מרה. לסיכום ברצוני שוב להדגיש, כי בהדגשי את אופיו האוליגרכי של השלטון בחברה הישראלית אין כל חדש. אך חשוב להבין, כי אין זו רק עוד אחת מהבעיות, שחשיבותה נמוגה מול בעיות מדיניות בוערות יותר, כמו בטחון, שיחות מדיניות, בעיות כלכליות וכדומה, כי אם בעיית מפתח, המהווה מקור של בעיות רבות אחרות. לדעתי, גישה זו תאפשר להבחין בהגיון פנימי מאחורי האבסורד הנראה לעין.

קשר השתיקה, או קונצנזוס מלא

תגובתה ההיסטרית של כמעט כל הצמרת החברתית-פוליטית לכל אזכור של האופי האוליגרכי של החברה הישראלית מציבה בפנינו את השאלה: "מה מכריח אותם לשקר?" אני מתכוון בראש ובראשונה לפעילי מחנה הימין – הקורבן העיקרי של האפליה. כמו למשל, בני בגין, שאינו חוסך במילים "חמות" ביחס לערפאת – ואין לו מילת ביקורת אחת כלפי האוליגרכיה אעפ"י שההסכמים שכה שנואים עליו, הם פרי עשייתה ושלטונה.

אז מה מכריח אותם לשקר?

קודם כל – הפחד.

כולם היו עדים איך הפוליטיקאי המתון לגמרי ביבי נתניהו נהפך ל"מקור הרוע" והיה לקורבן מלחמה פסיכולוגית – בעיקר משום שהוא, מבלי לעשות בפועל, דיבר למען דמוקרטיזציה של החברה הישראלית. הוא הרשה לעצמו כמה הערות על הצורך אם לא להחליף, אז לפחות להוסיף קצת "דם טרי" לאליטות הישנות. ואילו ל"נמרי הננייר" המאולפים והטובים שלנו מתייחסים במידה ניכרת של הומניות – מרשים להם קצת להרעיש ולנפנף בכנפיים, רק לא לדרוך על היבלות החביבות וללמוד היטב את "חוק הג'ונגל".

אחר כך – הבושה.

אם הם יתפכחו ויתחילו להתנגד היום, אז בודאי ישאלו: היכן הייתם אתמול, מדוע שתקתם? עדיף להיראות אידיאליסט תמים ונאיבי, מאשר פחדן עלוב וקונפורמיסט.

ולבסוף – הונאה עצמית.

לא צריך להיות פסיכולוג מקצועי כדי לראות, כי בפנינו תמונה קלאסית של נזיריזם, שתוארה עוד ע"י פרויד. תודעה חברתית קולקטיבית, המובאת ע"י מקהלה מתואמת של ה"שמאלנים" וה"ימנים" גם יחד (כנראה הקונצנזוס המפורסם בכל זאת קיים), מתאמצת ודוחקת לתת-מודע את האמת העגומה: אנחנו עדיין רחוקים מאוד לא רק מהסטנדרטים הגבוהים של הדמוקרטיה (שבהשתייכותנו אליה אנו כה גאים), אלא אפילו מהצבה ברורה של המטרה הזאת לעצמנו.

מעניין, כי דחפים אוטוריטאריים אנטי-דמוקרטיים, ואפילו עמדות מודעות המנסות לבסס את האוטוריטאריות באופן תיאורטי – כל זה בא לידי ביטוי קודם כל לא אצל יוצאי המזרח הערבי או הרוסי הטוטליטארי, אלא דווקא בקרב השכבות הנראות לכאורה הכי "מערביות".

אך בכל זאת הגיע הזמן להכיר באמת הלא-נעימה לכולם, ולרבים גם לא כדאית. אינני טוען, כי כאשר נעלה מן התת-מודע אל המודע את הדברים הקודרים והחריפים שחבויים בו (בתת-מודע), נהיה מרוצים יותר מעצמנו – ההיפך הוא הסביר. אך בהחלט נהיה חופשיים יותר רוחנית ובריאיים נפשית, מסוגלים לדיונים פתוחים, להכרת הרוע ולריסונו.

1999

אחרית דבר

הערות המחבר למהדורת 2012

בשנת 1949 'ג'ורג' אורוול חיבר את הרומן המפורסם שלו, "1984". למה 84 – כנראה 48 הפוך.

בשנת 1969 אנדרי אמלריק, היסטוריון ומחזאי רוסי, מאנשי תנועת החופש בברית המועצות, כתב ספר "האם תשרוד ברית המועצות עד 1984?"

הוא לקח את הכותרת מספרו של ארוול.
הספר אשר מונח לפניכם "ממשיך את השושלת" במידה מסוימת.

לפני בחירות 1999 אשר הביאו את אהוד ברק לכסא ראש ממשלת ישראל, כתבתי טקסט צנוע הרבה יותר מהטקסטים של ארוול ושל אמלריק. שמו היה: "שטחים תמורת שלטון".

גם אמלריק וגם אנוכי ניסינו לחזות את העתיד. עכשיו, אחרי שנים, הגיע הזמן לבדוק את ה"נבואות" שלנו.

אמלריק סבר שברית המועצות תתפרק בערך בסוף שנות 80 של המאה הקודמת, "המאה שלנו" בזמן הכתיבה. לפי הבנתו, הסיבות העיקריות להתפתחות הדרמטית הזאת צפויות להיות חיצוניות: בראש וראשונה הסכסוך עם סין. ברה"מ אכן התפרקה כאימפריה ומה שחשוב יותר – הדיקטטורה הקומוניסטית חדלה מלשלוט שם.

ברובד הזה נבואתו של אמלריק התגשמה, אבל אני סבור כי הסיבות לכך היו אחרות לגמרי: לא חיצוניות אלא פנימיות.

בסה"כ התהליך היה פשוט. האוליגרכיה המפלגתית, "נומקלטורה", שלטה במדינה. במונחים הסובייטיים, היה לה "הכול": דירות רווחה, ארמונות נופש על חשבון המדינה, סחורות באיכות גבוהה, ובמיוחד – השליטה. לאחרים כל זה לא היה, והפער היה חשוב וידוע לכולם. ה"סדר" לא היה חדש והיה יכול להימשך עוד הרבה זמן, אלמלא "טעות" אחת אשר עשה המשטר. ב"חבילת ההטבות" לאוליגרכיה, נכללו נסיעות לחו"ל – לחו"ל "הקרוב" ובמיוחד לחו"ל "הרחוק", היינו למדינות הקפיטליסטיות. כאמור, היה זה משגה חמור אך כנראה בלתי נמנע. בחו"ל הרחוק ראו בני האליטות הסובייטיות, שאי-איזה רואה חשבון בצרפת חי הרבה יותר טוב מהם. דבר אחד לא היה לאותו "רואה חשבון" – השליטה על אנשים אחרים, אך את הדור הנוכחי, החדש, של האליטה הסובייטית כבר לא עניינה השליטה אלא התענוגים. וכאן ידם הייתה על התחונה.

הם רצו לא רק "יותר" אלא גם "בצורה אחרת". בשיטה הקודמת ההטבות ניתנו על בסיס אישי ובקשר הדוק עם התפקיד. עם סיומו של התפקיד, תהיה הסיבה אשר תהיה, חלק ניכר מההטבות נעלמו. עכשיו האליטה רצתה להפוך את ההטבות לרכושם הפרטי לכל דבר ועניין, כולל הרשות להוריש, למכור, לקנות ולהשקיע

למען לקבל עוד ועוד. לשון אחרת: הם ביקשו להפוך את סדר האוליגרכיה הסוציאליסטי – לסדר האוליגרכי הקפיטליסטי. ואם היה הכרח בזה, היו מוכנים לשלם אף "מס" של חופש פוליטי או חופש הביטוי, מה עוד שרק מעטים ממש היו מעוניינים באלה.

השלטון היה בידיהם, הם עדיין יכלו לעשות במדינה כרצונם – והם הפריטו אותה לאורכה ולרוחבה. מכיוון שהמדינה הייתה עשירה והעולם "החיצון" רצה בעושר זה (במיוחד בנפט הרוסי) הם הפכו למיליונרים ולמיליארדרים. ברובד הטכני לפחות, הם הפכו את רוסיה הסובייטית לרוסיה "החדשה", ובכך הוכח עוד פעם "החוק ההיסטורי": את רוסיה אי אפשר לשנות מבחוץ אלא רק מבפנים.

זה בנוגע לנבואתו של אמלריק. אני "ניבאתי" על הסכמי אוסלו. אמרתי שהם יצרו מציאות חדשה. המאבק נגד מדינת ישראל יהפוך לגיטימי לחלוטין, ותוקם ברית פוליטית גלויה בין הערבים והשמאל, אשר עתידה להתחזק מאד. אחד מבחירי אש"פ ניסח את הסכמי אוסלו בניסוח פשוט וברור: "קיבלנו הצעה להעביר מטה המאבק שלנו מתוניסיה לרמאללה – והסכמנו, כמובן." "נבואתי" התגשמה – אך לא האריכה ימים. היום בישראל המצב כביכול אחר – השמאל במיעוט והמחנה הלאומי נמצא בשלטון.

אבל במידה ניכרת זה רק חזות: מנהיגי הליכוד מוצאים לנכון לאמץ עקרונות פוליטיים בסיסיים של השמאל. היום כאילו אין כבר וויכוח על עצם המדיניות (שתהיה של השמאל), אלא מי יבצע אותה – השמאל בעצמו או הימין כ"שליחו". אני כבר לא מדבר על השליטה הכמעט-מוחלטת של השמאל בתחומי החיים הציבוריים החשובים ביותר, כגון התקשורת (כולל החלק המכונה "ממלכתי"), מערכת המשפט והאקדמיה (מדעי הרוח בראש ובראשונה).

דבר אחד ברור: נבואתי הייתה פשטנית לעומת המציאות. האם הייתה היא נכונה בסופו של דבר? את זאת תשפוט ההיסטוריה בעתיד, והקורא הנכבד מוזמן לשפוט בהווה.

אריאל שרון – סיפור פשוט ומשעמם

פרופ' ואדים רוטנברג

הבחירות של 2001 הראו בבירור כי רובו המוחלט של העם תומך במחנה הלאומי וסובר כי אי אפשר להמשיך את מה שקרוי "תהליך השלום", שהוא אינו אלא ניסיון להגיע להסדר עם כנופית מרצחים. אף פעם במשך חצי יובל השנים האחרונות לא היה ניצחון כה מוחץ לנציג מחנה אחד על יריבו. וממש למחרת הניצחון הזה, אשר המחיש את אחדות העם האמיתית, המנהיג נבחר העם – אותו העם אשר התגבר על אשליותיו במחיר אבידות כה נוראות – הרכיב את "ממשלת האחדות" כביכול. אותה ממשלה הפכה את מושג האחדות לגיחוך והתחילה את תהליך הדה-מורליזציה (ייאוש) של החברה, התהליך הנורא ביותר מיום קום המדינה.

הסיבה העיקרית של הייאוש הזה היא הסתירה הבולטת בין שמו הטוב של ראש הממשלה הנוכחי מימים שעברו, לבין פעילותו הנוכחית. במשך כל חייו הקודמים לחם אריאל שרון בטורר בהצלחה רבה, בנה התנחלויות בשטחים המשוחררים; ע"י צליחה נועזת של תעלת סואץ הכריע את מלחמת יום הכיפורים, ובמלחמת לבנון גירש את עראפת עם כנופייתו. הודות לזכויות ודאיות אלו, וגם בזכות השנאה התהומית של השמאל אליו, הפך הוא לסמל של תנועת הימין הלאומית. והנה, אחרי ניצחונו המוחץ בבחירות, המנהיג הלאומי הזה מושיט יד לשמעון פרס המנוצח. לאותו פרס, שטיפרד לו את מלחמת לבנון, וביקש להופכו לפושע מלחמה. יחד עם פרס – ותוך כדי הכרזת נחיצותה של ממשלת האחדות אשר הוא בעצמו הרכיב – הוא מגלה "איפוק" אחרי רצח המוני של יהודים וע"י כך נותן אור ירוק לרצח הבא. כאשר הוא נוכח כי המדד שלו יורד, הוא סוף סוף שולח את צה"ל לאוטונומיה – אך מונע בידו מלהרוס את תשתיתה. כל שני וחמישי הוא מסיג את הכוחות אחורה וע"י כך מייצר תנאים למלחמת התשה של מדינתו הוא, להיווצרות תחושת חוסר אונים אצל עמו. ולבסוף הוא מכריז על כוונתו להפוך את האוטונומיה הנשלטת ע"י הרוצחים למדינה עצמאית. כוונתו זו מנוגדת גם לתקנון מפלגתו וגם להחלטתו פה-אחד של מרכזו. מה גם שהקמת מדינה כזאת תגדיל בהרבה את האפשרויות לאותם הרוצחים – ולא משנה עד כמה יפות תהיינה ההכרזות.

עלינו להשיב על שתי שאלות: מדוע הוא פועל כך, ומדוע הוא כל כך מצליח בזה במדינה שרוב אוכלוסייתה שייכת כיום למחנה הלאומי. כמובן, תשובתי מייצגת את השקפתי אך היא מבוססת על ניסיוני המקצועי ולוקחת בחשבון את הפן הפסיכולוגי של המתרחש.

אתחיל מהעיקר. אינני רואה שוני עקרוני בהתנהגותו של אריאל שרון בעבר ובהווה. אין זה פלא, התנהגותו של אדם מוכתבת קודם כל ע"י מניעיו. עניין אחר הוא, שאותם המניעים בנסיבות שונות יכולים להניע לתוצאות שונות.

הנני טוען כי המניע העיקרי של שרון (בכל שלבי חייו) היה הרצון להצלחה ולביסוס עצמי. מניעים אידיאולוגיים אף פעם לא היו מכריעים אצלו – להבדיל ממנחם בגין, למשל. מנחם בגין היה יכול לטעות, אך טעויותיו נבעו מהבנתו השגויה. לא הייתה חשובה לו הצלחתו האישית אלא הצלחת המשימה שהוא מייצג. מהבחינה הזאת שרון מהווה ניגוד גמור לבגין. כאשר הוא (שרון) לחם נגד טרור, כולם שיבחוהו (במיוחד אחרי מלחמת ששת הימים), היה זה הן טוב לחברה והן מועיל להצלחתו הוא. לא הייתה שום סתירה בין טובת העם לבין טובת האיש.

הצליחה המוצלחת של תעלת סואץ הן הצילה את המדינה והן יצרה לשרון שם נדיר של מנצח יחיד – שוב התאמה מלאה. די הגיוני כי דעת הקהל הפכה את שרון לסמל האהבה למולדת והגאווה הלאומית – זה מאוד הואיל לו אחר כך בתקופת מנחם בגין. אך יש לזכור כי מלחמתו בטרור ומלחמת יום הכיפורים נוהלו תחת שלטונה של מפלגת העבודה ולא גרמו לשום ניגוד אינטרסים במדינה.

אחר כך ממשלת בגין עלתה לשלטון. בגין דרך על גרונו הוא ומסר את סיני תוך הבנתו של טובת הכלל ותקוותו לשלום אמת עם מצרים. נראה כי החלטתו זו לא הייתה קלה – יתכן והוא אחר כך שילם בעבודה בדיכאוננו. אך לא במקרה הוא הטיל דווקא על שרון לחסל את ימית – להרוס את העיר ולגרש את מתנחליה. דווקא שרון, אותו האיש אשר הציל את סיני ב-1973. שרון לא סירב למשימה לא קלה זאת וביצעה בהצלחה – הצלחה שלו קודם כל.

את מלחמת לבנון שרון התחיל בתור שר בממשלת ימין. הוא ביקש לבצע בהצלחה את המשימה שהוטלה עליו ע"י ממשלת ימין – לחסל את האיום לאזורי הצפון. אך תוך כדי המלחמה הזו נוצר מצב חדש שהפתיעו מאוד מאוד. כוחות רציניים מאוד – המונהגים ע"י שמעון פרס והמייצגים את בעליהם האמיתיים של המדינה, האוליגרכיה השמאלנית – בקשו לטרפד את המבצע ותקפו את שרון ללא רסנים.

דווקא עקב מאמצי השמאל, הגיבור הלאומי – אשר שאף אך ורק לבצע בהצלחה את המשימה הבאה שהוטלה עליו – הפך לסמל המחנה הלאומי וגם לקדוש נרדף. קרתה תקלה. האלוף המוכשר ביצע משימה של ממשלתו החוקית והגן על גבולות הצפון. הוא ידע כמקצוען כי הם אכן צריכים הגנה והוא ידע כי תמיכת הנוצרים הלבנוניים אכן יעילה. מבצע מוצלח בצפון היה יכול מאוד לחזק את שמו – שוב התאמה הגיונית של טובת הכלל ושל טובת הפרט. למען הניצחון האלוף היה מוכן לקחת סיכון – הוא אף פעם לא נרתע מלעשות כך (ריכוז הכוחות ב-1973 היה בר-סיכון גבוה עוד יותר) ועד כה הסיכון השתלם.

פתאום הוא נקלע למוקד המאבק בין הימין לבין השמאל. לראות אותו כאידיאולוג של מחנה הימין יהיה מחוסר בסיס – כמו שלא רציני לראות את נפוליאון כתומך ברפובליקה על סמך זה שכיבשו את העיר טולון היה נחוץ לרפובליקה הצרפתית. במקרה ההוא התברר חיש מהר עד כמה הוא (נפוליאון) באמת רודף החופש הרפובליקני. כמובן אינני משווה את גודל האישיות אלא רק מדבר על המניעים.

מדוע הגעתי למסקנה הזאת? כי על סמך זיכרונות רבים נראה כי שרון מאוד כאב על המסע אשר השמאל ניהל נגדו. אין מתייחסים כך לתקיפותיהם של אויבים אידיאולוגיים, אלא רואים אותן כמחיר טבעי של הנאמנות לעקרונות ואף כאישור של הנאמנות הזאת. לא צריך לחפש דוגמאות – הסתכלו על משה פייגלין אשר מואשם בפאשיזם כמעט, הסתכלו על מנחם בגין כאשר הוא הלך לשלטון תוך אמונה עמוקה בעקרונותיו. אך אם העיקרון הוא צורך ההצלחה ותו לא – אזי כל מה שמפריע להצלחה אכן מורגש כפגיעה אישית. יש אומרים כי שרון מתנהג היום ללא החלטיות כיוון שהוא למד לקחו של לבנון. בפועל הם מחזקים את פרשנותי: הרי אם אדם בטוח כי הוא פועל לטובת הכלל, אם רוב האומה תמכו בו, אם הוא יודע שיריביו שוגים במקרה הטוב ומזיזים במקרה המצוי – אזי לקחי העבר יכריחוהו להיות החלטי יותר ולא להתפשר עם יריביו. אך אם המטרה היחידה היא הצלחתו האישית – אז צריך להבין את הלקה כפי ששרון הבינו: להפוך יריבים לבני ברית, ולא משנה איזה מחיר תשלם המדינה.

זמן קצר אחרי בחירתו שרון הודה בכנות: אם הייתי שומע לבני עומרי, מזמן הייתי ראש הממשלה. אפשר לדמיין מה הציע לו עומרי – חברו של גינסר, חברם של בעלי שליטה אשר מתעשרים מהסחר עם האוטונומיה. אותו עומרי, אשר פקד לליכוד הן

ערכים והן קיבוצניקים שמאלניים בתנאי שיצביעו עבור אבא. אותו עומרי, שעליו אמר עראפת כי מרגיש איתו נוח יותר מאשר עם פרס.

לא עקרונותיו, אלא שנאת השמאל הביאה את שרון למחנה הלאומי באופן סופי: הדרך למחנה השני הייתה אז נעולה, ונדמה היה כי לעולם. אך פתאום נוצר מצב חדש. האומה בחרה בו לראש הממשלה תוך מחאתה נגד מדיניות אוסלו. למחנה השמאל נשקפה לא רק הסכנה לאבד את השלטון לעולם, אלא גם הסכנה למצוא את עצמם על ספסל הנאשמים. שהרי המדינה שילמה מחיר כבד. שרון השתמש בתדמיתו האמיתית כגיבור לאומי וגם בתדמיתו השגויה אך שגורה כמנהיג הימין: הוא כרת ברית עם השמאל והציל אותם מהדין. היה זה צעד מוצלח מאוד. השמאל הפסיק תעמולה פעילה נגדו (עד הזמן האחרון "הארץ" כתב על שרון רק טוב, או שום דבר). ראו בו את המציל. הימין אינו רואה שום אלטרנטיבה לשרון וללא לאות (אך תוך כדי אובדן עשתונות) מחפש תירוצים לעמדתו. פעם אומרים, כי פרס לוחץ עליו – כאילו לא הוא בעצמו לקח את פרס לממשלה, כאילו פרס קיבל את רוב הקולות. פעם אומרים כי ארה"ב כובלת את ידיו – כאילו ארה"ב לא נתנו לנו להבין יותר מפעם אחת, כי יתמכו בכל מדיניותנו לגבי האוטונומיה, כולל אף חיסולה, ובלבד שנהיה אנחנו נחרצים בעמדתנו.

אגב – שרון כלל וכלל אינו דומה לילד שאפשר ללחוץ עליו, אך הוא מאוד מעוניין בשמועות אשר מורידות ממנו את האחריות עבור הפיכת האוטונומיה למדינת פלסטין (ראה מאמרי היעלמותו של החיידק המסתורי¹). מעניין כי שמועות אלו אינן פוגעות בתדמיתו. התעלומה הזאת קשורה לעובדה כי שרון עושה רושם של מנהיג חזק אשר יכול להגן על העם. הרושם (האמיתי) הזה, כאשר הוא משולב בעברו המזהיר, הופך אותו למסוכן ביותר כי הוא משתק כל התנגדות פעילה לתוכניותו ההרסניות. קשה ומפחיד להודות כי כל זה – כל הכוח, כל הביטחון העצמי, כל השאיפה להצלחה – מכוונים לא להגנת האומה אלא למימוש יעדים אישיים.

ברגע אחד לפני בחירות 2003 נדמה לשמאל כי הם יכולים כבר להסתדר בלעדיו ואז התחילה השערורייה עם המיליונים מדרום אפריקה. אריק יצא מכליו – זה שכרו עבור הצלת השמאל מהדין? הוא התחיל התקפת נגד, מנעו ממנו לפנות לאומה, והמדד שלו שוב זינק. הרי שוב היה הוא קורבן של מזימות השמאל. שימו לב אמנם כי יחד עם כל זעמו בגלל בגידה נוספת – אין שום רמז לשינוי קו, להפסקת תהליך

---

¹ http://www.rjews.net/v_rotenberg/hebrew/hiyuh.html

אוסלו, לויתור על תוכניותיו להקים מדינה לרוצחים. לא הייתה שום סיבה של ממש לעליית המדד שלו, רק רגשות ודחפים, אמוציות. אך בד"כ זה מספיק. האלוף שוב על הסוס ושוב מקווה להיקלט במחנה של האוליגרכיה – איך הם יסתדרו בלעדיו? ישאלני השואל: האמנם רוצה שרון בכישלונה של ישראל? מדומני כי לא – הרי תבוסה של ממש תסגור את אפשרויות השלטון הבלתי מוגבל וההתעשרות הבלתי מוגבלת, שלמענם אדריכלי אוסלו הביאו את עראפת לפלסטין. אך הבעיה היא ששרון ומנהיגי השמאל בני בריתו, אינם מאמינים באפשרות של תבוסה של ממש. בפועל הם רוצים להמשיך את המצב כפי שהוא, לשמור על שלטונם ועל סחר בלעדי עם האוטונומיה – למשל, במחיר הורדת התנחלויות. המחיר הזה נוח מאוד – זה גם פוגע סופית במחנה הימין. הטרור לא מדאיג אותם, אין הוא מאיים על שלטונם. והם לא לוקחים בחשבון את התוצאות ארוכות הטווח של היאוש הלאומי – אין הם חושבים במונחים האלה. אי לכך אסור לסמוך על חוכמתם וזהירותם, וגם אל לנו להסכים לרמה "סבירה" של טרור למען שמירת שלטונם ועושרם.

עקב כך יש להבין את המצב ולעזור לכל אחד ואחד להשתחרר מאשליותיו. בעצם רק מזה מפחד האלוף האמיץ שלנו היושב בכסא ראש הממשלה.

20.01.2003

תרגום: יהושע סוקול

ד. הקבלות היסטוריות

ישראל בעיני עולה מברית המועצות

אינה דוברסקינה

אוקטובר 1996

ואין כל-חדש תחת השמש:

יש דבר שיאמר ראה-זה חדש

הוא כבר היה לעמים

אשר היה מלפנינו

קהלת א, ט-י

התרשמותי הראשונה מישראל בימיי הראשונים בארץ, בימי ההיכרות הראשונה והאופוריה, היא תערובת סוריאליסטית של ארה"ב ובריה"מ על רקע השפה העברית והאיטיות המזרח-תיכונית. במשך החיים בארץ ההתרשמות הזאת רק מתחזקת. וגם מצטרפת אליה תחושה לא פחות מוזרה, שעקרונית שום דבר לא משתנה כאן במשך הזמן, שכל מה שמתרחש עכשיו "הוא כבר היה". למרות שיש שינויים חיצוניים. נראה, ששלושת הכיוונים העיקריים – **סוציאליסטי, קפיטליסטי ולאומי** – הוכרעו לפני זמן רב והתפתחו כל אחד באופן עצמאי, לפחות במאה השנים האחרונות.

תולדות הציונות המודרנית אינם רק תולדות גבורת ההתיישבות והמלחמות על ארץ ישראל. זה מאבק רב-שנים נורא ואיום על נשמות היהודים. המאבק בין היהדות לבין ההתבוללות, בין לאומיות לבין אינטרנציונליזם, בין דתיים לבין חילוניים, בין אינדיבידואליזם לבין שיתופיות, בין קפיטליזם לבין סוציאליזם, בין דמוקרטיה לבין טוטליטאריזם, בין האמת לבין הדמגוגיה.

המאבק התחיל בכנסים הציוניים הראשונים, כשמהתנועה היהודית הדתית הבינלאומית, התבדלו ציונים חילוניים ל"סיעה הדמוקרטית". מאותו זמן התקשורת השמאלנית משתמשת במונח "דמוקרטי" רק לתנועה חילונית והיא עדיין סבורה שציונות חילונית היא מלכתחילה דמוקרטית וציונות דתית – מלכתחילה אנטי-דמוקרטית. דבר שמלכתחילה לא נכון.

חלוקת התפקידים הסופית נעשתה ע"י בן-גוריון בזמן העלייה השנייה, כאשר אחרי דיוני שלושת הימים (1906), הוא וחבריו הגיעו להסכם על אופייה של מדינתנו. באמת, הם ייסדו את המדינה בהתאם להשקפת העולם שלהם. והמדינה הזאת עדיין חיה לפי כלליהם. את הכללים האלה התחילו להוציא לפועל בזמן העלייה השלישית.

סוציאליזם

כל המדינה חולקה למפלגה הסוציאליסטית, ולאויביה. המפלגה ייסדה בארץ הרבה יישובים יהודיים חקלאיים. היא מימשה את החלום על קומונה כשייסדה בשנת 1909 את הקיבוץ הראשון, אב טיפוס של *קולחוז*¹ בברה"מ בעתיד. ייסדה את האיגוד המקצועי – *ההסתדרות*. הסיסמאות החשובות ביותר לעליות השנייה והשלישית היו כיבוש עבודה: עבודה חופשית ועצמאית באדמה משלהם בלי קפיטליסטים וכלי ערבים כפועלים שכירים, וכיבוש שמירה: הגנה עצמית יהודית בלי ערבים שכירים. אבל ההישג העיקרי הוא חלוקת המפלגה למפלגה הפנימית ולמפלגה החיצונית (עיין ברומן של ג'ורג' אורוול "1984" George Orwell). המפלגה הפנימית הורכבה מהאבות המייסדים מהעלייה השנייה. אומרים, שהיחיד בצמרת מהעלייה השלישית היה ארלוזורוב. בארץ לוותק יש ערך משלו בשל עצמו (כמו בצבא): ככל שבאת מוקדם יותר, כך אתה טוב יותר. "כמה זמן אתה בארץ?" דרך אגב, מתוך 40,000 עולים של העלייה השנייה, מפקד האוכלוסין מצא בשנת 1922 רק 2,519.

המפלגה החיצונית – היא הנלהבים שעלו ארצה אחרי מלחמת העולם הראשונה. הם היו חלוצים, גיבורים אמיתיים. הם סללו כבישים, ייסדו קיבוצים ומושבים, ייבשו את עמק יזרעאל (העמק), הקימו תוך לילה אחד "חומה ומגדל", קלטו עליה בלתי-לגלית, רעבו, מתו ממלריה, נלחמו בכל המלחמות. אלו היו מלח הארץ, כוח עבודה, אבק אנושי. באותו זמן המפלגה הפנימית עסקה בביטחון פנים, בהשמדת

¹ במקור: колхоз – ראשי תיבות "משק שיתופי", משקים חקלאיים משותפים אשר נוסדו בברה"מ אחרי 1928. יש לציין כי בניגוד לקיבוצים בארץ – היו די דומים למחנות עבודה בכפייה עד לסוף שנות ה-1950, אח"כ הפכו למפעלים רגילים בבעלות המדינה (מכאן ואילך הערות העורך).

אויבים פנימיים, במאבק נגד שליטת דתיים, במאבק פנים-סיעתי (השווה לתולדות המפלגה הקומוניסטית בברה"מ).

בשלב הראשון האויב המעמדי של המפלגה היה הישוב הישן – **אנטי-ציונים דתיים** (שימו לב שכיום האויב המעמדי מספר אחד הוא **ציונים דתיים**). המפלגה ניצחה במלחמת המעמדות תוך **רצח** אחד ממנהיגי הישוב הישן, יעקב דה-האן, ע"י "ההגנה".

בשלב הבא האויב התלבש בכגדי **הרביזיוניסטים**. המפלגה הוקיעה אותם, קראה להם פאשיסטים וגזענים; בן-גוריון באופן אישי קרא לז'בוטינסקי "ולדמיב היטלרוביץ". האו"ם השתמש במונח "גזענות" עבור הציונות רק בשנת 1975. עיתונאים מצריים הציגו את נתניהו בדמותו של היטלר בשנת 1996.

הרביזיוניסטים קיבלו מכה חזקה מאוד בשנת 1933, כאשר שלושה מהם נעצרו כחשודים ברצח ארלוזורוב. הם זוכו, אבל התעמולה הצליחה: בבחירות לסוכנות (=כנסת) המפלגה ניצחה. האויב הרביזיוניסטי שותק ל-44 שנים. המפלגה חזרה למבצע חסר רסן של רדיפת הימין כולו אחרי רצח רבין בשנת 1995: הם האשימו את כל המחנה הלאומי ברצח ועצרו בלי סיבה פעילי ימין. המבצע של 1995 לא הצליח. השיטות של שנת 1933 לא פעלו. משהו בכל זאת משתנה בארץ הקודש?

בשנות ה-1940, הרביזיוניסטים התחילו את המלחמה עם הבריטים. המפלגה עזרה לבריטים במאבק נגד המחתרת היהודית. מנובמבר 1944 עד אפריל 1945 בפקודת המפלגה "ההגנה" לכדה והסגירה לבריטים כמעט 1000 יהודים, חברי ארגוני אצ"ל ולח"י ("הסיון"). עינו אותם, שמו בכלא, גירשו לקניה. לחברי משפחותיהם קראו "אויבי העם". המילים אצ"ל, לח"י, רביזיוניסט, ימני – הפכו לאות-קלון. אנשים עדיין מפחדים להיות ימניים.

למרות זאת האויב הלך וצבר חוצפה עוד ועוד. בזמן מלחמת השחרור הוא הביא "אלטלנה" מלאה בנשק לצה"ל. המפלגה לא האמינה כי מתכוונים להשתמש בנשק במלחמה עם הערבים וכי רוב הנשק יינתן ל-"ההגנה" (האם המפלגה עצמה היתה נותנת נשק לאויב המעמדי?). המפלגה העדיפה להטביע את כל הנשק ובנוסף להרוג 19 יהודים ע"י יהודים. קורבנות של תהליך השלום? באותה שנת 1948 פוזר הפלמ"ח שהמפלגה ראתה בו משום מה איום משמאל.

אחרי המלחמה המפלגה חשפה את מחתרת הימין (משפטים בשנות 1954 ו-1985) ותקשורת השמאל שבאופוזיציה (משפט 1965), הוציאה אל מחוץ לחוק את מפלגת "כך" והתירה את המפלגה הקומוניסטית שהיתה מחוץ לחוק בזמן המנדט

הבריטי. התקשורת הישראלית עובדת כמשרד המפלגה. לפני משפט וחקירה הם קוראים לעצורים ולחשודים עבריינים ופושעים ומסיתים נגדם את דעת הקהל. הכרזה על עצורים כפושעים לפני המשפט היא עבירה בוטה על יסוד המשפט: "כל אדם חף מפשע כל עוד לא הוכח אחרת". עיקרון זה נקרא חזקת החפות.

מערכת המשפט הסובייטית, המיוצגת ע"י וישינסקי (Vishinsky) – פרקליט המדינה בשנות 30-50 – ביטלה את העיקרון הזה. גם נשיא בג"צ לשעבר מאיר שמגר לא מחשיב את העיקרון הזה. בשנת 1994 הוא פתח את ישיבת ועדת החקירה על הטבח בחברון במילים הבאות: "הרוצח ברוך גולדשטיין..." לפני תחילת החקירה!

ב-1995 המציאו נוסח חדש להאשים ימניים ורק ימניים – הסתה לאלימות. הערוץ הראשון של הטלוויזיה שידר פעמיים את ההצגה שבוימה ע"י אבישי רביב, כאילו זה ארגון אמיתי. כמה ימים אחר כך שודרה התנצלות צנועה, אבל היה מאוחר מדי. מישוהו (אולי גם כהצגה?) חילל את קברו של ברוך גולדשטיין – מול הטלוויזיה. אף אחד לא דרש מעיתונאי השמאל לעשות חשבון נפש. חשבון נפש נדרש רק מהימין. כנראה רק להם יש נפש, נפש שעושים לה חשבון. באמת, כמה מהם (אנשי הימין) איבדו את העשתונות ושאלו את עצמם: "אולי אמרתי משהו לא מדויק, אולי מישוהו הבין אותי לא נכון?" הפסיכולוגים של המפלגה הם מומחים. הם יודעים ללחוץ במקומות הנכונים.

קפיטליזם

לצורך התפתחות חקלאות יהודית, עוד לפני העלייה הראשונה הוקמו יישובים יהודיים כפתח-תקווה וראש-פינה. בזמן העלייה הראשונה (1881-1903) ה בארון רוטשילד הצליח להביא את הקפיטליזם לארץ. על חשבוננו יסודו עשרות יישובים ופותחה החקלאות. הוא תמך גם בהגנה עצמית. ("השומר" פוזר ע"י בן-גוריון ב-1919). בסוף המאה ה-19 כבר היו קיימים יישובים יהודיים בארץ ישראל: זיכרון-יעקב, חדרה, ראשון לציון, נס ציונה, רחובות, עקרון, גדרה – תודות לבארון.

העלייה השנייה (מ-1904) התנגדה לניצול הקפיטליסטי במוסדות של הבארון, הקימה את הקיבוץ הראשון ואת ההגנה העצמית משלה ("כיבוש עבודה" ו-"כיבוש שמירה"). הקפיטליזם נסוג. מתוך חשש מפני הסוציאליזם, הבארון רוטשילד משך את השקעותיו. כבר קודם הוא אמר לחיים וייצמן: "אתם ממהרים מדי. אתם מתחילים לבנות את הבית מהגג".

הפלישה החדשה של הקפיטליזם הייתה בזמן העלייה הרביעית (1924-1928). בסוף העלייה השלישית היו רעב ואי-סדר על רקע אבטלה: לא היה כסף בארץ כדי לתת עבודה לעולים חדשים. זה גרם לבריטים להפעיל את סף הרכוש לעולים. לחלוצים עניים הדרך לארץ נסגרה. התחילו לעלות בורג'ים (bourges) מפולין, שפתחו בתי-מלאכה ומפעלים קטנים, פיתחו את המסחר, הקימו בנקים וגרמו להתפתחות הערים. רוטנברג התחיל אלקטריפיקציה של כל המדינה.²

בזמן העלייה החמישית, במקביל ליישוב שטחים ע"י חלוצים חדשים, יהודי גרמניה עשירים הביאו ציוד לבתי חרושת ופתחו מפעלים חדשים. התרחש תיעוש של המדינה, מהפכה תעשייתית. תוצאותיה הוצגו בתערוכה בין-לאומית. קיוסקים של בורג'ים מפולין פינו מקום לבתי-קפה מפוארים של בורג'ים מגרמניה ואוסטריה. האופנה התחלפה, התחלף מראה הערים. בתחילת שנות ה-1980 המדינה הפכה למדינה מערבית פורחת עם ערים, כבישים וחנויות מודרניות, עם שפע מכוניות בכבישים ומוצרי-צריכה בחנויות – אחרי שהימין הגיע לשלטון ותמך בבורג'ים ובהפרטה.

לאומיות

מזרחי – מפלגת ציוניים אורתודוקסיים אשר קדמה למפלג"ל – נוסדה ב-1902. מההתחלה הציונים הדתיים האלו בנו את הישובים החקלאיים, הגנו עליהם בעצמם

---

² אלקטריפיקציה – הכנסת כוח חשמלי למשק. יש אמרתו מפורסמת של חבר לנין: "קומוניזם – זה שלטון הסובייטים פלוס אלקטריפיקציה של כל המדינה." אלקטריפיקציה בארץ ישראל ובברה"מ בוצעה באותה תקופה – למשל, בשנת 1932 הסתיימה בנייתן של תחנות כוח נהריים בא"י ו-DneproGES בברה"מ.

כמו גם חלוצי השמאל, והתגברו על בעיות החינוך. יהודים דתיים ייסדו כמה קיבוצים. עכשיו חובשי כיפות הם הכוח העיקרי של הציונות.

יהודים דתיים היו מגיעים לארץ ישראל עוד זמן רב לפני הציונית המודרנית. הם ישבו בירושלים, בצפת, בטבריה ובחברון, למדו תורה בישיבות וחיכו למשיח. דווקא אנשים כאלה הם משמרי הדת היהודית והמסורות היהודיות, ההיסטוריה היהודית. מבחינתם מדינה יהודית עצמאית יכולה לקום רק בכוח עליון, לא בידי אנשים. הם לא מקבלים את המדינה החילונית שרוצה להיות כמו כולם, בלי קשר עם תולדות היהדות ועם הייחוד היהודי. הם גם לא קיבלו את הרעיון של מדינה יהודית חוץ מציון (ארץ ישראל). הישוב הישן לא תמך בהקמת מדינה חילונית והעדיף להיות במסגרת של המלכות ההאשמית (ירדנית). את התנגדותו של הישוב הישן הכניע רצח ראש הישוב יעקב דה-האן ב-1924. ב-1929, הישוב הישן בחברון סירב לעזרת "ההגנה" (בזכרו את רצח דה-האן?) וחוסל ע"י הערבים.

הנהלתה של מפלגת אגודת ישראל עברה לארץ בשנות ה-1930, ובזמן השואה הכירה בלית ברירה בצורך הקמת מדינה יהודית עצמאית. בימינו מתנגדים למדינה רק חברי נטורי כרתא.

קבוצה שנייה של אנטי-ציונים הם תומכי הקידמה, נושאי דגל המאבק למען שוויון זכויות בגלות ולמען התבוללות. לשיטתם, יהודים צריכים להישאר במדינות שהם שייכים אליהן באופן פיזית ורוחנית, היהודים צריכים לנהל מאבק בין-לאומי למען שוויון-זכויות בכלל – כולל שוויון זכויותיהם הם.

קבוצה שלישית של אנטי-ציונים סתם פחדה מהקשיים הבלתי-נמנעים שטמונים בהשתלטות על פלשתינה, במאבק עם סביבה עוינת: טבע וערבים. היא צפתה שההשתלטות על פלשתינה תעלה בדם ובדמעות.

ממילא, מדינת ישראל שנבנתה במאבק עם כל העולם, עם האנטישמיות, עם יהודים אנטי-ציוניים, במאבק בין תנועות שונות בתוך ציונות, בדם ובדמעות של יהודים – מדינת ישראל קיימת. קיימת תחת איום קבוע של השמדה, שכתוב בצורה חד-משמעית באמנה הפלשתינאית. המפלגה בקדחת: מתחילים באופן רשמי בניה בשטחים, קוראים לאנשים לגור בשטחים, אח"כ מפסיקים את הבניה בשטחים, מנסים לגרש מתנחלים יהודיים מהשטחים, כוללים בתוכנית של המפלגה ייסוד של מדינה פלשתינאית.

ציונים דתיים מחזיקים בעמדת "ארץ ישראל השלמה". בניגוד לחלוצים לשעבר שנשלחו ע"י המפלגה, הם עקביים עם אידיאולוגיה עצמאית, בלתי תלויה במפלגה

הסוציאליסטית. יש להם כבוד עצמי ויושר שחסרים לראשי המפלגה. הם נותנים לילדיהם חינוך יהודי בניגוד למאמצים של המפלגה להחליף אותו ב"תורת תהליך השלום".

המפלגה ממשיכה במאבק נגד המחנה הלאומי. ממשיכה הרדיפה אחרי ימניים ובמיוחד אחרי מתנחלים. בשפה חדשה – **שיחדש**³ של אורוול ("Orwell, "1984") – קוראים לזה "מאבק בכפייה דתית". בעיני המפלגה **ציונים** דתיים תפשו את מקומם של **אנטי-ציונים** דתיים של הישוב הישן, בתור אויב מספר אחד. ציונים דתיים ממשיכים בעשייה הלאומית, שהמפלגה התכחשה לה (למען העשייה הלאומית הזאת בשנת 1924 המפלגה הפרה לראשונה את הציווי "לא תרצח"). ארבע שנים⁴ השתדלה המפלגה לחנוק את המפעל הציוני. לא חשוב לה שעכשיו הבחורים חובשי הכיפות הסרוגות והבחורות בחצאיות הארוכות – הם מלח הארץ וחיל החלוץ של העם היהודי, שומרי האדמה והמסורות, כמו שלא היה חשוב לה בשנת 1948 שהמדינה היתה זקוקה מאוד לנשק. כדי להחזיק בשלטון היא העדיפה להטביע את הנשק ואת היהודים.

"דוחושב"

ארבע שנים נמשך בארץ מחול פרוע של שקר וחוסר-בושה ללא מעצורים. הוא לווח בעיוות משמעות המונחים ובשטיפת-מוח מאומצת. אחרי שהמפלגה קיבלה את השלטון באופן דמוקרטי, היא התכחשה בהדרגה לכל הבטחותיה שלפני הבחירות תוך הבטחותיה כי זה בדיוק דמוקרטיה. בתקופת שלטונה, המפלגה שכללה מאוד את הדמגוגיה ואת שיטות הלחץ, כולל שוחד גלוי ע"י תפקידים במשרדים וע"י מכונית "מיצובישי"⁵. בזה המפלגה עודדה בגלוי בגידות, שקרים ושינוי עמדות לשם בצע.

---

³ במקור: Newspeak – שיח חדש

⁴ הכוונה לתקופת ממשלת רבין-פרס 1992-1996

⁵ הכוונה לאלכס גולדפרב "מיצובישי", המכונה כך על דגם מכונית צמודה שקיבל (יחד עם תפקיד סגן שר) ממשלת רבין.

יש להדגיש שכדי לעלות לשלטון המפלגה השתמשה בסיסמאות ציונות ולאומיות. זאת אומרת שהיא יודעת טוב מאוד מה עם ישראל רוצה. שמעון פרס אמר: "אינני יודע מה העם רוצה, אבל אני יודע מה הוא צריך". המפלגה סבורה שהעם צריך שקר. השקר על מי אשם בקריסת הכלכלה, שקר על מעשיו של ערפאת. האם בר-דעת יכול להאמין שכלכלה מצוינת התמוטטה תוך חודשיים של שלטון הליכוד? למי מספרים את הסיפורים האלה? או הסיפור שהאמנה הפלשתינאית שונתה – כשידוע שזה לא נכון? מה תכונותיהם של אלו אשר משקרים בפומבי ללא פחד מזה ששקריהם יחשפו בקלות?

קודם כל צריך לא לכבד לגמרי את מי שאתה אומר לו את כל זה. אבל זה לא מספיק. צריך גם להיות מומחה ב-**דוחושב**.⁶ "דוחושב פירושו הכוח לאחוז בשתי דעות מנוגדות בעת ובעונה אחת. האינטלקטואל המפלגתי יודע באיזה כיוון עליו לשנות את זיכרונו; הוא יודע אפוא שהוא מערים על המציאות; אבל על-ידי נקיטת "דוחושב" הוא גם מרגיע את עצמו שאין כאן סילוף המציאות. התהליך מן ההכרח שיהיה מודע, שאם לא כן לעולם לא יבוצע בדיוקנות מספקת; אף מן ההכרח שיהיה גם בלתי-מודע, כדי שלא תתלווה אליו הרגשה של זיוף וממילא הרגשת אשמה. "דוחושב" הוא יסוד של הסוציאנג,⁷ שכן עיקר מעשיה של המפלגה הוא להשתמש בהונאה מודעת, ועם זה לקיים אותה מידה של דבקות במטרה הצריכה כנות גמורה. לומר שקרים גמורים ובה בשעה להאמין בהם בתום-לב, לשכוח כל עובדה שנהיתה לא-נוחה, ולהלן, כששבה ונעשתה דרושה, לדלותה מתחום השכחה למשך פרק-הזמן הדרוש; לכפור בקיומה של מציאות אובייקטיבית ועם זה לתת דעתך על המציאות שאתה כופר בה – כל אלה הם בבחינת הכרח גמור...

מי שרוצה לשלוט ולהוסיף לשלוט, מן ההכרח שיהיה בידו לשבש את תחושת המציאות. סוד אמנות-השלטון הוא לצרף את האמונה שאין אתה מסוגל לטעות עם הכוח ללמוד משגיאות ששגו אחרים." (אורול, "1984").

⁶ במקור: doublethink – חשיבה כפולה

⁷ במקור: IngSoc - קיצור "סוציאליזם אנגלי"

"שיחדש"

סימן מובהק של חסידי סוצאנג (אורול, "1984"), סוצסוב, סוצישר, סוצאמר – שימוש בשפת "שיחדש". אנחנו מכירים אותה מברה"מ. "שיחדש" – זה קודם כל סילוף מודע של משמעות המונחים ושימוש בסיסמאות חסרות משמעות לגמרי. "מלחמה היא שלום, חירות היא עבדות, בערות היא כוח". בשלוש הסיסמאות העיקריות של אורול משתמשים בהצלחה גם במציאות שלנו. ערבים מפוצצים אוטובוסים שלנו, משטרה פלשתינאית יורה בחיילים שלנו – אומרים לנו: זה – השלום. באמת – **מלחמה היא שלום.**

"קיצונים רוצים לרצוח את תהליך השלום" – "אנחנו לא נאפשר לרצוח את תהליך השלום" – "אפשר לרצוח את האיש אבל אי-אפשר לרצוח את הרעיון" – "למען תהליך השלום כל קורבן מותר" – "אנחנו נמשיך במאבק לשלום עד הסוף". שמענו כל זה בברה"מ.

אם יש לכם דעות שלא מתאימות לדעותיה של המפלגה, אתם בשבי של אידיאולוגיה עוינת. אתם לא חופשיים. על אי-גינוי של רצח רבין מפטרים מהעבודה, על הבעת שביעות רצון – עוצרים. מלמדים אותנו לא רק איך להתנהג, אלא את מי לאהוב ואת מי – לא לאהוב. ומה לעשות אם לא אהבתי את רבין מהמבט הראשון בטלוויזיה? אי-אפשר לדבר על זה באופן חופשי. **חירות היא עבדות.**

בערות של העם – היא כוח של המפלגה. העם לא צריך לדעת את תולדותיו – לא את תולדותיו המודרניים ולא את התולדות התנ"כיים. אין הקבלות. במדינה שלנו הכל מתרחש בפעם ראשונה, הכל לא צפוי, הכל מפליא. בשנת 1995 בפעם ראשונה יהודי רצח יהודי. לא היה דבר כזה בהיסטוריה היהודית. לא היה יעקב זה-האן, לא היה ארלוזורוב, לא הייתה "אלטלנה". מה קרה לנו פתאום? למה? הכל היה כל כך טוב, כל העם הלך אחרי המפלגה. מהיכן בא הקיצוני הזה? מה הביא לזה? מה היה קודם? קודם לא היה שום דבר. ההיסטוריה איננה. יש אויב עיקרי של המפלגה והוא – הימניים. כל הימניים הם מסיתים ורוצחים. ערפאת הוא הפרטנר של המפלגה, החבר שלנו (לערפאת גם אין עבר). גברת רבין מקבלת בביתה את ערפאת עם תנחומיו אך מפנה עורף לנתניהו, וגם לכל ישראל – אחרי הבחירות היא מתחילה לארוז מזודות: "רצחו את בעלי פעמיים".

" **שיחידש** נועדה לא רק לשמש כלי ביטוי להשקפת-העולם ולהרגלי-המחשבה היאים להסידי הסוציאנג (הסוצסוב, הסוצישר, הסוצאמר – א.ד.), אלא להפוך את כל אורחות-המחשבה האחרים לדבר שמן הנמנע. הכוונה הייתה שמשעה שתתפוס שיחידש סופית את מקומו של שיחישון, וזו תישכח, תהיה כל מחשבת כפירה – כלומר, מחשבה שיש בה משום סטייה מעקרונות הסוציאנג – לדבר אשר לא ייתכן, לפחות ככל שהמחשבה תלויה במלים. אוצר-המלים שלה היה בנוי באופן שאיפשר מתן ביטוי מדויק, ולא פעם דק מן הדק, לכל מחשבה נכוחה של חבר המפלגה, בה בשעה שגדר דרך בפני כל משמעות אחרת, וגדר אפילו דרכי-עקיפין לבטא משמעויות שכאלה. דבר זה נעשה במידת-מה על-ידי המצאת מלים חדשות, אבל בעיקר על-ידי ביטולן של מלים בלתי-רצויות ועל-ידי סילוקן של כל משמעויות בלתי-רצויות מן המלים שנותרו, ושל כל משמעויות-המשנה, ככל האפשר. " (אורוול, "1984")

נביא דוגמאות ממציאיותנו אנו. למילה "ימין" נשארה רק משמעות אחת והיא שלילית לגמרי: האויב האידיאולוגי של המפלגה ולכן – של כל העם. המשמעות של המילה כמעט כוללת את המשמעות "ימני קיצוני", כלומר רוצח פוטנציאלי. במקרה הזה המילה שיש לסלק היא "קיצוני" – מכיוון שהיא אמורה להיות כלולה במונח "הימין". המטרה הושגה: כאשר ישראלי מגדיר את איש-שיחה כ-"ימין", הוא מפסיק להקשיב לנימוקיו משום שהוא יודע מראש, שהם מוטעים. דוגמת שימוש: " האצ"ל הוא אויבו הגדול של עם ישראל – הוא תמיד היה נגדי" (בן-גוריון לעיתון הצרפתי "פרנס סואר").

כשהתקשורת דורשת מנתיהו תשובות ברורות לשאלותיה, צריך לזכור שזאת שיחידש שזקוקה לתרגום. נתיניהו נתן תשובות ברורות, אבל התשובות האלה לא מתאימות לה לתקשורת. לכן בשיחידש קוראים לתשובות ברורות – "קשוחות", ואילו "תשובה ברורה" בשיחידש היא תשובה שהתקשורת השמאלנית מחכה לה. זאת אומרת שתשובה ברורה דורשת שינוי עמדה.

דוגמה יותר מסובכת. המפלגה ככלל מגנה את המשטר הסובייטי, לכן כל האנלוגיות שמראות את הדמיון בין סוצסוב לבין סוצישר אינן רצויות. יש שתי נוסחאות, שעוזרות לישראלים להתעלם מכל השוואותיהם של העולים מרוסיה:

1. "אסור להשוות" (למה אסור להשוות – לא עונים).
2. "רוסים" לא יודעים לחשוב: כל מה שנראה להם דומה לרוסיה, הם באופן אוטומטי רואים כלא טוב.

לכן, כאשר "רוסי" מנסה להראות תופעות משותפות כאן ושם, זה מעורר כעס וניכור. אפילו בני אלון לא רצה לדון על הקשר בין אבישי רביב לבין שב"כ (בראיון עם סופיה רון), מכיוון ש"העולים מרוסיה אוהבים יותר מדי לנתח הכל ולמצוא בכל דבר משמעות סודית". דווקא בגלל זה, שהוא לא רצה לנתח ולהפש את המשמעות הסודית באירועים שקרו, הוא לא הבין כלום באזהרות בדבר פרובוקציות שהשמיע יצחק שמיר לפני רצח רבין (הוא סיפר על כך באותו ראיון).

מנהיגי "העבודה" ו"מרץ" מדברים בשיחודש. למצוא משמעות בנאומיהם קשה מאוד: דרוש תרגום לשפה נורמאלית. כל התקשורת הישראלית עובדת בשיחודש. המטרה היא לשכנע אותנו ששום דבר לא השתנה: למרות הבחירות פרס עדיין בשלטון, עדיין להיות ימני – זה מסוכן ומביש, ישראלי טוב הוא שמאלני או איש מרכז אשר מצביע בעד תהליך השלום ונוסע בשבתות ברחוב בר-אילן בירושלים.

גם קלינטון משתמש בשיחודש באופן מקצועי. כשהוא מדבר בשיחודש לא כל כך ברור שאין לו הצלחות בהשגת שלום לא במזרח התיכון, ולא ביוגוסלביה, ולא באירלנד. בסילוף משמעות המושגים הוא מתעלם לגמרי מהעובדה שהיו לנו בחירות, שהעם הצביע נגד שלטון הסוציאליסטים, נגד מדיניות של רבין ופרס. התקשורת קוראת לדרישתה של ישראל לפלשתינים לקיים את ההסכמים "כשלוך של תהליך השלום". זה שיחודש.

שיחודש מתאים מאוד למנהיגים ערביים. לא רק ערפאת אלא גם מובארק, אסד וחוסייין משתמשים בשיחודש באופן טבעי. הם אפילו לא מנסים להכניס פן אישי. אם פותחים רדיו באמצע תוכנית ושומעים גערות כלפי ישראל על טירפוד תהליך השלום, לא ברור מי מדבר – פרס, קלינטון, ערפאת או מובארק.

חדש וישן

"עברה שנה ושום דבר לא השתנה", – אמר נכדו של רבין. למה הוא התכוון? העם שהצביע נגד רבין לא שינה את דעותיו? זה נכון, כן. העם התאושש מהתקפות

המפלגה ומההאשמות הבלתי-צודקות שלה. הוא עשה חשבון נפש והבין שהוא לא רוצה להמשיך בדרך שלה. השתנה משהו במדינתנו.

אבל אנחנו ממשיכים לשחק תפקידים שחילק לנו עוד דוד בן-גוריון בתחילת המאה. המפלגה החיצונית ממשיכה לבנות ולחזק את המדינה, לשרת בצבא, לגור ב"ישראל השניה", להיהרג בפיגועים למען עתיד טוב יחד עם בורג'ים ודוסיים. המפלגה הפנימית מנסה להרוס את הברית הזאת, אחדות העם מפריעה לשליטת המפלגה. התקשורת ממשיכה לשרת את המפלגה הזאת. "נראה כאילו התקשורת השמאלנית היא בשלטון, והממשלה הנבחרת מנסה בתנאי מחתרת להציל את מדינתנו מהתאבדות" (ניסוחה של יבגניה קֶרְבֶּצ'יק).

בורג'ים ו דוסיים שאינם חברי המפלגה עדיין בתפקיד אויב, או לכל היותר – אופוזיציה.

עדיין מפחיד אות-הקלון ששם בן-גוריון על "ימניים". ב"חברה טובה" עדיין לא נאה להיות ימני: אני אישית נזרקתי מ"בית ישראלי טוב" מכיוון שאני לא אוהבת את רבין. בשולחן קפה עם פרופסורים של אוניברסיטה עדיין מגונה לדבר בכבוד על נתניהו.

הימניים בעצמם רגילים להיות מושפלים ולבקש סליחה כל הזמן. לפני שהם אומרים משהוא הם מסתייגים: "כמובן אני מגנה את יגאל עמיר..." או "כמובן אני מעריך מאוד את חבר רבין..." הליכוד לא העז להשיב על האשמת המחנה הלאומי כולו ברצח רבין. הליכוד מקבל את כללי המשחק (כאילו זה דמוקרטיה) שכופים השמאלנים: הצבעות בכנסת דומות יותר לתחרויות ספורט.

ואז, מה חדש בכל דברים האלה, ומה רק ישן ששכחנו ממנו? האם נוצר משהו חדש דווקא בשנות התשעים והכל "כבר היה לעולמים אשר היה מלפנינו"? לפלג את החברה, לבודד את החושבים אחרת – תמיד היתה המטרה החשובה ביותר למפלגה. האם החברה שלנו מפולגת יותר מקודם? או שזה רק נראה לנו, כי אנו לא יודעים מספיק את היסטוריה שלנו?

תשמעו את קול המפלגה מנובמבר 1944, כאשר בן-גוריון הודיע על "ארבעה דברים" למען "חיסול הטרור", הטרור היהודי, אחרי רצח הלורד מוין בקהיר:

לגרש מן העבודה

...כל מי שקשור לכנופיות אלו, כל מי שתומך בהן, לאו דווקא אם הוא משתמש באקדח או משליך את הפצצה, אלא כל מי שמפיץ את הספרות ומדביק את המודעות שלהם - צריך להיות מורחק ממקום העבודה, אם זה משרד, בית חרושת או פרדס, וצריך להיות מוצא מלשכת העבודה. הוא הדין אם הוא לומד בבית ספר בינוני או אחר... אם הוא מפיץ את הכרוזים שלהם לנוער - צריכים לא רק לקחת מהם את הכרוזים הטמאים ולשרוף אותם אלא צריך לגרש אותם מבית הספר...

לא לתת מקלט ומחסה

...והדבר השני הנדרש מאתנו: לא לתת להם מקלט ומחסה... אני יודע שכאן אנחנו נתקלים באחד האינסטנטקטים המעולים והמשובחים שבתוכנו, זה אינסטינקט אנושי ובייחוד אינסטינקט יהודי, אבל אם אין אנחנו רוצים להתאכזר לעם היהודי המתבוסס בכליונו, איננו יכולים להתחשב כרגע עם רחמנות מזויפת זו, אסור לתת מקלט ומחסה לפושעים אלו המסכנים את עתידנו.

לא להיכנע לאוימים

...והדבר השלישי: לא להיכנע לאוימיהם... והאוימים הגיעו עד לידי כך שאנשים רחוקים מהכנופיות ומתנגדים בכל תוקף לתעלוליהם טוענים: אין לפעול נגד הכנופיות פן נעבור למלחמת - אחים...

שיתוף פעולה (עם הבריטים)

...ולכן במידה שהשלטון והמשטרה הבריטיים מעוניינים בביעור הטרור, במידה זו אנו משתפים אתם פעולה, זאת תהיה איוולת והתאבדות אם מתוך טענות צודקות שיש לנו למשטר הקיים בארץ בשטחים אחרים, נמנע מלהיעזר בו ולעזור לו בשטחים שבהם יש לנו, עד כמה שיש לנו, אינטרס משותף... ומפני שזוה פוגע בנו כל כך, נמנע משיתוף פעולה עם הממשלה מפני שזוה לא איכפת לה כל כך? בלי עזרה לשלטונות ובלי עזרת השלטונות לנו לא נצליח לעקור את הנגע...

האם יש משהו מוכר מאוד בשיתוף הפעולה של המפלגה הסוציאליסטית עם הבריטים נגד יהודים קיצוניים? האין זה מזכיר את האהבה של פרס ושלום-

עכשיו לערבים ושנאתם למתנחלים? והפזמון החוזר של ערפאת על שיתוף פעולה בין ערבים-קיצוניים לבין יהודים-קיצוניים?
גם אי-אפשר לדעת על איזה רצח נשמעת ההתייפחות הזאת, אם מחליפים בנקודות את כל השמות ואת כל סימני הזמן:

"יש רצון, כתימך ליד קבר חדש של קרבן... להתעטף באבלות, שהרי שעת אבלות היא ליהודים כולם, ולשכוח ולו לרגע, אותה אווירה של שנאה ושקר, בה היה התנועה הציונית בשנים האחרונות. יש רצון, לפחות בעת ישיבת "שבעה" כללית, לבלות שעה אנושית של אבל טהור. ברם אפילו זה איננו מנת-חלקנו... באווירה בהמית ממש מתפתח קיומנו היהודי. על הקבר החדש, מן הרגע הראשון של האסון, נרקמת ספסרות מבחילה בדם השפוך. בריות, המבקשים לזכות בתואר של מנהיג-המונים ומחנכי-המונים, לא אבו להרשות לעצמם שעה אחת של אבל אנושי: מן הרגע הראשון רוקדים הם את מחול-הקבר, חושבים אך ורק כיצד "לנצל" את המאורע למען חשבונות-בחירות ועיר-מסחריים. כל אחד יודע, כי זו ורק זו היא שאיפתם העיקרית, כי האבל קטן אצלם פי אלף מן הספיקולאציה. הכול רואים זאת על פניהם ובכל התנהגותם. כל אחד מדבר על כך בכל קרן-רחוב..."

לא, לא זכינו לשעה של אבל אנושי, לא אנחנו, לא הם: אצלם טבע האבל בצומאן לספיקולאציה, אצלנו – בהרגשת-הגועל, לנוכח תמונה זו של ירידה וואולוגית... הם מחקים את כל מה שעושים במקרה כזה הפורעים הגויים. הפורע הגוי אינו רוצה לחכות, עד אשר יינתן פסק-הדין: די לו בכך, שהמשטרה תופסת את "מי שצריך" – כלומר, יהודי. הוא אינו רוצה לדעת, שחשדה של משטרה הוא רחוק מלהיות הוכחה של אשמה; הוא אינו מודה בכלל העתיק והקדוש של צדק אנושי, כי נאשם נחשב לחף-מפשע, כל עוד לא הוכיח בית-הדין את הפשע. לא, להם אין זמן, הם מוכרחים "לנצל", הם נעשים לפתע – הם, אבירי הקידמה – למעריצי המשטרה, הם מאמינים רק למשטרה..."

ועוד דבר למדו מן מסית-הפוגרמים הגויים: להפוך חשד נגד יהודי יחיד לעלילה על הציבור כולו... אפילו אם אתה מאמין, כי... הוא פושע, אסור לך לבנות על יסוד זה האשמה על קהילה שלמה. הרי זוהי ההנמקה הארסית ביותר, ממנה סבלנו, אנחנו היהודים, כה רבות... הם שוכחים זאת, הם מבקשים לקבור לא רק אדם, אשר נתפס על-ידי המשטרה... – הם רוצים "לנצל" זאת, על-מנת להטביע מחנה שלם של אנשים, החיים ונלחמים למען אידיאל נשגב וטהור... (זאב ז'בוטינסקי, "רצח ארלוזורוב", 1933)

השליטה על העבר

" מי שבידיו השליטה על העבר, בידיו השליטה על העתיד. מי שבידיו השליטה על ההווה, בידיו השליטה על העבר. " (אורוול, "1984").
" בעל העתיד הוא בעל הזיכרון הארוך ביותר. " (פרידריך ניטשה)

אם אנחנו מכירים את העבר שלנו, אנחנו יודעים שאין שום דבר מיוחד בזמננו. אם אנחנו יודעים, שהישוב היהודי בארץ עבר מצבים כאלה יותר מפעם אחת ואנחנו עדיין מתקיימים, יותר קל לנו להאמין שנעבור את זה גם עכשיו, שנתקיים. אבל צריך להפיק לקחים מהעבר, מתולדותינו. כדי לא לחזור על אותן הטעויות שטעינו בעבר, צריך ללמוד את תולדותינו ואת טעויותינו, ללמוד את האמת של ההיסטוריה. אין לתת למיתוס לשטוף את מוחנו, יש לזכור את האמת.

**מי שבידיו השליטה על העבר, בידיו השליטה על העתיד.
בעל העתיד הוא בעל הזיכרון הארוך ביותר.**

אינה דוברסקינה (1933-2014) – גאולוגית במקצועה, מומחית בתחום הפליאובוטניקה (צמחים מאובנים). פרופסור באוניברסיטת מוסקבה, השתתפה במשלחות רבות ברחבי ברה"מ. אחרי העליה בשנת 1989 – פרופסור באוניברסיטה העברית, מדען אורח במספר אוניברסיטאות באירופה וארה"ב. החל מ-1996 עסקה נמרצות בפובליציסטיקה, מחקר היסטורי ופעילות פוליטית.

